

75.5
Ш 38

К.В. ШЕГОЦЬКИЙ

УГРІ



**та
поза
грою**

1 крб. 50 к.

12/13

УГРИ та поза ГРОЮ



М. С. БУЧУГО



К В ШЕГОЦЬКИЙ
УГРІ та
ПОЗА
ГРОЮ



Спогади футболіста

**2-е видання, перероблене
і доповнене**

КИЇВ
«ЗДОРОВ'Я»
1991

ББК 75.578
Ш38

У книжці відомий форвард і капітан футбольної команди київського «Динамо» розповідає про своє життя у спорті, про славне покоління відомих майстрів шкіряного м'яча, ділиться досвідом тренерської роботи, розмірковує про шляхи подальшого розвитку футболу.

Для широкого кола читачів.

В книге известный форвард и капитан футбольной команды киевского «Динамо» рассказывает о своей спортивной жизни, о славном поколении известных мастеров кожаного мяча, делится опытом тренерской работы, рассуждает о путях дальнейшего развития футбола.

Для широкого круга читателей.

Літературний запис *К. Михайленка*

Редактор Н. М. Радченко

4204000000-064
Ш ————— 150.91.

M209(04)-91

ISBN-5-311-02491-7

© К. В. Шегоцький, 1991
© К. Михайленко, літературний запис, 1991

Живим і мертвим друзям — колишнім гравцям футбольної команди «Динамо» і тим, хто є творцем її сьогоденної слави.

ВІД АВТОРА

Я часто буваю свідком, а то й учасником футбольних дискусій. Болільники-ветерани сягають думками в далеке минуле і, пригадуючи найцікавіші епізоди й віртуозні голи уславлених бомбардирів, прагнуть довести, що колись і футбол був привабливіший, і «зірки» «сяяли» яскравіше. Нинішні болільники хоча й визнають, що футбол і справді став раціональніший, ніж колись, проте вони нагадують і про не менш захоплюючі перипетії недавніх баталій, називають імена видатних віртуозів шкіряного м'яча.

На чиєму боці правда? Чи можна примирити сперечальників, знайти якусь «золоту середину»?

Брати участь у таких дискусіях мені нелегко. Кожна моя спроба стати на захист «колишніх» може видатися декому необ'єктивною: адже я сам належу до них. Однак я й не збираюся вихвалити минуле і по-старечому нарікати на недоліки сучасного футболу. Навпаки, при нагоді ніколи не забуваю нагадувати своїм вихованцям і колегам-тренерам про футбольні традиції, про їх збереження і примноження, про те, що вічно існуватиме потреба в гармонійному поєднанні на зелених полях атаки і захисту, техніки і тактики, атлетизму і волі до перемоги.

Мені стає прикро, коли який-небудь «знавець» протиставляє сучасне минулому. Мовляв, і голи колись легше було забивати, бо нам, нападаючим, не доводилося долати масовану оборону, та й швидкості нині набагато зросли. Завжди хочеться відповісти на це так: поршневі літаки не порівняєш з космічними ракетами, але без Громова, Чкалова, Коккінакі не було б наших льотчиків-космонавтів.

Така наступність існує в усьому, в тому числі й у футболі. У дні тріумфів київського «Динамо» причетними до

успіхів команди відчувають себе й ветерани, ті, хто виходив у його складі на перший матч першого чемпіонату країни в 1936 році.

Коли мої юні друзі після напруженого тренування неохоче складали м'ячі в сітку й опускалися, зморені, на траву, я мимоволі пригадував, як колись сам ладен був годинами ганяти м'яч, забуваючи про все на світі. Що ж мені, тренерові, сказати цим хлопцям, які, безперечно, мріють і про вищу лігу, і навіть про збірну країни?

Навряд чи обмежишся тут словами заохочення чи зауваження, адже юним обов'язково треба пояснити, чому саме «добре», чому «погано». Коли ж наводив приклади з власного досвіду, на мене сипався град запитань.

— Костянтин Васильовичу, ви багато років були капітаном кийвського «Динамо». Чимало голів забивали. Як це вам щастило?

— Намагався грати так, щоб щастило...

— А як тоді грали?

Хіба розповіси про це кількома словами? Та й години тренування — не для розмов і спогадів. А запитань за 35 років тренерської роботи набралось безліч. Отож і відчуваю, що став боржником своїх учнів, юних футболістів.

Нас, гравців, які починали, лишилося небагато. Не дивно, що колишні партнери, нинішні вихованці, шанувальники футболу, його історики і статистики нерідко закидають мені: «Чому б вам, одному з ветеранів-динамівців, гравцеві довоєнних збірних України і Радянського Союзу, не розповісти про те, як грали колись у футбол?»

Усе це й спонукало мене взятися за перо. Спогади мої не претендують на хронологічну послідовність та історичну повноту викладу. Я хочу спробувати розповісти про те, що пережив сам, про події, в яких брав безпосередню участь як футболіст і тренер кийвського «Динамо».

ЛПЧМ І ПОЛЯНСЬКІ

Майже шістдесят років — такий мій «офіційний» футбольний стаж. Втім, його можна вважати значно більшим, коли врахувати роки галасливих дитячих баталій на імпровізованих полях Замоскворіччя, де минули мої дитинство і юність.

Був я в сім'ї четвертою дитиною. Батько помер рано, і в матері, крім нас чотирьох, зосталася на руках ще й бабуся. Мати справлялася за всіх, хоча й нелегко було їй, неписьменній, утримувати таку родину. Вона частенько повторювала мені, Миколі, Ользі й Олександрі:

— Від усього відмовлюсь, спати не буду, аби вивчились ви і справжніми людьми стали.

А час був нелегкий — 1918 рік. Громадянська війна, розруха. Перебивалися так-сяк — бракувало їжі, одягу, палива. Не раз спокушали нас безпритульні, що вешталися по дворах Великої Полянки. Та від тодішньої романтики жебрацтва врятувала багатьох полянських хлопців загальна пристрасть — футбол. Любов до м'яча гуртувала юних футболістів у дружний, дисциплінований колектив.

Увесь вільний від навчання і домашніх обов'язків час проводили ми на пустирях, ганяючи все, що хоч трохи нагадувало м'яч, — ганчір'яні кулі, кашкети, панчохи, набиті папером. Про справжній, шкіряний м'яч ми тільки мріяли. Та все одно грали, бо футбол був для нас єдиною втіхою. Він владно прийшов на зміну колишнім розвагам, на зміну популярній раніше грі в сищиків і розбійників. Це була колективна гра, де кожен міг виявити свою силу, спритність, взаємовиручку, самовідданість. Футбол робив нас витривалими і дужими.

Був я кволий, щуплий, низькорослий. Часто хворів. Дивлячись на мене, бабуся засмучено хитала головою. Побачить, як я, захеканий, ганяю за м'ячем на подвір'ї, і почне бідкатися:

— Господи! І в кого воно вродилося? Сама шкіра та кості. Аж світиться. Не жилець він на білому світі. Костю, відпочинь трішечки!..

Опікали мене й друзі. В нашому будинку № 29 на вулиці Велика Полянка усі поважали мою матір. Була вона вродлива жінка, горда й незалежна. Могла б удруге вийти заміж, та не схотіла, присвятила себе дітям. Сусіди бачили її скруту, підтримували добрим словом, допомагали.

Повага дорослих сусідів до нашої родини передалася їхнім дітям, а вони звернули її на мене, слабенького й хворобливого, найменшого в сім'ї Шегоцьких. Оберегали під час гри, не дозволяли втручатися в стихійні дитячі бійки.

Та саме футбол, ота нескінченна біганина з м'ячем поміж дерев церковного саду біля нашого будинку, гартували моє тіло, мій дух. Саме футбол вилікував мене від хвороб, завдяки йому подолав я кволість.

Спочатку ми, малюки, грали так: полічимо «ати-бати, йшли солдати», розподілимося на дві «команди» і ганяємо якусь кульку, обводячи не лише суперників, а й дерева. Згодом створили збірну команду вулиці. Назвали її жартома ЛПЧМ — «Любителі поганяти чужий м'яч». Власного ж не було. Та створити команду замало: потрібні були суперники. От ми й викликали на змагання всіх футболістів Замоскворіччя. Вік суперників не мав значення — аби в них був м'яч.

Згодом обладнали власне футбольне поле на місці колишнього вугільного складу, неподалік від Полянського базару, і м'яч — справжній, шкіряний — придбали у складчину. Того ж щасливого вечора викликали на матч команду вулиці Ординки. Мені випало щастя зробити

перший удар. Так ми перестали бути любителями чужого м'яча. Віднині нас стали називати полянськими, як хлопців Ординки — ординськими, з П'ятницької — п'ятницькими.

Наша команда досить успішно відстоювала честь вулиці, і незабаром ми вже мали своїх юних і дорослих прихильників, які дружно підтримували нас під час «міжнародних» зустрічей.

Поле наше було жорстке, без трави, грали ми багато, і скоро від м'яча нічого не лишилося. Коли ординські прийшли до нас, щоб відігратися за поразку, я, капітан команди полянських, заявив, що м'яча в нас більше немає. Вирішивши, що ми їх злякалися, суперники почали кепкувати з нас. Виручили болільники, для яких ми, їхні сини, брати, приятелі, сусіди, були тоді справжніми героями вулиці, людьми, які прославляли нашу Велику Полянку в Замоскворіччі. Хтось із дорослих глядачів, ображений уїдливими нападками ординців, рішуче запропонував:

— Давайте скинемося!

Ми тут же надали цій пропозиції вигляду законності: написали на аркуші паперу «Каса», прикріпили до стовпа і посадили коло нього на ящику свого представника. Глядачі, в яких знайшлися дрібні гроші, підходили до «каси» і платили за право бути присутніми на матчі.

Робили так і надалі. На зібрані кошти купували м'ячі, гетри, футболки. От тільки бутс не мали змоги придбати, тому грали здебільшого в черевиках або в тапочках. Коли ставало скрутно, вигадували інші засоби для поліпшення матеріального становища вуличних команд.

Навколо нашого футбольного поля було багато вугільного пилу, і після гри всі ми ставали схожими на сажотрусів. Коли завершувався матч, переможці й переможені вирушали разом на Москву-ріку і купалися за будь-якої погоди. Запам'яталися мені ці купання дуже добре, бо саме там, на річці, я дістав чудову нагоду пе-

реконатися, яким сильним і витривалим став завдяки футболу. Адже спочатку не міг переплисти ріку — якось, наважившись це зробити, мало не потонув, і мене врятували брати Грибови, що мешкали зі мною в одному дворі. Зате через рік, загартований у футбольних баталіях і тренуваннях, я вже легко, без відпочинку, перепливав Москву-ріку туди й назад, причому міг посперечатися у швидкості із самими братами Грибовими.

З фінансами для придбання м'ячів і форми у нас завжди були труднощі, тому ми вигадували різні способи поповнення нашої каси. Один з них запам'ятався мені на все життя.

Замоскворіччя на той час буквально охопила епідемія «циганочки». Віртуозів циганського танцю можна було побачити в коридорах, парадних, просто на тротуарах. У кожному районі були свої «королі» «циганочки». Танцювали також усі наші футболісти, намагаючись продемонструвати щось новеньке, вигадуючи різні варіації. Неперевершеним майстром цього танцю на Великій Полянці всі одностайно вважали мешканця нашого будинку Сергія. Прізвища його не пригадую, та, мабуть, його ніхто й не знав. Звали всі цього хлопця Кукунею, бо він заїкався. Але як він танцював! Кукуню знала і поважала мало не вся Москва. Його запрошували виступати в клубах, у численних концертах. Щоб перевірити себе, я запитав якось одного з найпопулярніших московських футболістів заслуженого майстра спорту А. Старостіна:

— Скажи, Андрію, ти чув колись у дитинстві про відомого чечіточника Кукуню?

Андрій Петрович, не вагаючись, відповів:

— Ще б пак! А хто його не знав?

Коли полянські потрапили в скрутне становище, хтось із хлопців запропонував організувати футбольний матч з концертом. Ми вирушили цілою делегацією до Кукуні з проханням виступити після нашої гри, сподіваючись у такий спосіб поповнити свою касу.

Кукуня був патріотом нашої команди і відразу ж погодився. Але він заявив, що танцюватиме рівно сорок п'ять хвилин, тобто весь «третій тайм», і попросив оголосити про це глядачам. За свій виступ він зажадав дві третини зібраних коштів. Ми охоче пристали на це, бо зовсім не мали грошей, а нам дуже потрібен був новий м'яч, та й форму треба було поновити.

Кинулися діставати Кукуні костюм — червоні шаровари, сорочку, чоботи. Насилу умовили адміністрацію театру дати цей одяг напрокат. Дійшло до того, що запропонували навіть залишити в театрі на весь час виступу одного з гравців. Зрештою нам повірили й так. Роздобули також поміст, умовили хорошого гармоніста і двох гітаристів акомпанувати Сергієві. Вони погодилися, коли дізналися, що танцюватиме «сам» Кукуня. Одне слово, чимало сил і енергії довелося витратити на організацію цього надзвичайного матчу між збірними Полянки та Ординки з третім таймом — танцями Кукуні.

Гру-концерт було призначено на неділю. Глядачі заповнили «стадіон», стояли у кілька рядів навколо поля. Були серед них мешканці інших районів Москви, яких привабила сюди циганочка.

Хвилин за п'ятнадцять до кінця матчу глядачі почали скандувати «Ку-ку-ня, Ку-ку-ня», і ми змушені були достроково припинити гру. У центрі поля встановили поміст, і ми стали свідками рідкісного видовища. Протягом сорока п'яти хвилин не вщухав дріб циганочки в різноманітних неповторних варіаціях. Передати словами враження неможливо. Глядачі мліли від задоволення, притупували, пританцьовували, не зводячи очей із свого кумира.

А Кукуня перевершив самого себе. Легкість, невимушеність, чудова координація рухів, бездоганне володіння своїм тілом, почуття ритму — такому виконанню могли б позаздрити професійні танцюристи. Це було щось натхненне, артистичне, чарівне. Останні десять хвилин темп танцю був просто шалений, та виконавець не пропускав

жодного такту. Стомлсні глядачі вже не встигали за Сергієм і плескали в долоні, вигукуючи: «Да-вай! Да-вай!»

Коли стихли останні акорди, глядачі кинулися до помосту, підхопили Кукуню на руки і почали підкидати вгору. Качали так, що він втомився, мабуть, більше, ніж від танцю. Потім його обережно опустили на землю, і він хвилини десять лежав із заплученими очима.

Дізнавшись, скільки зібрано грошей (а їх виявилося чимало), Кукуня, всміхаючись, заявив: «Мені гроші не потрібні. Вам вони більше згодяться. Грайте і перемагайте. Ми з вами — полянські».

Ми були безмежно щасливі і всією командою проводжали Кукуню до самого дому.

КУМИРИ І ПАРТНЕРИ

Матчі дворових і вуличних команд відбувалися мало не щодня. Вони забирали багато часу, зате робили нас самостійними, впевненими в своїх силах. Переконали, що це допомагало і в навчанні. Уроки я не прогулював, учився добре, обирали мене до класкому, а на останньому році школи — головою учнівського комітету. Зовні атлетом я не виглядав, але сумнівів не було: спорт дав мені те, що пожаліла прирора.

Щоправда, не відразу. Часом на мене чекали й прикрі несподіванки. Здавалося, пригоди самі шукали мене. Хотів якийсь у школі похизуватися перед друзями умінням стрибати через «козла», але впав, а на мене звалилися кілька хлопців, що стрибали слідом за мною. Щось хруснуло в грудях, я знепритомнів. Майже місяць довелося провалятися в ліжку. Пізніше сталася інша неприємність. Я дуже любив книжки. Читав вечорами при поганому світлі. Заболіли очі. Лікарі заборонили читати, на два місяці звільнили від школи.

Та всі прикросці забувалися на футбольному полі. Хоч я й поступався перед партнерами й суперниками си-

лою, зате переважав багатьох спритністю, технікою, влучними ударами по воротах.

Звісно, тренувалися ми самотужки, а в грі намправили за приклад футболісти двох найпопулярніших тоді московських команд — ЗКС (Замоскворецький клуб спорту) і СКЗ (Спортивний клуб Замоскворіччя). Наші симпатії були на боці ЗКС. За цю команду грали справді видатні на той час майстри: воротар Баклашов, захисники Сисоєв, Липарський, Лавров, нападаючі Перницький, брати Блинкови, Романови, а також Ісаков, талановитий центрофорвард, наш кумир і загальний улюбленець. Не менш імениті гравці були і в СКЗ: воротар Соколов, «король повітря» Селін, Рущинський, Малахов та інші.

Матчі за участю цих команд ми не пропускали. За дві-три години до початку гри пробиралися відомими нам лазівками на поле ЗКС, розташоване поруч із заводом «Червоний пролетар», або на майданчик СКЗ біля Кримського мосту і з нетерпінням чекали урочистого моменту виходу суддів та футболістів, сперечаючись про переваги й недоліки окремих гравців і команд.

Для мене завжди взірцем був Петро Ісаков, якого ми називали «професором». Та й не тільки ми, хлопчак. Його називали так у своїх звітах спортивні оглядачі за високу майстерність передач, відмінні удари з обох ніг, тонке передбачення ігрових ситуацій. Петро Юхимович першим з центральних нападаючих радянського футболу почав грати трохи позаду своїх партнерів, забезпечуючи їх м'ячем.

П. Ю. Ісаков почав грати у футбол дванадцятирічним хлопчиком у «дикій» юнацькій команді селища Нікольське Московської області у 1912 році. В 1916—1933 роках він виступав за ЗКС, «Красну Пресню», «Харчовики», «Дукат», «Промкооперацію». Був чемпіоном СРСР 1923, 1928, 1931 років. Входив до збірних Москви, РРФСР, СРСР. З 1934 року тренував команду «Пром-

кооперація», згодом «Спартак». У 1943—1948 роках — другий тренер команди майстрів «Спартак». Помер П. Ю. Ісаков у 1961 році. Одним з перших у нашій країні він був у 1934 році удостоєний звання заслуженого майстра спорту СРСР.

Грав Петро Ісаков легко, невимушено, напрочуд коректно, бо володів багатим арсеналом технічних прийомів, умів спритно обвести кількох суперників і несподівано пробити по воротах. Індивідуальною грою Ісаков не зловживав, причому давав партнерові такий точний пас, що тому й секунди не треба було витратити на обробку м'яча і можна було з ходу продовжувати атаку.

Я прагнув діяти «в стилі Ісакова», компенсуючи недостатній фізичний розвиток умілим приборкуванням м'яча. Матчі обох замоскворіцьких команд були для мене справжньою школою технічного і тактичного вдосконалення. Намагався запам'ятати кожен фінт Ісакова, кожен ефективний пас чи удар. Повернувшись додому, я ставав з м'ячем проти свого постійного «партнера» — кам'яного муру і годинами відшліфовував побачені прийоми.

Особливо вражало мене вміння П. Ісакова позбуватися своїх «опікунів». Один з улюблених прийомів цього віртуоза став згодом і моїм козирем. Коли мені кидали з аути мяч і в цей час поруч стояв «опікун», я підшоною проштовхував м'яч під собою, повертався на 180 градусів і робив ривок у середину поля, лишаючи «опікуна» збоку. Три тижні по кілька годин на день опановував я цей технічний викрут. Згодом завдяки йому я міг позбавитися опіки найдосвідченіших гравців оборони і виходив сам на сам з воротарем.

Для мене стало законом: завжди, коли випадала вільна хвилинка, я приходив до свого муру й опрацьовував удари, техніку приймання, зупинки м'яча. Всі ці елементи «визубрив» так, що й зараз міг би безпомилково їх повторити, як кажуть, із заплущеними очима.

Згодом так само, біля стінки, навчився виконувати численні технічні прийоми без зорового контролю м'яча. Таке володіння м'ячем дає змогу добре бачити поле і партнерів, готових продовжити атаку. Я певен, що без повсякденної копіткої роботи з м'ячем технічним гравцем не станеш, спортивних висот не досягнеш. Ідеться про самостійні, індивідуальні заняття. Не пошкодуєш ні сил, ні часу — навчишся «прив'язувати» м'яч до ноги, навіть не дивлячись на нього.

Так, єдиний шлях до висот майстерності — одержимість, працьовитість, наполегливість. Навіщо й виходити на поле, якщо не маєш на озброєнні десятків опрацьованих до автоматизму прийомів! Наголошую — до автоматизму. Саме тоді форвард стає «гіпнотизером», якому підкоряється воля суперника. Коли ти в момент дуелі дивишся не на м'яч, а в очі «опікуна», він мимоволі, мов загіпнотизований, відриває погляд від твоїх ніг. І ось тут вирішальне слово за технікою. Фінт, ще один — захисник залишається за спиною, а ти атакуєш далі. Така ефектна гра дає насолоду всім — тобі, команді, глядачам. А про її ефективність нема чого й казати.

Щоб добре грати, щоб стати в ансамблі солістом, потрібно багато що знати і вміти. Я не соромився, не лінувався вчитися завжди і всюди. Заради футболу готовий був не спати, часом забував поїсти. Важко навіть сказати, скільки часу проводив я наодинці з м'ячем проти стінки, мого жорсткого «партнера», який за найменшої неточності примушував бігати й бігати... Зате саме цей «партнер» привчив мене до акуратності, точності, уважності.

НАЙДОРОЖЧІ БУТСИ

Мої футбольні університети принесли мені визнання, а кам'яна стінка стала своєрідною прохідною до великого футболу.

Вересневого дня 1927 року, під час чергового мого тренування біля муру, до мене підійшов молодий парубок, як виявилось потім — студент гірничого інституту Гаршин. Познайомились.

— Скільки ж тобі років, Костю?

— Шістнадцять.

— Майже щодня спостерігаю з вікна гуртожитку твої вправи з м'ячем. Скоро мур проб'єш. Хочеш футболістом стати?

— Авжеж.

— А де граєш?

— У полянських.

— Нападаючий?

— Так.

— Ну, то приходь до нас, в інститут. Гратимеш за «Гірників». Запрошую офіційно, як інструктор клубу...

Яка ж то була радість! Мене, гравця «дикої», вуличної команди, беруть до клубу, що виступає в першості Москви!

Гаршин приніс спортивну картку, наказав не гаючи часу пройти медичний огляд і з'явитися для гри за третю інститутську команду на стадіон поблизу Міуської площі, добре відомої москвичам, бо там тоді був пташиний базар.

Проте на мене чекав неприємний сюрприз: лікар знайшов у моєму організмі якісь відхилення від норми і категорично заборонив грати у футбол, та й загалом порекомендував триматися подалі від стадіонів. Помітивши, що я мало не плачу з розпачу, він зглянувся на мене і записав у картці: «Допустити до гри у футбол тільки воротарем».

Багато років віддав я футболу, але ніколи на здоров'я не скаржився, грав, скільки сил вистачало. Кажу це не для того, щоб узяти під сумнів кваліфікацію того лікаря. Але з досвіду знаю: лікарі, далекі від спорту, частенько перестраховуються, коли їм доводиться давати

рекомедації для спортивних занять. Такі рекомендації повинні давати (або не давати) тільки представники спортивної медицини. Втім, тоді, в двадцяті роки, таких, здається, ще не було.

Та ось настав урочистий день мого першого виступу за справжню команду, день мого першого офіційного матчу за «Гірників». На стадіон я вирушив у супроводі всіх гравців збірної Полянки.

Сподівання своїх друзів я виправдав, але мене той матч розчарував. Відверто кажучи, наші полянські грали краще, ніж студентська команда. Кожен гравець у нас чітко знав свої обов'язки, своє місце на полі, дотримувався ігрової дисципліни. Студенти ж більше метушилися, ніж грали. Вони не знали, куди їм бігти, що робити з м'ячем, діяли неузгоджено.

До кінця матчу лишалося хвилин п'ять, рахунок був 1 : 0 на користь суперників. Я рвався вперед, щось кричав, закликаючи своїх нових партнерів до атаки. Нарешті хтось спрямував мені з флангу нависний м'яч. До воріт було метрів двадцять, і я добре бачив, що до м'яча, якщо він упаде на землю, не дотягнутися. Миттю зорієнтувався і пробив з льоту, в падінні: м'яч влетів у верхній кут воріт.

Так я забив свій перший гол в офіційному матчі на першість столиці. Та радість моя не була повною: після удару я зостався в одному черевіку, бо другий розпався зовсім.

Мене палко поздоровляли, особливо свої, полянські, а я тільки й думав, як босоніж прийду додому. На щастя, виручив один з полянських друзів, учень шевця. Він за якихось півгодини так полагодив черевіки, що мати нічого й не помітила.

Через кілька днів полянці запросили мене виступити за нашу команду проти збірної Ординки. Коли пролунав фінальний свисток, тут же, на полі, в присутності всіх футболістів і глядачів, мої полянські друзі піднесли мені

справжні футбольні бутси. Мені до сліз зворушив цей подарунок, бо я знав, як непросто було товаришам купити оті бутси, знав, що мої друзі-ровесники разом з бутсами дарують мені своє щире визнання, свою повагу.

Протягом тривалого футбольного шляху довелося мені грати в найрізноманітніших бутсах. Були в мене і «макшанівські» — виробництва відомого ленінградського спеціаліста Макшанова, і харківські, які шив Ємельянов, і чудові бутси відомого майстра-шевця Олександра Вікторовича Орлова. В Парижі мені подарували бутси представники Французької робітничої спортивної федерації. Та найдорожчими на все життя лишилися оті перші футбольні черевики, подаровані гравцями нікому в світі не відомого клубу «Любителів поганяти чужий м'яч».

ЯК МИ ТРЕНУВАЛИСЯ

Наприкінці 1927 року почалося моє трудове життя. Я почав працювати в господарському відділі тресту «Сантехбуд». Настав і урочистий день першої зарплати. Мабуть, того вечора вигляд у мене був досить гордий і незалежний, тому що перехожі з подивом поглядали на мою «поважну» персону. Та я нікого й нічого не помічав і мов на крилах летів додому. Поклавши гроші на маленький кошик із тістечками, урочисто підніс його матері. Вона проплакала весь вечір, радіючи за наймолодшого, «мізинчика», який став рівноправним членом родини.

Надійшла весна 1928 року. Розпочалися ігри на першість Москви. Перед цим кожна команда повинна була, згідно з положенням, провести дві товариські зустрічі. Спочатку мене поставили грати за другу команду «Гірників». Дуже хотілося виправдати довір'я студентів, сподівання старших товаришів. Ми перемогли з рахунком 3:2, і всі три голи пощастило забити мені. На другий товариський матч я вже вийшов у складі першої клубної

команди в ролі центрального нападаючого. Відтоді й закріпився в основному складі «Гірників».

У трьох командах гірничого інституту було близько п'ятдесяти футболістів. Тренуваннями, що відбувалися раз на тиждень, керували капітани команд. Методика занять була досить примітивна: спочатку — легенька пробіжка, кілька гімнастичних вправ, потім — удари по воротах, а на закінчення — обов'язкова двостороння гра. Тренувалися ми завзято, але що можна було встигнути на одному невеличкому полі, де протягом двох годин метушилися відразу півсотні чоловік? Збільшити кількість тренувань, орендувати інший стадіон інститут не міг, бо не мав на це коштів.

Ясна річ, за таких умов майстерність гравців зростала повільно. Та колектив був дружний, згуртований, і це виручало нас в іграх московського чемпіонату. Протягом сезону «Гірники» не зазнали жодної поразки, і клуб вийшов на перше місце в шостій групі. За ці успіхи нас одразу перевели в четверту групу.

По четвергах у нас відбувалося двогодинне тренування, а напередодні ігор, у суботу, футболісти, за тодішньою традицією, збиралися на вечорниці. То була, сказати б, психологічна підготовка до недільної гри. Як годиться, запрошували знайомих дівчат, збиралися в кого-небудь на квартирі, грали, співали, танцювали циганочку. Розходились десь о другій годині ночі, та ще й дівчат проводжали.

Отакій був у нас «спортивний режим». Власне, ніхто нам і не говорив, яким саме він має бути. Тоді нікому з нас і на думку не спадало, що гулянка напередодні матчу — це щось неприпустиме для спортсменів.

Як і раніше, я прагнув не пропустити жодного матчу за участю моєї улюбленої команди ЗКС. Особливо запам'ятався мені один з багатьох її матчів з постійною суперницею — командою СКЗ. У тому поєдинку перед численними глядачами виступали справжні «віртуози Моск-

ви» — Ф. Селін, К. Блинков, воротар М. Соколов та інші відомі футболісти. При рахунку 1 : 1 один з найкращих московських арбітрів, улюбленець футболістів і глядачів І. Севастьянов призначив пенальті у ворота СКЗ. Стадіон завмер, коли до м'яча підійшов Блинков. Короткий розбіг, удар, і... воротар Микола Соколов у відчайдушному стрибку парирує м'яч на кутовий. Трибуни нагородили його овацією. Прихильники команди підвелися з місць, почали танцювати, обіймати один одного.

Минає кілька хвилин напруженої боротьби, і суддя знову показує на 11-метрову позначку біля воріт Соколова. І знову до м'яча наближається Блинков. Гарматний удар, і талановитий голкіпер вдруге відбиває м'яч. Важко описати, що діялося в цей момент на стадіоні. Тоді я вперше почув, як тисячоголосий хор скандував: «Со-ко-лов!», «Со-ко-лов!»

Блискуча гра воротаря додала сил його товаришам по команді. На останніх хвилинах матчу П. Ноготков забив вирішальний гол. Мої улюбленці з команди ЗКС програли — 1 : 2, але я не сумував. Матч був такий захоплюючий, такий бойовий, що не хотілося й згадувати його результат. Ось коли я позаздрив славі воротаря. Згадав того лікаря, який дозволив мені грати тільки у воротах. Та, очевидно, мені судилося не брати м'ячі, а забивати...

Кожен виступ за команду «Гірники» збагачував мій досвід. Я поступово розігрувався, дедалі краще вписувався у студентський футбольний ансамбль. Якщо в перших матчах я здебільшого підігрував партнерам, намагався виводити їх на ударні позиції, то в наступних іграх «знахабнів», почав брати гру на себе.

Про мудрий вислів французів: «Футбол — це гра без м'яча» — я дізнався набагато пізніше. Та ще під час свого дебюту в «Гірниках» я інтуїтивно прагнув багато маневрувати, непомітно виходити на відкриті позиції, уникати «опікунів». Безперервна зміна позицій, пошуки най-

кращого місця для продовження наступу робили мене своєрідним лідером атак. Товариші по команді шукали мене очима, щоб віддати м'яч, вони спеціально відвертали на себе увагу суперників, а потім часто несподівано виводили мене на завершальний удар. Таке довір'я окриляло, а це — одна з передумов зростання футболіста.

ПЕРШЕ ТУРНЕ

Наприкінці сезону ми почали готуватися до поїздки на товариські ігри в Донбас (переважно звідси й прибули на навчання в гірничий інститут футболісти команди «Гірники»). Після тривалого обговорення визначили склад спортивної делегації — сімнадцять чоловік на чолі з інструктором профспілки гірників М. С. Дьоміним. Я, сімнадцятирічний, був наймолодшим у команді. Решті гравців було від 21 до 33 років. Це був мій перший виїзд з Москви, і на вокзал мене прийшли проважати мати із сестрами. Вони атакували М. Дьоміна, вимагаючи від нього гарантій, що він особисто опікатиме мене й контролюватиме кожен крок під час тривалої поїздки. Студенти — народ веселий. Почувши це, наші хлопці оточили мою матір і дали їй урочисту клятву годувати й пестити її синочка. Мати в такому ж гумористичному тоні примусила капітана команди 26-річного Б. Терентьєва дати задоволення, що клятва — не жарт. Після обійм, поцілунків і рукостискань всі ми піднялися у вагон.

Почалося моє перше турне. Ми були щасливі: попереду — цікава подорож, місяць чудового відпочинку. Та одразу зазначу, що відпочинок цей виявився досить відносним: за тридцять два дні ми провели двадцять вісім матчів, причому інколи грали навіть двічі на день. Мені, зокрема, довелося провести двадцять шість ігор підряд, поки не дістав травму.

Зустрічали нас у шахтарському краї дуже щиро, гостинно. Коли я зараз згадую ту поїздку 1928 року, в па-

м'яті гостаяуть невпорядковані, занедбані селища-рудники, шахтарі з обушком. Ще виднілися всюди сліди руйнувань, заподіяних війною. Проте ми вже застали там початок бурхливого будівництва. Революційний ентузіазм трудового народу був здатний на чудеса. Трудящі відчували себе справжніми господарями рідної землі, її надр і не шкодували сил, щоб дати країні таке потрібне їй «чорне золото».

З особливою радістю сприймали паростки нового мої товариші по команді. Адже більшість з них поїхала на навчання до Москви саме звідси, з Донбасу, і вони відразу ж помічали зміни, що відбулися тут останнім часом. Через рік-два, після закінчення Московського гірничного інституту, вони мали поїхати на роботу в донецькі шахти, стати учасниками відбудови і розвитку вугільної промисловості.

Розміщали нас, як правило, в недавно збудованих клубах і спортивних залах, зведених руками гірників. За ліжка правили гімнастичні мати. Якщо були простирадла — добре, не було — обходилися без них. Власні рушники ставали тимчасово наволочками. Інколи зупинялись на приватних квартирах. Та завжди і скрізь нас супроводжували товариське піклування, щире бажання гостинних господарів зробити нашу подорож цікавою і приємною. Зворушливо ставилися до нас футболісти місцевих команд. Вони навіть особисто обслуговували нас у їдальнях, щоб позбавити черг.

Нині до послуг футболістів реактивні літаки, швидкісні поїзди, комфортабельні автобуси. Ми ж переїздили із селища в селище на гарбах та підводах. Зате під час цих поїздок ми мали змогу добре оглянути місцевість, познайомитися з багатьма чудовими людьми, та й відпочити між матчами, які відбувалися щодня.

Запрошень від місцевих клубів надійшло стільки, що, ми, мабуть, і за два місяці не встигли б провести стільки

ігор. Це було яскравим свідченням популярності футболу в Донбасі.

В усякому разі, довелося витримувати досить солідне навантаження. Щоб зняти якість утому, запровадили на час турне схвалений всіма гравцями режим. Після підйому — гімнастичні вправи, водні процедури, сніданок. До обіду знайомилися з містом чи селищем. По обіді години дві відпочивали. Потім готувалися до гри. Наш капітан Б. Терентьев, весела, ерудована людина, виводячи команду на поле, незмінно нагадував нам:

— Грайте, хлопці, добре, живо — на вечерю буде пиво. Не забудьте: на десерт буде спільний наш концерт!

Ми й справді завели добру традицію — завершувати кожен день турне самодіяльним концертом. Після вечері всі збиралися в спортзалі, і на імпровізовану сцену входили наші читці, співаки, танцюристи, ілюзіоністи. Керівництво брав у свої руки наш улюбленець правий крайній нападку Макеев, балясник, жартівник. Капітан команди Терентьев добре грав на гітарі і співав циганські романси.

Кожен гравець зобов'язаний був виступати із сольним номером. Від виступів був звільнений лише керівник спортивної делегації М. Дьомін. Якщо на концерті були присутні наші суперники, ми їх також примушували виступити. Такі веселі, цікаві вечори згуртовували колектив.

Самодіяльний футбол у Донбасі тоді робив лише перші кроки, а тим часом майже кожна шахта вже мала свою команду і найпростіше поле. Ясна річ, грали ці команди здебільшого примітивно, але завзято.

Слава про «непереможних московських студентів-гірників» котилася поперед нас. Ми й справді були на голову вищі од суперників, демонстрували непогану техніку, комбінаційні новинки, досить високу швидкість і витривалість. Загалом за час турне ми двадцять п'ять матчів виграли, два звели внічию і лише один програли.

Не обійшлося й без курйозів. Ви коли-небудь бачили матч, у якому ще до першого суддівського свистка пробивали пенальті?

Під час матчу в Сніжнянську йшов дощ. Холодний вітер мало не збивав з ніг. Замерзли страшенно, але забили суперникам чотири «сухих» м'ячі. А увечері до нас завітали представники сніжнянської команди.

— Ваш виступ нас не задовольнив,— заявили вони.— Ви грали грубо, техніки не показали, сфотографуватися з нашими футболістами після матчу не схотіли. Через це ніякої винагороди за виступ вам не буде.

Згодом про цей інцидент дізналися на інших рудниках, усі засудили поведінку сніжнянських адміністраторів. Мабуть, саме під впливом громадськості вони приїхали до нас, вручили винагороду і почали умовляти провести ще один матч. Вони так благали, що ми не змогли відмовитись і вирушили знову у Сніжнянськ. Тут ми мали грати в неділю опівдні, а о сімнадцятій годині того ж дня — в іншому місті.

Початок другого матчу із сніжнянською командою був приголомшливий. Коли ми вишикувалися в центрі поля, суддя зробив офіційну заяву:

— Минулого разу за явну гру рукою у ворота «Гірників» не було призначено пенальті. Я зобов'язаний виправити цю помилку, тому повторна грає має розпочатися одинадцятиметровим штрафним ударом!

Що було робити — сміятися чи обурюватися? На протести нашого капітана суддя рішуче відповів, що без пенальті він матч не розпочне. Ми поважали глядачів, які прийшли подивитися нашу гру. Нам забили гол, а потім розпочався матч. Настрій у всіх був зіпсований. Свою злість ми зігнали на суперниках. «Гірники» рішуче пішли на штурм воріт господарів поля і на єдиний гол, забитий нам з курйозного пенальті, відповіли аж вісьмома м'ячами.

Запам'яталася мені ще одна повчальна гра, що від-

булася на одній з невеличких шахт. Ми безперервно атакували, били з різних позицій і дистанцій, а м'яч у ворота не йшов. Зате суперники провели три контратаки, і рахунок став 3 : 0 на користь господарів поля. Лише перед самою перервою нам вдалося сквитати один гол.

Ми вийшли на другий тайм з твердим наміром негайно відігратися. Та ось суперники перехопили м'яч, навісили його в штрафний майданчик, і рахунок став 4 : 1. Через кілька хвилин він зріс до 5 : 1.

На стадіоні в цей час коїлось щось неймовірне. Глядачі вже не сиділи на траві навколо поля. Всі посхоплювалися з місць. Під час атаки господарів болільники юрбою мчали до наших воріт, щоб побачити, як туди влітатиме черговий м'яч. Коли ж атакували гості, юрба бігла до своїх воріт, щоб свистом і гвалтом перешкодити нам влучити в ціль.

За двадцять хвилин перед кінцем матчу мені все-таки вдалося сильним ударом з льоту забити другий гол. І тут наша команда наче переродилася. Хлопці заспокоїлися, почали точніше розпасовувати м'яч, і гра, як кажуть, пішла. За якихось п'ятнадцять хвилин ми забили ще чотири м'ячі і здобули перемогу — 6 : 5. Це був повчальний урок. Відтоді ми серйозно ставилися до кожного суперника, боролися за перемогу до кінця.

Під час турне студентам доводилося потрапляти в курйозні ситуації не лише на футбольних полях, а й на воді та під землею.

...Сонце припікало, і після сніданку команда рушила на ставок покупатися. Ми вдвох із Дьомінім завернули по дорозі на пошту за листами, а вже звідти пішли до ставка.

Першим побачили Макеева — Мака, як усі його називали. Він уместився на плоту з гарною дівчиною і вів з нею жваву розмову. Жартів і анекдотів у нашого конферансьє ніколи не бракувало. На запитання, де решта

хлопців, він показав рукою на огорожу, якою була відокремлена купальня для початківців.

Зайшли з Дьомінін туди і остовпіли від несподіванки. Хлопці наші метушилися, галасували, пірнали під воду і, виринаючи, розгублено гукали: «Нема!». Що сталося? Невже хтось потонув? А з того берега вже підпливав човен, на якому стояли люди з баграми. Хтось пробіг повз нас, кинувши на ходу:

— Мак потонув! Не можемо знайти!..

— Чи ви показалися, хлопці! — гукнув Дьомін.— Онде він сидить і теревені править з дівчиною.

Розлючені хлопці кинулися за огорожу до Макеева, надавали йому стусанів, кинули у воду і тепер уже й справді мало не втопили балясника. Я кинувся на виручку, але й мені перепало. Дівчина, злякавшись, що її теж почнуть зараз топити, заверещала так, що до ставка збіглися десятки мешканців селища. Насилу друзі вгамувалися.

Як же все це сталося? Виявляється, футболісти побилися об заклад, хто пропливе під водою найбільшу відстань. Мак пірнув одним з останніх, проплив під плотами і виліз за огорожею. Тут він помітив гарну дівчину і відразу ж забув про заклад...

Після купання відбулися загальні збори команди. Гравці ніяк не могли заспокоїтись від пережитого. Всі гнівно засуджували Макеева за байдужість до друзів, до колективу і вимагали негайно відправити його додому. Мак довго благав товаришів не карати його так суворо, вибачився перед кожним окремо. Зрештою керівник делегації Дьомін і капітан команди Терентьев зглянулися на нього. Винуватець лишився у команді, але хлопці кілька днів не розмовляли з ним. Ця історія ще більше згуртувала колектив, нагадала кожному, що й на футбольному полі, і в повсякденному житті потрібні взаємовиручка, дружба, повага.

Останній матч нашого турне ми грали в Кадіївці.

Керуючий рудником, любитель футболу, вирішив показати дорогим московським гостям шахту і працю гірників. Переодягнувшись у спецівки, ми боязко увійшли в кліть. Дзвінок — і вона ніби провалилася в прірву, на глибину 540 метрів. Тут нам коротко розповіли про методи видобування вугілля, і ми рушили у вибій. Вірніше, поповзли, бо висота його не перевищувала метра. Невдовзі при світлі ліхтарів побачили шахтарів, які лежачи відбивали вугілля обушком.

Тільки-но почали про щось розпитувати нашого гіда, як пролунав вибух. До нас підповз якийсь шахтар і прошепотів кілька слів керуючому на вухо. Той кинув нам: «Заждіть хвилинку», і обидва зникли, забравши з собою лампочки.

У темряві пролунав бас нашого капітана:

— І навіщо мені потрібна була оця шахта? Адже не хотів сюди йти, відчував, що буде неприємність. Мак, ти мене умовляв спуститися в це пекло, розваж хоч друзів, а я тим часом посплю. Уві сні помирати легше...

Правду кажучи, цей жарт нікого не розвеселив. Хтось і справді висловив побоювання, що нас тут завалило вибухом. Я засумував. Закортіло якомога швидше побачити небо, сонце, вдихнути на повні груди свіже, п'янке повітря. А тут ще й Макеєв почав виконувати доручення капітана:

— От і приземлилися, хлопці! Зверху, мої любі,— земля. Знизу — земля. Вважаю, що цей матч виграли кадіївці. Навіщо їм на полі програвати, коли можна розправитися з нами під землею? Навіщо ж ви врятували мене тоді на ставку? Краще лежав би там, біленький, на піщаному дні, аніж отут, у вугільній пилюці...

— Облиш, Мак,— урвав його хтось.— Бо іншим разом і справді втопимо!

Нарешті темряву прорізав промінь ліхтарика, і ми побачили керуючого рудником. Попросивши пробачення, він пояснив, що в сусідньому вибої вибухом відбивали

пласт вугілля і його запросили туди подивитися наслідки.

Піднявшись на поверхню, ми на згадку сфотографувалися з шахтарями, не забувши намазати собі обличчя вугільним пилом.

Остання зустріч, що відбулася в Кадіївці, теж закінчилася нашою перемогою. Прощалися щиро, тепло. Кожному з нас подарували по шахтарській лампочці.

Подорож по Донбасу збагатила нас життєвим та ігровим досвідом. А я особисто змузнів, підріс, набрався сили. Коли повернувся, рідні мене не відразу й пізнали: поїхав худорлявим, щуплим підлітком, а повернувся міцної будови парубком.

НА ПОРОЗІ ВЕЛИКОГО ФУТБОЛУ

У будівельному тресті, де я працював, мене тепер теж вважали дорослим. Раніше я був тут чи то кур'єром, чи то хлопчиком на побігеньках. Після повернення з турне мене викликав до себе керівник конструкторського бюро і запропонував:

— Знаю, що ти добре пишеш і малюєш. Бачив твої плакати. Ти міг би стати непоганим креслярем. Попрацюй копірувальником, одержиш другий розряд. Якщо вчитимешся, людиною станеш.

Наді мною взяли шефство досвідчені креслярі, допомагали швидко опанувати нову спеціальність. Згодом мене відрядили на дворічні курси проектувальників. Працювати, вчитися доводилося багато, але про футбол я не забував.

На жаль, наприкінці 1929 року наша дружна команда «Гірники» припинила своє існування: більшість гравців основного складу закінчувала інститут і прощалася з Москвою.

Мене ще раніше запрошували деякі столичні коман-

ди, але я не хотів залишати чудовий студентський колектив. Тепер же, коли він розпався, я погодився перейти в команду «Серп і Молот», що виступала в чемпіонаті Москви у першій групі. Переді мною відкривалася спокуслива перспектива грати у товаристві таких майстрів футболу, як В. Бубенцов, Б. Апухтін, Б. Аркадьєв, В. Блинков, А. Потапов та інші. Це була велика честь для 19-річного юнака. Я підписав спортивну картку і став гравцем команди першої групи. Так розпочався мій шлях у великий футбол.

Та дебют у заводській команді виявився невдалим. Я багато працював, учився і зовсім не мав часу для підготовки до першого матчу. До того ж, завантажений всілякими справами, я мало не запізнився на цю товариську гру футболістів «Серпа і Молота» з командою фабрики Цинделя.

Мене поставили на місце лівого півсереднього. Хвилин через десять наш лівий крайній напад дістав травму і я залишився на фланзі один. Почував, що сил не вистачає, а тут ще корчі схопили ногу. Одне слово, посправжньому увійти у гру не зміг. Під час перерви до мене підсів В. Блинков і попросив показати в другому таймі, на що я здатний:

— Хотілося б побачити твій ривок,— сказав він.— Та й по воротах бий, не соромся!..

Однак другу половину зустрічі я провів ще гірше. В роздягальні з окремих реплік партнерів зрозумів, що вони розчаровані мною. Тільки мої вірні друзі-полянци, які дивилися матч, підбадьорювали, втішали, запевняючи, що на полі я був не гірший за інших. Та я вже знав, що не підхожу команді «Серп і Молот».

На моє щастя, серед глядачів був відомий футболіст, капітан збірної команди країни Михайло Рущинський. Певно, чимось я йому на полі сподобався. Через кілька днів до мене додому завітав гравець першої команди

«Трьохгорної мануфактури», він же директор стадіону В. Лапшин:

— Прийшов до тебе за дорученням Михайла Рущинського. Знаєш такого?

— Хто ж його не знає?

— А грати з ним в одній команді хочеш?

— Ще б пак!

— То приходь завтра на «Трьохгорку». Поставимо за першу!

Оце так сюрприз! Колектив «Трьохгорки», сам Рущинський запрошують мене! Адже він був для всіх юнаків справжнім футбольним богом, а команда «Трьохгорки» належала до найкращих московських клубів, у її складі грали першокласні футболісти.

Звичайно, я дав згоду. Та чи маю я право грати в такій команді? Он який конфуз вийшов із «Серпом і Молотом»! Мабуть, я все-таки втратив свою спортивну форму, погано підготовлений фізично...

Я прокидався щодня о пів на восьму і вже о пів на дев'яту мав бути на роботі. О пів на п'яту похапцем обідав (не дуже тривно) і їхав у технікум на Міуську площу. Повертався додому о пів на одинадцяту. Вечеряв, робив домашнє завдання, а потім ще сідав за термінову роботу — копіював креслення. Життя було нелегке, і доводилося підробляти, щоб допомогти родині, та й для себе мати дещицю. Лягав спати пізно вночі.

На футбол майже не лишалося часу. Тренуванням я міг приділяти лише вечірні години по четвергах, коли не було занять у технікумі. Руща, як усі називали Рущинського, ставив мене поруч з І. Паніним, що добре бігав, і наказував: «За ним!» Два круги навколо поля я ще витримував, а потім відставав. Та Рущинський підганяв: «Біжи!». А я благав Паніна: «Ільку, збав темп, бо зараз упаду...»

Ось так набувалася одна з найважливіших якостей футболіста — витривалість. Мені вона була була вкрай по-

трібна, тому я вирішив долати відстань від свого будинку до місця роботи бігцем. Якось мене зупинив постовий міліціонер і поцікавився, від кого я втікаю. Довелося пояснити. Постовий взяв під козирок і побажав мені успіхів на футбольних полях. Потім він щодня так само вітав мене і показував, що шлях відкритий.

Після неодноразових бесід Михайло Рущинський врешті переконав мене виступити за другу команду і хорошою грою здобути право на місце в основному складі. Він мав рацію. У товариському матчі з командою «Динамо», здається, я непогано зарекомендував себе. Ми виграли з рахунком 4 : 1, причому всі м'ячі у ворота суперників пощастило провести мені.

У перший календарний день чемпіонату столиці п'ять команд «Трьохгорки» мали зустрітися з футболістами КЖР (клуб Жовтневої революції, пізніше — «Локомотив»). Для обговорення складів команд на засідання низової секції зібралося понад сто чоловік. За пропозицією Рущинського мене включили до складу першої команди фабрики на місце центрального нападаючого.

Напередодні гри я так хвилювався, що не міг заснути всю ніч. Заплющу очі й бачу нашу команду на полі: у воротах — гравець збірної Москви М. Леонов; у захисті і півзахисті — гравець збірної СРСР М. Рущинський, гравці збірної РРФСР В. Дубинін і М. Сушков, гравці збірної Москви В. Лапшин і М. Аронов; у нападі — гравець збірної СРСР О. Холін, гравці збірної РРФСР І. Панін, В. Смирнов і Є. Єлисеєв, а в центрі, біля м'яча — я, К. Шегоцький, гравець збірної Полянки...

Втім, мої хвилювання були передчасні: у призначений день матч не відбувся, бо йшов сильний дощ і поле перетворилося на болото. Гру перенесли на четвер. І знову я не спав ніч. Заспокоївся, взяв себе в руки вже перед виходом на поле. На стадіоні була вся футбольна Москва, в тому числі й гравці команди «Серп і Молот». Мені судилося зараз «народитися або вмерти». Хотілося до-

вести, що я гідний своїх уславлених партнерів, хотілося порадувати полянських друзів, які перед початком матчу забігли до роздягальні й піднесли мені плитку шоколаду «для зміцнення сил».

Відверто кажучи, не пам'ятаю, як грав. Але точно знаю, що забив другий м'яч (перший з моєї подачі провів у ворота КЖР Єлісеєв). Забив у падінні, з-під правого захисника суперників Хрустальова, що навалився на мене всією масою. У роздягальні партнери наговорили мені багато приемних слів, і я зрозумів, що вони мене приймають до своїх лав.

У другому матчі ми зустрілися з «Харчовиком». Ця гра, як і перша, запам'яталася мені на все життя. За чотири хвилини до фінального свистка, при рахунку 1 : 1, нашого нападаючого В. Смирнова збили в штрафному майданчику. Суддя призначив пенальті. Його завжди виконував Є. Єлісеєв. І раптом чую голос Рущинського:

— Щипа, бий! (Таке прізвисько я дістав у команді.)

Моя спроба сховатися за спинами гравців не вдалася. Тремтячими руками я поставив м'яч на одинадцятиметрову позначку, мов уві снів, пробив... М'яч влетів у правий верхній кут воріт. Ми виграли 2 : 1.

Після гри хтось похвалив:

— Здорово Щипа забив!

— Та я ж воріт не бачив, не кажучи вже про воротаря!

Хлопці засміялися, а Рущинський іронічно зауважив:

— Наступного разу обов'язково заплющуй очі, коли битимеш пенальті...

Черговий матч на першість Москви ми мали провести з командою «Динамо». Я готувався до дуелі з «королем повітря» Федором Селінім і, звичайно, побоювався найкращого московського півзахисника. Рущинський на тренуванні довго розмовляв зі мною, розкриваючи стиль і манеру гри динамівця, його найулюбленіші прийоми.

Гра з «Динамо» мала відбутися недільного вечора,

а вранці, коли я ще снідав, до мене завітали полянці на чолі із Сергієм Кукунею, ушлявленим нашим танцюристом. Я радо привітав дорогих гостей, але вигляд у них був щось не дуже веселий, тому відразу ж запитав у своїх друзів:

— Що сталося, хлопці? Потрібна допомога?

— А що я вам казав? — зрадів Кукуня.— Адже він наш, полянський!

Виявляється, в останньому матчі збірна П'ятницької вулиці обіграла Полянку з рахунком 4 : 2, а на сьогодні домовилися про матч-реванш. Хлопці знали, що мені о шостій вечора треба грати проти «Динамо», тому призначили зустріч з п'ятницькими на дванадцятю годину, щоб і я міг виступити за полянських. На мене чекав дуже відповідальний матч на першість Москви, серйозний «двобій» із Селіним, але відмовити друзям я не міг, адже разом зростали, разом починали грати, ділили останній шмат хліба...

Полянські буквально розгромили п'ятницьких: рахунок був 8 : 3 на нашу користь. З цих восьми голів п'ять забив я, але... хвилин за десять до кінця гри дістав серйозну травму. Хотів зіграти головою і підстрибнув за м'ячем, а захисник суперників у цю мить зробив мені «підсадку», і я дуже невдало впав на спину.

Хлопці допомогли мені дістатися додому, привезли знайомого лікаря, який встановив діагноз: травма кульшового суглоба. Після його маніпуляцій мені трохи полегшало, але думки про вечірню гру з динамівцями не давали спокою.

Я мусив грати, адже могли подумати, що я злякався зустрічі із Селіним...

Товариші на машині підвезли мене до стадіону «Трьохгорки». Кожен крок завдавав безліч страждань, але я бадьоро ввійшов до роздягальні і почав готуватися до матчу. Під час розминки відчув, що біль поступово вщухає,

Наш капітан і тренер Михайло Рушинський доручив Єлисеєву, Смирнову та мені протягом перших п'ятнадцяти-двадцяти хвилин гри «спіймати» Селіна в «трикутник», примусити його побігати, виснажитися, а вже потім самим прориватися до воріт.

Гра закінчилася нашою перемогою з рахунком 3 : 1, але мені вона задоволення не принесла, бо давалася взнаки травма. Коли я сказав Рушинському, що Селін, незважаючи на солідний для футболу вік, буквально розкромсав нашу центрову трійку, той іронічно глянув на мене:

— А ти гадав, що буде інакше? Адже Федір — найкращий півзахисник країни! Та й у зарубіжних командах небагато таких, як він. А проте наприкінці гри він стомився, і ваша трійка нападу вдало з цього скористалася.

Ветерани радянського футболу частенько згадують Федора Селіна — вмілого, мужнього, стійкого гравця оборони, що зберігав витримку і пильність у будь-яких ситуаціях. Про нього склали легенди. Визнані експерти ставлять його ім'я поряд з іменами Павла Кануннікова, Григорія Федотова. Їхні монументальні фігури вважаються у москвичів символічними. Вони — з плеяди футболних ватажків, безкорисливих ентузіастів, неперевершених віртуозів. Згадуючи якимось про Федора Селіна, заслужений майстер спорту Микола Старостін сказав: «Це такі, як він, водили футбольні фрегати до незвіданих гаваней, створювали зразки красивої гри, демонстрували на полях перлини індивідуальної майстерності».

Ф. І. Селін (1899—1960) почав грати у футбол в московській команді СКЗ у 1915 році. В 1927—1936 роках виступав за «Динамо», а в другій половині 1936 року — за «Металург» (Москва). Він був чемпіоном СРСР 1922, 1923, 1928, 1931, 1932 і 1935 років. Виступав за збірні Москви, РРФСР, СРСР. У числі перших радянських фут-

болістів був удостоєний високого звання заслуженого майстра спорту (в 1934 році).

У довіднику «Усе про футбол» про Федора Селіна сказано так: «Високий, стрункий, швидкий, Селін був своєрідним «футбольним дивом», для якого не існувало ніяких таємниць. На якому б місці не грав Федір (захисник, центральний півзахисник, центральний нападаючий), він завжди лишався вершителям доль на полі. Блискуча акробатична гра Селіна в повітрі (він міг зняти м'яч ногою з голови суперника) принесла йому прізвисько «короля повітря». Закінчивши грати, Селін, що мав вищу технічну освіту, роботу за спеціальністю (на заводі «Серп і Молот» та Московському автозаводі) поєднував з тренерською діяльністю в заводських командах. У 1945 році був тренером команди майстрів московського «Торпедо».

Якось І. Привалов розповів мені цікавий епізод з матчу збірної СРСР у Туреччині 1932 року. Наші захисники відчайдушно відбивали натиск господарів поля. На штрафному майданчику щоразу виникали сутички. Трави на полі не було, і футболісти здіймали страшенну куряву. Ось турки знову пішли в атаку, і нова хмара пилуки оповила зону нашої оборони. Коли вона розвіялась, на трибунах вибухнув регіт: наші й турецькі гравці лежали в різноманітних позах, а серед купи тіл стояв Федір Селін і тримав ногу на м'ячі...

— Слово честі,— клявся Привалов,— у цю мить поstatt Федора нагадувала античну скульптуру...

Гра наближалася до кінця. При рахунку 1 : 0 на користь радянської команди збірна Туреччини продовжувала атакувати. Несподівано у наш штрафний майданчик ввірвався турецький нападаючий, і м'яч кулею від його ноги полетів у верхній кут воріт повз воротаря, що впав на землю. Здавалося, гол неминучий. І раптом у якомусь неповторному кидку хтось злстів у повітря і

з-під перекладини вибив м'яч головою. Глядачі звелися з місць і нагородили Селіна овацією.

Цікавий епізод розповів один з літописців московської команди «Динамо» В. Верхолашин.

Радянським футболістам після серії перемог над робітничими командами Німеччини було запропоновано зіграти з професіоналами Нижньої Австрії. Зустріч ця відбулася в Дрездені 1927 року. Наша команда матч провела мляво і, переоцінивши свої сили, програла із сухим рахунком 0 : 3.

Довго й суворо обговорювали наші футболісти причини програшу, тим більше, що буржуазні газети, вихваляючи професіоналів, вигадували про наших спортсменів усілякі нісенітниці. Було вирішено викликати австрійців на матч-реванш. А склали команду таємним голосуванням: воротар — Чулков, захист — Єжов, Пчеліков, півзахист — Фомін, Батирев, Привалов, напад — Штрауб, Холін, Ісаков, Бутусов. П'ятим нападаючим команда вирішила поставити Федора Селіна. На нього покладалися обов'язки «тарана», він мав грати спереду і постійними проривами таранити захист суперника.

Матч-реванш відбувся в Лейпцігу. Преса заздалегідь пророкувала неминучу поразку радянських футболістів. Одна з буржуазних газет у день матчу написала: «Ми поважаємо мужність російських футболістів, що йдуть на вірну поразку, і їм нічого не допоможе».

Гра почалася в бурхливому темпі. Більше атакували австрійці. На двадцятій хвилині правий півсередній австрійської команди сильним і несподіваним ударом послав м'яч у правий кут воріт. Гол! Захоплення глядачів важко описати. Кожен прорив австрійців місцеві болільники супроводжували бурею оплесків і вигуків.

Радянські футболісти витримали цей психологічний натиск. Ось м'яч у Ісакова, він передає його Селіну, біля якого відразу ж з'явилися двоє захисників. Важко в цій ситуації щось зробити. Але Селін, не вагаючись ані се-

кунди, через себе в падінні б'є по воротах. Рахунок стає 1 : 1.

Цей гол додав віри в успіх. Наші футболісти перехопили ініціативу. Команду вів уперед Федір Селін. Він сам забив три голи, а ще три — його партнери, і наші футболісти перемогли з рахунком 6 : 1.

Такі футболісти, як Федір Селін, завжди будуть надихати молодих спортсменів своїм ентузіазмом, відданістю справі, незгасним прагненням до удосконалення. На таких гравців рівнялася ціла плеяда радянських футболістів. Рівняється і нині.

ЧЕМПІОНИ МОСКВИ

Наша «Трьохгорка» здобувала перемогу за перемогою, впевнено націлившись на перше місце в московському чемпіонаті. Своїми успіхами ми багато в чому завдячували нашому капітану і фактичному тренеру команди Михайлові Рущинському, людині енергійній і вимогливій, готовій завжди прийти на допомогу і вже визнаним майстрам і новачкам. Він мав незаперечний авторитет не лише серед гравців нашого клубу, а й у всій футбольній Москві.

Блискучий правий захисник, гравець збірної СРСР, він володів чудовим тактичним мисленням, бездоганною технікою, сильним ударом, точним пасом. Михайло вміло керував діями команди під час гри, і ми навіть побоювалися його дотепних реплік, які разом з нами чули й глядачі. Мене він часто виховував попередженням: «Не грай на публіку!» Під час перерви між таймами і після гри він спокійно і переконливо аналізував хід подій на полі, вказував кожному на помилки. На нього ніхто ніколи не ображався за це, бо свої зауваження він висловлював напрочуд доброзичливо.

М. О. Рущинський (1895—1942) почав грати у футбол у 1915 році у московській команді СКЗ. У 1923—1924 ро-

ках виступав за «Яхт-клуб Райкомводу», в 1925—1930 роках — за «Трьохгорку». У 1937—1939 роках тренував команду ЦБЧА. Згодом працював у відділі футболу Все-союзного комітету в справах фізкультури і спорту. Мав вищу медичну освіту.

...Футбольний сезон 1930 року наближався до кінця. В останній день чемпіонату ми зустрічалися з клубом «Пролетарська кузня» і в разі перемоги здобували звання чемпіонів столиці.

Я мало не спізнився на цей вирішальний матч, прибіг на стадіон, коли команди вже виходили на розминку. Рущинський нічого не сказав, але глянув так, що я ладен був крізь землю провалитися. А я ж не міг у двох словах пояснити причину запізнення.

За дві години до початку матчу я поїхав до знайомої дівчини, щоб узяти її з собою на футбол. Певно, мною володіло нестримне юнацьке бажання похизуватися перед подружкою своєю майстерністю. А їй було байдуже і до мене, і до футболу. Правда, вона пообіцяла піти зі мною на матч, але їй треба було збігати до сестри. Запевнила, що скоро повернеться і наказала мені почекати на неї. Минула година, а її нема, і я не можу вийти: дівчина замкнула двері. Зламати? Буде скандал. Треба стрибати з третього поверху. Покликав з вікна трьох хлопців, розповів їм про своє скрутне становище. Щоб переконати їх у тому, що я не злодій, кинув з вікна свій спортивний чемоданчик. Побачивши мою форму, погодилися підстрахувати мене під час «рекордного» стрибка. Повиснув на руках, відштовхнувся і благополучно приземлився. Подякував хлопцям і прожогом до стадіону...

Стрибок з вікна і пробіжка вибили мене з колії. Протягом першого тайму ніяк не міг настроїтися на гру. На перерву команди пішли при нульовому результаті. В роздягальні наша п'ятірка нападу вместилася на одній лаві. Підійшов Рущинський.

— Що ж ви робите, хлопці?!

Я бачив, що він звертається до Холіна, Єлисеєва, Смирнова і Паніна. Та ось і мене помітив.

— Виявляється, і Щипа тут? Щось я його не бачив на полі в першому таймі. Грав він чи не грав, хлопці?

Коли ми вийшли на другий тайм, я звернувся до Єлисеєва і Смирнова, що стояли поруч:

— Женю, Васю, рятуйте! Давайте пограємо!

І ми пішли в наступ. Перший м'яч забив Євген Єлисеєв. Потім я з льоту в падінні подвоїв рахунок. Після влучного удару того ж Єлисеєва суперники втретє почали гру з центра поля. Ми перемогли з рахунком 3 : 1 і завоювали звання чемпіонів Москви в клубному заліку, а також серед перших команд.

Ввечері з цієї нагоди фабком влаштував футболістам банкет. Після всіх тостів і поздоровлень Русчинський зажадав уваги:

— Слово надається нашому центрфорвардові Костянтину Шегоцькому, якого ми всі добре знаємо і поважаємо як Щипу. Хай познайомить нас з однією найновішою деталлю своєї біографії, а саме: як він умудрився сьогодні спізнитися на такий важливий матч, що зрештою приніс йому звання чемпіона.

Довелося все розповісти. Коли я дійшов до стрибка з третього поверху, регіт у залі стояв такий, що аж на вулиці було чути. «Руща» підійшов до мене, потиснув руку і голосно на весь зал сказав:

— А цей хлопець все-таки любить свою команду. І футбол любить! Він ще себе покаже!.. За твое здоров'я, Костю!

Наприкінці сезону чемпіонів Москви — футболістів «Трьохгорки» запросили провести кілька товариських ігор на Україні. Довелося поїхати неповним складом, бо деякого із захисників не відпустили з роботи.

Перша зупинка — в Києві. Чарівне, неповторне місто над Дніпром відразу ж полонило наші серця. Нам тут

подобалося все: вулиці, площі, парки, сади, старовинні й нові будинки, щира привітність і гостинність киян. З перших же годин перебування в Києві ми почували себе тут як удома. Та навряд чи я собі навіть міг хоч на хвилину уявити тоді, що саме Київ стане для мене найдорожчим містом, що мені пощастить прожити тут більшу частину життя, що в українській столиці прийде до мене футбольна слава і завершиться футбольна кар'єра...

Свій перший матч ми зіграли з київським «Динамо» і пішли з поля переможеними. Ми ладні були пояснювати цю поразку тим, що не встигли відпочити з дороги, а також змінами в основному складі, до якого підключили кількох гравців з другої клубної команди, однак визнавали, що динамівці показали добру гру, справді технічний футбол. У другій зустрічі москвичі перемогли збірну профспілок Києва з рахунком 6 : 0.

З Києва рушили пароплавом до Дніпропетровська. Це була захоплююча подорож, що відкривала перед нами нові й нові красоти України. Ми були молоді, наші серця — широко відкриті всьому прекрасному, і час, проведений на пароплаві у товаристві друзів, назавжди залишив у пам'яті добру, теплу згадку. Ми захоплено слухали чарівні українські пісні, співали й самі. Солістом був правий півзахисник нашої другої команди Казимир Малахов. Коли я вперше почув його спів, звернувся до товаришів:

— Хлопці, навіщо ви тримаєте Казимира на фабриці? Адже він міг би із своїм голосом на сцені виступати!

Друзі розсміялися. А Василь Смирнов пояснив мені:

— Малахова ніхто й не тримає. Він на «Трьохгорці» тільки у футбол грає, а працює... артистом естради.

У Дніпропетровську ми виграли обидва матчі: в першій збірної міста — 6 : 0, у другої — 4 : 2.

Взимку 1930 року вийшла постанова про розподіл спортсменів по колективах за виробничим принципом. Це означало, що я, скажімо, працюючи в будівельному тресті, повинен виступати тільки за команди будівельників, і, отже, не маю права бути членом спортклубу «Трьохгорки». Після виходу постанови цей сильний футбольний клуб став другорядним, бо з нього змушені були піти відомі майстри.

Спеціальним рішенням футбольної секції Москви Рущинському, Дубиніну і мені було дозволено грати за колектив заводу АМО (нині — автозавод імені Лихачова), який виступав у першій групі.

Нелегко було звикати до нового колективу. Гравцям цієї команди бракувало ігрової дисципліни, взаєморозуміння на полі. Правда, справи поліпшились, коли капітаном став Рущинський. І все ж не відразу вдалося йому налагодити спортивний режим, серйозне ставлення до тренувань. Не мала команда й традицій, якими славилася «Трьохгорка». У першості Москви клуб виступав не дуже успішно.

У складі команди АМО я зіграв свою першу міжнародну зустріч. Восени ми приймали німецьку клубну команду, що мала вже досить солідний досвід зарубіжних поїздок. Ми дуже хвилювалися, але зуміли добитися почесної нічиєї — 1 : 1.

Коли сезон був у розпалі, мене включили до складу молодіжної збірної Москви, з якою я виїздив до міста Іванова. Тут була дуже сильна команда, за яку виступали відомі футболісти Дорохов, Правовеєров, Жорданія, Денисов, Воронін, Тимофеев, Гончаренко, Малхасов, Коротких, Садовський, Вавилов (деякі з них перейшли згодом до київського «Динамо»). Між іншим, івановські футболісти вважали, що найбільш гідним суперником для них є перша збірна Москви, вони звернулися з про-

ханням влаштувати їм зустріч саме з цією командою. Посилаючи нас до івановців, керівники столичної футбольної секції висловили надію, що й молодіжна збірна зуміє постояти за честь свого міста. Цей наказ ми виконали, завдавши поразки збірній профспілок Іваново з рахунком 6 : 0, а згодом і місцевому «Динамо» — 3 : 1.

Протягом 1931—1932 років я виступав за молодіжну команду столиці, а також за другий склад збірної дорослих. Футбольна секція двічі затверджувала мене в складі першої збірної на традиційні матчі з лєнінградцями. На жаль, довелося обмежитися тренуванням, розминкою, після чого мене призначали запасним, а на гру виходив уславлений Петро Ісаков.

У сезоні 1932 року мені знову пощастило побувати на Україні, тепер уже в складі молодіжної збірної Москви. Ми провели по два матчі в Києві, Кривому Розі та Миколаєві і всі виграли.

А в січні 1933 року сталася подія, що докорінно змінила мою спортивну біографію: українські товариші запропонували мені перейти до київського «Динамо».

На той час я вже закінчив курси і почав працювати техніком-проектувальником. Робота, підробітки, навчання, футбол забирали дуже багато сил. Я схуд так, що мав вигляд якогось страдника, до того ж за першу збірну Москви мене не ставили, та й не було шансів замінити найближчим часом Петра Ісакова в центрі нападу. Отож вирішив поїхати, придивитися зблизька до того, що мені пропонували. Разом з Єпішиним, Путистініним і Панініним подався до Києва. Нас тут добре зустріли, ми відчули, що потрапили в дружний колектив. Збирався побути в Києві місяць-два, а судилося лишитися тут на все життя.

Я став динамівцем, членом одного з найпопулярніших спортивних товариств Радянського Союзу. Із своїми московськими й київськими одноклубниками я зустрічався на футбольних полях, коли виступав за «Трьохгорку» і

молодіжну збірну столиці. Але з історією виникнення «Динамо» познайомився лише в 1933 році, коли вперше надягнув футболку з літерою «Д».

Нині під прапором цього товариства у вищій лізі чемпіонату СРСР виступають команди Москви, Києва, Мінська. Багато зробили вони для становлення і розвитку вітчизняної школи футболу, для піднесення його престижу за рубежами нашої країни. Кияни — тринадцятиразові чемпіони, дев'ятиразові володарі Кубка СРСР. Вони першими з радянських клубів виграли Кубок володарів кубків європейських країн (1975 р.), а згодом завоювали його вдруге (1986 р.). У їх активі й перемога в розігрішій Суперкубка УЄФА (1975 р.). Москвичі одинадцять разів здобували золоті медалі чемпіонів країни, шестиразові володарі Кубка СРСР. Мінчани — чемпіони країни 1982 року, тричі здобували бронзові медалі, чимало гравців білоруської команди виступило за збірну СРСР.

Одне слово, динамівці завжди задають тон у нашому футболі. Та я не впевнений, що ветерани і нинішні дебютанти динамівських дружин знають, звідки взялася ця літера «Д» на їхніх футболках. Я зустрічався з динамівцями, які були учасниками й свідками створення товариства, перших його футбольних команд. Розповідей про це було чимало, і вони лишилися в пам'яті.

Першу футбольну команду «Динамо» було створено в Москві на початку травня 1923 року, коли чекісти, працівники міліції, внутрішніх військ об'єдналися в Московське пролетарське спортивне товариство «Динамо». Назвати його так запропонував начальник політвідділу військ ОДПУ Недоля-Гончаренко, який працював раніше на заводі «Динамо».

— «Динамо» — ось як треба назвати наше товариство, — сказав він. — «Чекіст», «Сила» — це непогано, але ж «Динамо» — це і є сила, що, працюючи, створює нову силу...

Пропозиція усім сподобалась. За прикладом москвичів динамівські колективи створювалися в багатьох містах країни. 8 жовтня 1924 року всі вони об'єдналися у Всесоюзне пролетарське спортивне товариство «Динамо».

Згодом у динамівців з'явилася й своя емблема. Історія її виникнення пов'язана з ім'ям молодого здібного футболіста Олександра Борисова (пізніше він став архітектором міста Кишинева). Йому було доручено підготувати проект емблеми динамівського товариства. Він випробував сотні варіантів. Після кожної невдачі Борисов знову повертався до зображення футболіста з м'ячем у білій майці з літерою «Д» на грудях. Але ж емблема потрібна була всьому товариству, а не тільки футболістам. Борисов зняв з неї фігурку футболіста і залишив тільки ромбик з літерою «Д». Відтоді кожен динамівець носить майку з цією літерою, яка засвідчує його належність до одного з найпопулярніших спортивних товариств країни.

Коли О. М. Горького обрали почесним динамівцем, він написав статтю «Землякам-динамівцям», у якій були такі рядки: «Мені хочеться нагадати динамівцям, що грецьке слово «дина» означає силу, «динаміка» — рух, а «динаміт» — вибухову речовину. «Динамо» — це сила в русі...»

Ось так письменник розкрив зміст і призначення спортивного товариства «Динамо».

Свій перший матч футболісти московського «Динамо» зіграли 18 червня 1923 року проти футболістів одного з найсильніших на той час столичних клубів — «Красна Пресня». За команду цього клубу грали П. Канунников, П. Ісаков, брати Артем'єви, М. Старостін. Динамівці виступали в такому складі: Ф. Чулков, М. Ігнатов, І. Ленчиков, С. Дмитрієв, І. Овечкін, П. Овечкін, О. Борисов, М. Денисов, М. Троїцький, К. Васильєв і В. Житарєв (капітан). Новачки, хоч і програли (2 : 3), непогано склали цей іспит. Долю матчу вирішив одинадцятиметровий,

призначений у ворота динамівців за сім хвилин до кінця зустрічі. А перший динамівський гол забив у тій зустрічі Василь Житарев, швидкий, технічний нападаючий, який володів несподіваним і точним ударом. Житарев був знаменитістю, гравцем старого гарту. Він ще 1912 року в складі збірної Росії брав участь в Олімпійських іграх у Стокгольмі. У «Динамо» Житарев грав на своєму звичному місці лівого крайнього нападу. Йому на той час було вже за тридцять...

Головою динамівської футбольної секції в столиці був В. Л. Герсон — ветеран революційного руху в Латвії. Після революції він працював особистим секретарем Ф. Е. Дзержинського. Ця велика робота не заважала його захопленню спортом, передусім футболом. Веніаміна Леонардовича дуже поважала молодь за його ентузіазм, діловитість, дружню підтримку в усіх починаннях.

А в Києві таким ентузіастом став співробітник ДПУ С. А. Барминський. Енергійна людина, чудовий організатор, завзятий футболіст, він очолив київське «Динамо» у 1927 році. Ясна річ, не остання роль серед динамівських спортивних секцій відводилася футбольній, тим більше, що голова ради товариства був не лише її засновником, а й гравцем команди. Разом з Барминським першими динамівські футболки в Києві надягли С. Іванов, А. Ідзковський, П. Дишкант, М. Мурашов, С. Бардадим, Є. Пірокеті, М. Рейнгольд, С. Трофимов, І. Терентьев, В. Бойко, Є. Дибнер, Т. Пржепольський, Ф. Тютчев.

Уже через рік після створення київське «Динамо» стало одним з провідних спортклубів міста. Відтоді розпочався і славний футбольний шлях команди. Несподівано для багатьох кияни стали грізними суперниками для найсильніших клубів країни. У 1929 році в Москві проводилася всесоюзна першість товариства «Динамо». У фіналі зустрілися динамівці Києва і Москви. І хоча на початку матчу москвич Іванов з подачі Павлова від-

крив рахунок, кияни Синиця і Малхасов влучними ударами принесли перемогу своїй команді.

У вересні 1929 року київські динамівці провели свою першу міжнародну зустріч — із збіркою Нижньої Австрії. У першому таймі рахунок був 2 : 0 на користь «Динамо», однак переможцями напруженого, гострого поединку стали гості — 4 : 3.

Були успіхи, були й невдачі. Та найголовніше те, що кияни одразу показали власний ігровий почерк, високу технічну культуру гравців. Слава про комбінаційний стиль динамівців Києва, майстерне володіння м'ячем, про численні переконливі перемоги над сильними, досвідченими суперниками сягнула далеко за межі міста й республіки.

Протягом 1928—1929 років київське «Динамо» прийняло чудове поповнення. З Одеси в команду прийшли К. Піонтковський, М. Малхасов, В. Садовський, Г. Бланк, з Миколаєва — О. Шульц-Сердюк, М. Печений, М. Денисов. У 1932 році, після трирічної перерви, відновлюється розиграш першості України. До цього найсильнішою в республіці по праву вважалася команда Харкова, яка не лише була незмінним чемпіоном України, а й мала в своєму активі перемоги на всесоюзній першості, над збіркою СРСР, багатьма зарубіжними клубами, навіть над національною збіркою Туреччини. Особливо високою майстерністю відзначалися у харків'ян їх незмінний капітан, універсальний гравець М. Кротов, швидкий, невтомний крайній півзахисник І. Привалов, один з найтехнічніших центральних хавбеків країни В. Фомін, центральний нападаючий І. Натаров. Усі вони входили до складу збіркої СРСР.

Саме з цією командою звела динамівців Києва фінальна зустріч першості України. Її результат був сприйнятий усіма як справжня сенсація: кияни перемогли — 3 : 1 і вперше завоювали звання чемпіонів УРСР, порушивши дев'ятирічну гегемонію харків'ян на полях республіки.

Проте закріпити цей успіх вони не змогли. Передусім давалася взнаки відсутність стабільного складу.

В 1932 році мені пощастило побачити в столиці зустріч між збірними Москви і Києва. У складі команди гостей виступали тоді проти москвичів А. Ідзковський (А. Поталов), М. Денисов, К. Піонтковський, В. Весеньєв, Ф. Тютчев, Д. Долгов, С. Синиця, М. Гончаренко, О. Шульц-Сердюк, В. Прокоф'єв, М. Печений. Всі вони вміло володіли м'ячем, добре підстраховували один одного, вдало розігрували комбінації. Кияни обіграли москвичів з рахунком 5 : 2, обіграли цілком закономірно — рахунок відбивав справжню ігрову перевагу гостей.

Дуже сподобався мені в тому матчі воротар А. Ідзковський. Він грав зовні просто, але напрочуд надійно й точно. Не менш приємне враження справив на глядачів і другий воротар киян А. Поталов, який замінив Ідзковського наприкінці матчу. Його блискавична реакція просто вразила любителів футболу і московських гравців, присутніх на зустрічі. Думка була одностайна: такі воротарі зроблять честь будь-якому колективу країни.

Серед польових гравців вирізнявся лівий напівсередній Валентин Прокоф'єв — диригент, організатор атак киян. На той час він був найшвидшим футболістом країни. Раніше Валентин виступав у Одесі, грав у московській команді «Красна Пресня». Мало хто міг позмагатися з ним у дриблінгу — бігу з м'ячем. Болільники захоплювалися його стрімкими проривами. Про нього ходили легенди. Романтик за натурою, Валентин дбав про свою популярність і нерідко вдавався до ексцентричних витівок.

Команда вже має виходити на поле, а Прокоф'єва немає. Футболісти схвильовані, на трибунах теж відомо, що зник Прокоф'єв. Раптом на стадіон вбігають двоє підлітків.

— Ой, біда! Прокоф'єв потонув на Ланжероні! Яке горе!

— Де, коли? Як це сталося?

Команда в розпачі, трибуни гудуть, і тут поважним кроком на одеський стадіон вступає сам Прокоф'єв. Дає підліткам по троячці і починає переодягатися... А втім, він був добрим хлопцем, справді талановитим футболістом і першим з киян у 1932 році ввійшов до складу збірної СРСР.

На жаль, після завершення сезону 1932 року команда київського «Динамо» зазнала відчутних втрат: Малхасов, Садовський, Вавилов переїхали до Іваново, куди перейшов працювати колишній динамівський керівник С. Барминський. З інших причин залишили динамівський клуб Піонтковський, Свиридовський, Синиця. Команда, яка так блискуче обіграла збірну Москви, фактично припинила своє існування. Крім того, у цей час до Іваново поїхала з Києва й група гравців профспілкових команд — В. Правоверов, М. Гончаренко, М. Коротких, А. Потапов, Г. Тимофеев, тобто всі найсильніші футболісти, на яких могли б розраховувати динамівці при комплектуванні нової команди.

Саме в цей важкий для київського «Динамо» період і запросили до команди нас, москвичів. В. Єпішин, М. Путистін і я дістали добру нагоду і себе показати, і допомогти в скрутний період молодому колективу.

ПЕРЕД НОВИМ СЕЗОНОМ

Ми швидко потоваришували з киянами, але я відчував на собі іронічні погляди: мовляв, побачимо, на що він здатний, оцей худенький, непоказний юнак. Я міг відповісти на ці сумніви лише одним — серйозною, ретельною підготовкою до нового сезону. Технічно я вважав себе підготовленим не гірше за інших, а от фізичної витривалості, атлетизму мені й справді бракувало. Треба було підтягнутися. Працював не шкодуючи себе — багато бігав, виконував безліч вправ. Тренерів тоді в коман-

ді не було. За традицією колективом керували провідні гравці, які й здійснювали з футболістами всю організаційно-спортивну роботу. Спортивних залів, манежів чи інших критих приміщень для передсезонної підготовки команди не мали. Не знали тоді і тренувальних весняних зборів у теплих краях. Навесні футболісти, за домовленістю, вирушали на товариські ігри з командами південних міст. Настав час, і ми виїхали за маршрутом Баку — Єреван — Тбілісі. Склад «Динамо» в цьому турне був такий: Ідзковський, Весеньєв, Тютчев, Єпішин, Сухарев, Путистін, Панін, Шегоцький, Шульц-Сердюк, Прокоф'єв. Був, звичайно, і одинадцятий гравець, але я пам'ятаю тільки, що звали його Жоржем і що сам він з Одеси, а от прізвища пригадати ніхто не може. Певно, тому, що цей Жорж був у складі команди лише під час того турне, а потім зник з футбольного обрію.

Керівником нашої спортивної делегації «для солідності» призначили інструктора товариства П. Бурдукова. У суто футбольні справи він не втручався, але сумлінно виконував адміністраторські обов'язки, робив усе, щоб полегшити наші мандри, здружити колектив.

У Баку рахунок був 0 : 0. Ми атакували, прагнучи на останніх хвилинах гри добитися успіху. Я тільки й мріяв про гол і забив його, але тут же впав, мов підтятий. Захисник бакинців боляче вдарив мене по нозі. Я не звинувачую суперника в навмисній грубості, він хотів будь-що відбити м'яч, врятувати свою команду, та вся сила удару прийшлася на мою гомілку. На все життя запам'ятався мені той матч, бо вже ніколи після нього я не міг грати без тугої пов'язки з еластичного бинта. Хвора гомілка й досі нагадує про себе.

Та моя травма — дрібниця порівняно з тим, що могло статися з командою під час тієї поїздки. Після Баку ми вирушили до Єревана з пересадкою в Тбілісі. Сюди прибули за дві години до відходу єреванського поїзда і пішли шукати його на запасних коліях. Та провідник пер-

шого вагону, куди в нас були квитки, виявився «формалістом» і не схотів пустити нас передчасно. Вирішили не повертатися на вокзал, а пошукати більш поступливих провідників. Розмістилися у восьмому вагоні, не забувши міцним словом згадати «формаліста і бюрократа». Згадали ми його й пізніше, але тепер уже з величезною вдячністю. На великому підйомі до Ленінакана наш состав тягнули два паровози. Після перевалу поїзд пішов під ухил з одним паровозом. Відразу ж за станцією Ані сталася катастрофа: паровоз зійшов з рейок, і майже всі вагони, крім кількох кінцевих, у тому числі й нашого, розбилися, перекинулися, попадали під укіс. Загинуло багато людей, серед них провідники перших вагонів, які мимоволі врятували нам життя.

Дві з половиною доби чекали ми на завершення ремонту залізниці. Довелося поголодувати. Коли ж ми, нарешті, дісталися до Єревана, нас зустріли з гостинністю, яка перевершила всі наші уявлення про кавказьку привітність. Щирі господарі назвали той день 14 квітня 1933 року, коли сталася катастрофа, днем «другого народження» київського «Динамо».

Ігри з ереванцями наша команда провела непогано, але ми дуже стомилися, бо грати довелося одним складом. А граючи в Тбілісі, навіть змушені були «запозичити» у харків'ян, що тут перебували, гравця Б. Берегового, який замінив травмованого динамівця.

Ця поїздка відіграла неабияку роль у згуртуванні оновленого колективу. Особливо вона була корисна для новачків, що влилися в команду. Після повернення додому ми, москвичі, вже вважали себе справжніми киянами.

ХАРКІВСЬКІ ІСПИТИ

Наше кавказьке турне було ніби увертюрою до великого футбольного сезону. В Києві на нас чекало серйозне випробування — матч з харківським «Динамо», яке не

просто представляло тоді столицю Радянської України, а й вважалося найсильнішою командою республіки і однією з провідних у країні. Відбутися матч мав на нашому новому стадіоні. Ця найбільша на той час спортивна споруда на Україні відіграла велику роль у розвитку футболу в нашій республіці. Розташований у центрі міста, поміж парками на схилах Дніпра, стадіон «Динамо» й нині викликає загальне захоплення своєю мальовничістю, якоюсь неповторністю. В тридцяті роки він був найголовнішим центром усього спортивного життя в місті.

Перед зустріччю двох найсильніших українських команд спортивний Київ жив футболом. За тиждень перед матчем у касах не лишилося жодного квитка. Кияни сподівалися побачити цікаву гру, захоплюючий футбольний спектакль у виконанні популярних майстрів шкіряного м'яча. Правда, були в київській команді й новачки, і глядачів це, звичайно, інтригувало. Їм хотілося побачити, чого варті дебютанти улюбленої команди. Звичайно ж, Єпішину, Путистіну і мені хотілося показати себе з найкращого боку.

На зелене поле динамівського стадіону ми вийшли в такому складі: А. Ідзковський, Ф. Тютчев, В. Єпішин, М. Путистін, К. Шегоцький, О. Шульц-Сердюк, В. Прокоф'єв, М. Махія, І. Панін, В. Сухарев, В. Весеньєв.

Партнери задалегідь попередили мене, що я гратиму проти свого тезка — Костянтина Фоміна, відомого на той час футболіста, різкого захисника, який інколи й до недозволених прийомів вдавався, аби перешкодити суперникові вийти на ударну позицію. На жаль, я відмахнувся від цієї перестороги, за що й був одразу покараний.

Перше ж зіткнення з Фоміним мало не скінчилося для мене катастрофічно. Харків'янин, коли я намагався обійти його на штрафному майданчику, стрибнув на мене і, відбиваючи м'яч правою ногою, водночас лівою сильно вдарив мене в груди, та ще й глузливо глянув. Було

дуже боляче, але я підвівся і, вдаючи, що нічого не сталося, побіг туди, де йшла боротьба за м'яч.

Костянтин Фомін «ловив» мене протягом усього матчу, та я унікав нових інцидентів. Моїх фінтів він ще не знав, і мені не раз вдавалося залишати його за своєю спиною, загрожувати воротам. Правда, гола у першому таймі я так і не забив, бо все-таки дуже хвилювався, поспішав з ударами. Суперникам теж не вдалося добитися успіху, і на перерву команди пішли при нульовому рахунку.

Мабуть, досвідчених, сильних харків'ян такий хід подій не задовольняв. Ми ж поки що вважали своє завдання виконаним, бо стримали натиск грізних суперників. Я вже розповідав, що в 1932 році вони несподівано для всіх зазнали поразки від київських динамівців на чемпіонаті республіки і поступилися своїм титулом. Ясна річ, наступного сезону під час урочистого відкриття стадіону в Києві харківські футболісти мріяли будь-що взяти реванш за торішню поразку, довести свою перевагу.

На другий тайм гості вийшли з наміром будь-якою ціною подолати опір нашого захисту. Рішучий штурм не зарадив їм. Київські захисники грали самовіддано, впевнено. Та особливо відзначився воротар Антон Ідзковський. Він брав «мертві» м'ячі, і трибуни захоплено аплодували чудовому голкіперові. Стримавши штурм, кияни й самі розпочали активні наступальні дії. В середині другої половини зустрічі М. Махиня пройшов з м'ячем майже до лицьової лінії і під гострим кутом послав його в сітку воріт гостей. Та, мабуть, радість приспала нашу пильність, бо не встигли ми опам'ятатися, як м'яч, пробитий лівим крайнім нападаючим І. Приваловим, влетів у ворота Ідзковського. Антон помилився, він винувато поглядав на партнерів, але ніхто з нас не збирався йому дорікати. Нічия нас цілком задовольняла. І все ж ми здобули перемогу. До кінця гри вже лишалося кілька хвилин, коли я одержав точний пас на штрафному майданчику, двічі перехитрив Фоміна і спокійно забив ви-

рішальний гол. Мій «опікун» готовий був плакати з відчаю, а я залишав поле задоволений тим, що зумів по-спортивному довести перевагу техніки над грубістю.

Я завжди зневажав «брудну» гру і грубіянів на футбольному полі. Інколи кажуть: футбол — не балет. Справді, це гра атлетичних, сильних, мужніх людей. Але ж силова боротьба має свої межі, їх точно окреслюють правила гри, обов'язкові для всіх. Прояви грубості — це слабкість футболіста, низький рівень його спортивної і загальної культури. Скільки чудових гравців змушені залишати футбол через травми, що їх завдають порушники правил і спортивної етики! Залишати на тривалий час і навіть назавжди. З грубістю, з цим антифутболом повинні завжди вести рішучу боротьбу і арбітри, і вся спортивна громадськість.

Справжній спортсмен ніколи не відповість на грубість тією ж монетою. Це стало моїм твердим переконанням після того пам'ятного матчу. Я розумів, що забитий мною гол — найкраща відповідь на заборонені прийоми захисника, і поставив собі за мету завжди бути витриманим і коректним на полі. Ніколи я не зраджував цей принцип.

Техніка — ось мій козир. Технічному гравцеві завжди важко: його особливо пильно стережуть опікуни. Та водночас йому й легко, бо відмінне володіння м'ячем дає перевагу над суперником, дозволяє добре робити свою справу на полі, творити іскрометну, дерзаючу, результативну гру.

Не випадково нинішнім любителям футболу так імпонувала гра багатьох київських динамівців на чолі з найкращим форвардом усіх часів Олегом Блохіним. За ними «полювали» по двоє-трьох захисників, їх збивали з ніг, а вони підводились і поспішали зайняти найкраще місце для продовження атаки після штрафного удару, яким карають суперників за грубу гру. Висока майстерність, воля до перемоги — ось що приносить технічним футболістам ігруву й моральну перевагу над суперником.

Заради справедливості хочу віддати належне Костянтину Фоміну: він прилюдно визнав себе переможцем у дуелі зі мною. Після гри з харків'янами, коли обговорювався склад збірної динамівців України для участі у всесоюзному турнірі, присвяченому десятиріччю товариства (1923—1933 рр.), К. Фомін заявив, що я безумовно гідний представляти нашу збірну, бо навіть його не злякався. Він був капітаном збірної, авторитетною людиною. Так я ввійшов до складу динамівської збірної республіки, а невдовзі став гравцем збірної УРСР.

У розигранні першості «Динамо» українці завдали поразки команді трудколонії Болосева з рахунком 8 : 3. Перші п'ять м'ячів у цьому матчі пощастило забити мені. З таким же результатом виграли ми зустріч у динамівців міста Іваново, причому я знову провів п'ять м'ячів у ворота суперників. Наша команда вийшла у фінал, де зустрілася з московськими одноклубниками. Тут нам не пощастило — гра закінчилася з рахунком 2 : 1 на користь москвичів. Я міг зрівняти рахунок на останніх хвилинах матчу. Столичний воротар Квасников парирував м'яч на мене, я хотів ударити з льоту, та м'яч прийняв не на ногу, а на стегно, і удар не вийшов.

У СКЛАДІ ЗІРНОЇ

Я грав з насолодою, мені майже все вдавалося на полі, партнери добре розуміли мої маневри і точними пасами виводили на зручні позиції, допомагаючи забивати чимало голів. Мене визнали і після динамівського турніру включили до складу збірної команди СРСР, яка мала невдовзі зустрітися з турецькою командою.

Прибули з нашим воротарем Антоном Ідзковським до Москви, завітали у Всесоюзний комітет по фізкультурі і спорту. Звідти нас запросили на нараду в ЦК ВЛКСМ. Зібралися в кабінеті першого секретаря О. В. Косарева. Керівники комсомолу і спорткомітету вирішили обміня-

тися думками з приводу наступного матчу, обговорити склад нашої команди. Коли назвали моє прізвище і я почув, що мене ставлять на місце центрального нападаючого поміж Петром Дементьєвим та Михайлом Якуши-ним, я попросив слово і сказав, що в такій центровій трійці ніколи не грав, а часу для спільної підготовки немає, тому навряд чи слід ризикувати. Адже йдеться про спортивний престиж країни. Мене й Антона залишили в запасі.

Цей матч закінчився перемогою турецької команди — 2 : 1. Після нього було заплановано зустріч збірних Туреччини і України. Перед нами постало завдання: будь-що взяти реванш за поразку збірної СРСР.

Щоб визначити склад української команди, провели в Харкові тренувальну гру збірної України з місцевою збірною. З Києва на цей матч викликали А. Ідзковського, В. Єпішина, Ф. Тютчева, В. Прокоф'єва й мене. Проти нас, п'ятох киян, п'ятох харків'ян, що не ввійшли до збірної свого міста, і дніпропетровця П. Лайка на поле вийшли найкращі харківські футболісти. Не було серед них лише К. Фоміна. Перед грою місцеві болільники попередили нас, що харків'яни збираються розгромити збірну і довести своє право представляти республіку в матчі з турками. Зокрема, замість нашого Ф. Тютчева на місці центрального захисника в збірній вони воліли бачити В. Фоміна, брата Костянтина. В. Фомін і справді був класний футболіст, поважна людина, але на той час перевага вже була на боці Тютчева, молодшого й активнішого за харків'янина.

В роздягальні, коли ми вже готувалися до виходу на поле, несподівано з'ясувалося, що нас десятеро. Одинадцятого не було. Організатори матчу побігли на трибуни, щоб підшукати кого-небудь з харківських гравців для нашої команди. Привели якогось юнака і сказали йому:

— Гратимеш у нападі!

Він швиденько переодягся, добре, що хоч бутси підійшли йому за розміром. Нам навіть прізвища цього хлопця не назвали. Втім, і з рештою харків'ян ми були мало знайомі, не провели разом жодного тренування, не встигли й кількома словами перемовитися.

Почувши про наміри харків'ян завдати нам нищівної поразки, я сказав Тютчеву:

— Федю, не хвилюйся. Покажи, на що ти здатний. А я постараюся «з'їсти» Фоміна. Хай самі побачать, який центральний захисник кращий...

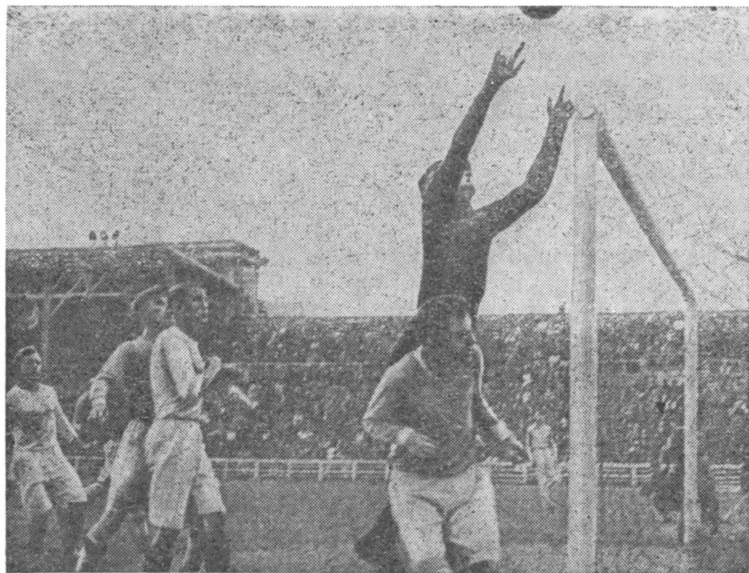
Хоч коли б я виходив на гру, хоч проти кого б мені доводилося грати, я ніколи не був пригніченим, не відчував себе приреченим. Гра — це гра, я був закоханий у футбол і в кожному матчі діяв з натхненням, не шкодуючи сил, прагнучи показати глядачам усе, що вмію. Так, я ніколи не забував про глядачів, які приходили на стадіон, щоб стати свідками цікавого видовища, побачити всю принадність і красу футбольного поєдинку.

...Перша половина матчу закінчилася з рахунком 3 : 0 на нашу користь. Ми з досвідченим харківським футболістом Бемом, якого за віком уже не включали до збірної міста, діяли глибоко в полі. Коли до одного з нас потрапив м'яч, отой нікому не знайомий юнак, якого ми запросили на гру, щодуху мчав уперед, як ми з ним задалегідь домовилися, одержував точний пас і обстрілював ворота. Так м'яч тричі влетів у сітку після його ударів.

У другому таймі харків'яни притиснули нас до воріт і таки добилися успіху: через двадцять п'ять хвилин рахунок став 3 : 3. Тоді я запропонував юнакові помінятися місцями: він відтягнувся назад, я зайняв місце в центрі нападу, попросивши Бема давати мені довгі паси.

Ми здобули перемогу — 5 : 3. Останні два м'ячі забив я, обігравши В. Фоміна. До збірної його не включили.

На матч із збірною Туреччини українська команда вийшла в такому складі: О. Бабкін, Д. Кирилов, Ф. Тют-



1934 рік. Момент зустрічі збірних України і Туреччини

чев, К. Фомін, М. Фомін, І. Привалов, К. Копейко, П. Лайко, К. Шегоцький, П. Паровишников, В. Прокоф'єв.

Харківський стадіон «Динамо» не зміг вмістити всіх бажаючих подивитися цю гру. Глядачі вщерть заповнили навіть усі проходи, кожний вільний клаптик навколо трибун.

Початок матчу склався не на нашу користь. Відчувалося, що гравці збірної України діють трохи скуто, нервуються, ніяк не можуть знайти спільну мову один з одним. Турецькі футболісти швидко скористалися з нашої розгубленості і відкрили рахунок.

У гостей чудово грав їхній центральний нападаючий Вахаб, атлетичної будови спортсмен, що пройшов добру

футбольну школу в найкращих англійських і французьких професійних клубах, а тепер був фаворитом турецького футболу. Він начебто мало бігав, та в слухну мить робив стрімкий ривок і влучно бив по воротах. Добре, що так самовіддано захищав їх наш Олександр Бабкін. Якби не його своєчасні кидки в ноги суперників і відчайдушні стрибки під перекладину, двома голами ми б не відбулися.

Під час перерви до нашої роздягальні завітали керівники республіки, тренер збірної СРСР М. Козлов. Вони заспокоїли нас, сказавши, що ми граємо добре, краще за турків, побажали нам наполегливіше атакувати і... наперед поздоровили з перемогою! А рахунок був 1:0 на користь турецької збірної.

Друга половина матчу запам'яталася назавжди. Десь на десятій хвилині Федір Тютчев з лінії захисту передав мені м'яч. Я не зупинив його, а пропустив поперед себе.

— Іди на нього! — почув я голос Валентина Прокоф'єва.

Він мав на увазі турецького воротаря, що вибіг назустріч до лінії штрафного майданчика. Я щодуху мчав за м'ячем. Воротар розгубився. Він міг відбити м'яч ногою, але чомусь підставив руки. В цю мить я встиг проштовхнути м'яч повз нього. Голкіпер стрибнув на мене, сподіваючись спіймати мою ногу, та було пізно: я відправив м'яч у порожні ворота.

Напруження боротьби зростає, але тепер уже ми володіємо ініціативою, рвемося вперед, атакуємо. Прокоф'єв здалеку посилає м'яч на штрафний майданчик. Захисник зрізає його свічкою вгору. Помічаю, що голкіпер залишив ворота, і підстрибую високо назустріч м'ячу. Воротар зупинився, вважаючи, що з моєї позиції можна лише відкинути м'яч у центр штрафного майданчика. Та я, зорієнтувавшись, сильним ударом голови закрутив м'яч у дальній від себе верхній кут воріт. Наша команда вишла вперед — 2:1.

Що робилося в цю мить на стадіоні! До кінця гри лишалось хвилин двадцять, коли Привалов низом сильно надіслав м'яч на Лайка, що був у центрі поля. Я стояв на місці правого півсереднього і крикнув: «А!» Це був сигнал Лайкові, щоб він пропустив м'яч. Дніпропетровець так і зробив, м'яч опинився у мене, і я, підправивши його, прицільним ударом спрямував у правий верхній кут воріт наших суперників. Гол!

Гру було, як кажуть, зроблено. Ми продовжували атакувати, діяли впевнено, швидко. І все ж турецькому центрфорвардові Вахабу вдалося під час контратаки влучити в ціль. Бабкін був безсилий париувати цей гарматний удар. Та перемога була за нами — 3 : 2, і глядачі проводжали нас гучними оплесками.

Після матчу М. С. Козлов сказав мені:

— Все-таки ми зробили помилку, не поставивши тебе в складі збірної СРСР на матч з турецькою командою. Шкода, що послухали тебе на нараді у Косарева...

Я відповів, що на нараді виступив правильно, бо не вважав себе готовим грати поруч з такими майстрами, як Дементьев і Якушин. Крім того, не переконаний, що в тому московському матчі мені б вдалося забити гол.

— Ти б забив! — відповів Козлов.

Увечері ми зустрілися з турецькими футболістами на прийомі, влаштованому з нагоди товариського матчу. Життєрадісний, усміхнений Вахаб знаками розтлумачував мені, що перший мій гол — на совісті їхнього воротаря, зате другий і третій м'ячі... Він показав великий палець і міцно потиснув мою руку.

Майже п'ятдесят п'ять років минуло відтоді, а я ще й досі пам'ятаю, як грав у своєму першому матчі за збірну України, як забив ті три голи. Особливо третій, один з найкращих за всю мою футбольну кар'єру.

Голів я забивав чимало, і мене часто запитували:

— Як це тобі вдається?

Я відбувався жартом, у якому бачив істину:

— М'яч — мій друг і моя доля.

Тепер, збагачений не лише ігровим, а й тренерським досвідом, можу відповісти докладніше, хоч зміст лишається таким самим.

Ніколи не відзначаючись фізичною силою, я на полі не поступався перед атлетами. Практика і теорія доводять, що у спортивних іграх далеко не кожен, хто переважає інших у силі, швидкості, спритності, виростає в справжнього майстра. Нерідко пристрасна захопленість грою, специфічне «почуття м'яча» (інакше кажучи, координація рухів), уміння бачити поле, здатність миттю оцінювати ситуацію, «читати» дії суперника важать не менше, ніж атлетизм. Якщо ви працюєте з юними вихованцями, шукайте і виховуйте у них такі природжені якості: бійцівський характер, тонке ігрове мислення, так зване відчуття м'яча. Звичайно, добрі фізичні дані теж необхідні, але атлетизм має бути фундаментом для виховання решти якостей, що піддаються розвитку в процесі тренувань.

Йде важливий, відповідальний матч. Напружений, з перемінним успіхом. Вашій команді будь-то потрібні два очки, щоб забезпечити собі призове місце. Потрібен рятівний гол. Форварди рвуться вперед. Ось один з них виходить сам на сам з воротарем. Удар, і... м'яч летить над перекладною. Втрачено останній шанс.

Прикрий випадок, невезіння? Простежте уважно за цим гравцем ще в кількох важливих поєдинках, і ви помітите сумну закономірність — він помиляється у найкритичніші моменти, хоча всі вважають його досвідченим майстром, навіть віртуозом, атлетичним, швидким, технічним футболістом. Цьому гравцеві бракує якихось «дрібниць» — точної координації рухів, тонкого м'язового відчуття, вміння зберігати контроль над своїми рухами в момент напруженої боротьби. Футболістові потрібні сильні нерви і рішучість для боротьби з рівним за силою

суперником. Відсутність цих якостей неможливо компенсувати швидкими ногами і навіть бездоганною технікою.

Та все-таки техніка — це техніка. Футболістові обов'язково треба мати у своєму арсеналі прийоми обігрування суперника, доведені до автоматизму, відшліфовані до блиску. А це потребує копіткої, невтомної праці, причому праці не «від і до», як кажуть, а повсякденної.

Від бажання забити гол до вміння лежить нелегкий шлях. Без постійних пошуків, без самовідданої праці і систематичного навчання стабільних успіхів у спорті не доб'єшся. Зустрічаються, звичайно, «зірки», що спалахують яскравим світлом, але так само і зникають із спортивного небосхилу, бо, полюбляючи славу, забувають про працьовитість.

Навряд чи знайдеш у нас болільника, який не чув би про ушавленого «короля футболу» Пеле. У 17 років він уже був чемпіоном світу, а в 29 завоював цей титул втретє. Талант? Безумовно. Та не всі, мабуть, знають, яку чорнову роботу виконував Пеле на тренуваннях, щоб потім, під час матчів, забивати голи. А забив він їх понад тисячу!

«Футбол має бути таким, яким його бачать у нас, у Бразилії: це — спектакль, під час якого забивають голи. Немає голів — немає футболу!» — казав Пеле.

Жюльєн Мазен, керівник фізичної підготовки Пеле, розповідав: «Він завжди першим приходить на тренування, а закінчує його останнім. У нього є швидкість, витривалість, гнучкість, котяча спритність, вміння розслабитися. Але це не тільки його природні якості, а й придбані завдяки безустанним тренуванням. Для Пеле спортивний режим — закон».

У складі збірної команди Бразилії, яка завоювала в Мексиці звання чемпіона світу, грав чудовий партнер Пеле — півзахисник Клодоальдо. Коли наші футболісти, які виступали на мексиканському світовому чемпіонаті, розповіли мені біографію бразильця, я побачив у ньому

свого однодумця. Та й починали ми з ним однаково — в «диких» командах, оволодівали технікою біля стінки.

Футбол замінив Клодоальдо і сім'ю, і дім. Є в невеликому приморському штаті Бразилії містечко Аракажу. Тут народився майбутній чемпіон світу в родині бідного фермера. В чотири роки хлопчик лишився сиротою: батьки його загинули в автомобільній катастрофі. Як і всі бразильські хлопчики, з футболем Клодоальдо познайомився на пляжі. Якщо не було партнерів, годинами бив м'ячем об стіну чи паркан. Коли йому минуло 14 років, пішки і в порожніх вантажних вагонах дістався до міста Сантоса. Грав тут у «дикій» команді, яка стала переможницею пляжного турніру. Після цього відбулася показова зустріч з дитячою командою славнозвісного клубу «Сантос». У цьому матчі Клодоальдо забив два голи. Його помітили тренери, запросили до свого клубу. В резерві хлопець довго не засиджувався. За рік до світового чемпіонату він уже був гравцем основного складу, партнером Пеле. Останній взяв його під свою опіку, допомагав удосконалювати майстерність. Так Клодоальдо потрапив до складу збірної Бразилії. Після матчу з бразильцями на чемпіонаті світу капітан збірної Англії уславлений Боббі Мур сказав:

— Клодоальдо — справжній диявол на полі. Якщо бразильці зуміли повністю домінувати в середині поля, то цим вони передусім зобов'язані Клодоальдо. Він був всюдисущий, йому вдалося відтіснити нас назад і розірвати зв'язки між обороною і нападом. Цей юний футболіст далеко піде...

А сам Клодоальдо сказав про матч з англійцями так:

— Якби я протягом багатьох років не тренувався з м'ячем біля стінки, якби не пройшов шлях від свого рідного містечка Аракажу до Сантоса, навряди чи дограв би цей матч до кінця. Я мало не падав від втоми, іскри сипалися в мене з очей, я боявся знепритомніти, але про-

довжував боротися за м'яч, боротися з грізними суперниками — Боббі Чарльтоном, Міллорі, Боллом і Пітерсом. Хто хоч раз грав проти цієї «чудової четвірки», той мене зрозуміє. Адже всі вони — чемпіони світу 1966 року! Та жодного разу англійці не були господарями становища в центрі поля. Мені здавалося, що матч триває вже кілька годин, що він ніколи не скінчиться. Та я тримався. Адже це була вирішальна гра...

Не минуло й тижня після бразильського тріумфу, як на стадіоні Віла Бельміра, де грає знаменитий «Сантос», з'явився один з мексиканських героїв. Це був 21-річний чемпіон світу Клодоальдо, або як його ласкаво називали шанувальники, Клодо (повне його ім'я — Сантана Клодоальдо Товарес).

Його поява здивувала всіх, навіть тренера Антоніньо. Вся Бразилія в ці дні тріумфувала. Чемпіони світу були нарозхват. Бенкети, прийоми, карнавали. Де вже тут згадувати про свої клуби, про футбол. А Клодоальдо соромливо, немов вибачаючись за свою невчасну появу на стадіоні, запитав тренера, чи може він зіграти в календарному матчі. Той здивувався, він не розумів, чому цей хлопець, якому нарешті посміхнулося таке щастя, відмовляється від заслуженого відпочинку і знову хоче одягнути на себе важкий футбольний хомут.

Клодоальдо провів кілька годин на стадіоні, тренуючись з товаришами, які здивовано поглядали на нього: невже після баталій з англійцями й уругвайцями йому ще треба готуватися до рядового матчу?

Слава не запаморочила голову Клодоальдо. Він усе знає і все вміє у футболі, досконало володіє м'ячем. І все ж він, як і раніше, не шкодує сил і енергії для підвищення своєї майстерності. Три години на день — така була тренувальна норма Клодоальдо.

Я розповів про бразильця лише для того, щоб знову наголосити на головному: якщо хочеш стати класним майстром футболу, якщо хочеш бути футбольним снай-

пером, не розлучайся з м'ячем, не забувай про такого чудового «партнера», як стінка, оволодівай усім арсеналом технічних прийомів. І тебе обов'язково помітять.

ДУЕЛІ З ВОРОТАРЯМИ

Трибуни московського стадіону «Динамо» заповнили десятки тисяч столичних болільників. Що може бути цікавішим у футболі, ніж зустріч найкращих гравців країни? А сьогодні грають збірні РРФСР і УРСР, у складі яких виступають усі члени збірної СРСР.

Намагаюся стримати хвилювання. Ні, суперники мене не лякають. Нервуюся тому, що вперше представляю в своїй рідній Москві український футбол. Лише кілька місяців тому залишив столицю, поїхав до Києва, і от виходжу на поле у складі збірної команди республіки. Знаю: десь примостилися на трибунах колишні мої партнери — хлопці з ЛПЧМ, полянські, студенти-гірники, робітники «Трьохгорки», заводу АМО. Ясна річ, хочеться зіграти так, щоб і вони, і всі глядачі дістали задоволення від матчу. Хочеться не підвести своїх товаришів по команді. Виходжу на поле з палким бажанням забити «український» гол на московському полі. По-бойовому настроєні й усі інші гравці нашої збірної — Бабкін, Кирилов, Тютчев, К. Фомін, М. Фомін, Привалов, Копейко, Лайко, Паровишников, Прокоф'єв.

Та перемогти цього разу нам не пощастило. Правда, перший тайм ми виграли — 2 : 1, причому другий гол вдалося забити мені у високому стрибку головою. Міг би ще один м'яч провести, але під час стрибка москвич В. Тетерін зіграв небезпечно і сильно вдарив мене прямою ногою. Я знепритомнів, мене винесли з поля. Хвилин десять після цього корчився від болю, час від часу втрачаючи свідомість. І тільки думка про те, що я зараз дуже потрібен команді, примусила мене знову вийти на поле.

У другому таймі нашу команду спіткала нова невдача. Костянтин Фомін, капітан збірної УРСР, зауважив судді, що штрафний у наші ворота треба бити з дальшої відстані. За це він дістав попередження. Фомін не стримався і кинув якусь репліку на адресу арбітра. Той зупинив гру і наказав нашому капітанові піти з поля. Після цього футболісти Російської Федерації відновили рівновагу, а Петро Дементьев наприкінці зустрічі забив у ворота Бабкіна переможний м'яч — 3 : 2.

Не встиг я повернутися до Києва, як дізнався, що мене викликають у Ленінград для підготовки у складі збірної СРСР до зустрічі з іспанськими футболістами. З великим задоволенням поїхав у місто на Неві. Спочатку, щоб потренуватися, виступив у товариському матчі Ленінград — Харків.

Ленінградці приголомшили нас бурхливим штурмом, і протягом першого тайму ми пропустили в свої ворота п'ять «сухих» м'ячів. Під час перерви з'ясувалося, що К. Фомін, І. Привалов, О. Шпаковський через травми не зможуть продовжувати матч. Харків'яни мали трьох резервних футболістів, але один з них був воротарем. Він замінив у воротах Бабкіна, а той у другому таймі грав лівим півзахисником. Точно не пригадую, але здається, що він навіть гол забив. Ми вийшли після перерви на поле настільки розлючені, що через хвилин двадцять п'ять сквитали всі п'ять голів — 5 : 5! Проте харків'яни все-таки програли — 5 : 8. Нас просто не вистачило фізично, але матч цей ще раз довів: ніколи, за будь-яких обставин не можна опускати руки, втрачати віру в колектив, у перемогу.

Через два дні відбувся ще один цікавий матч — між зірною СРСР (без ленінградців) і командою Ленінграда. На двадцять п'ятій хвилині гри рахунок був 2 : 0 на користь збірної. Перший гол забив В. Смирнов, другий — я. Та протягом якихось п'ятнадцяти хвилин ленінградці провели у ворота Бабкіна три м'ячі. Наш воротар діяв

невпевнено, розгублено. Глядачі проводжали збірну на перерву свистом.

Розпочався другий тайм. Місцевий арбітр усуває з поля С. Ільїна, причому ми, його партнери, так і не зрозуміли, за що саме. А ще через кілька хвилин дістає травму і припиняє гру С. Іванов. Наша центрова трійка Смирнов — Іванов — Шегоцький розпалася, а заміни немає. Ситуація склалася не з приемних — рахунок 3 : 2 на користь лєнінградців, а нам доводиться грати проти них вдев'ятьох. І тут пролунав голос Андрія Старостіна, футболіста, якого всі ми дуже поважали:

— А ми що — гравці чи ні? Нумо, вперед!

І ми пішли вперед. Збірна СРСР здобула перемогу — 4 : 3. Останній, переможний м'яч забив Андрій Старостін гарматним ударом під перекладину з-за меж штрафного майданчика.

З командою Іспанії наша збірна тоді так і не зустрілася. До нашої країни приїхав робітничий клуб, який програв свій перший матч збірній Москви з розгромним рахунком. Від решти зустрічей гості відмовилися. Матч відмінили, хоч усі квитки на стадіон було вже продано.

Гравців збірної СРСР відпустили додому. Але в Києві я не затримався, бо невдовзі довелося вирушити до Харкова, де мала відбутися друга в 1933 році зустріч між збірними УРСР і РРФСР. Ми її, як і першу, програли, причому знову забили два голи, але пропустили цього разу на один більше — чотири. Не знаю, що скоїлося з нашим воротарем Олександром Бабкіним, — у тому матчі його важко було впізнати: він пропускав легкі м'ячі (футболісти такі прикрі голи називають «метеликами»). У роздягальні, куди ми повернулися після гри, Бабкін зірвав з голови кепку, жбурнув її на підлогу, сів у кутку і заплакав.

Не робіть із цього висновок, що він був слабенький воротар. Ні, це був класний голкіпер з чудовою реакцією. У своїй книзі «Великий футбол» заслужений майстер

спорту Андрій Старостін так змальовує гру Олександра Бабкіна в матчі збірних СРСР і Туреччини в Анкарі: «При рахунку 2 : 1 на користь турків у другому таймі у ворота став молодий Бабкін, а в захист було введено К. Фоміна. Темперамент К. Фоміна був нам добре знайомий. За кілька хвилин з ним познайомилися і турецькі футболісти, і суддя матчу Кемель-Ріфат. Останній тут же усунув Фоміна з поля. Ми продовжували гру вдесьтох. Другу половину гри можна назвати тріумфом Бабкіна.

Турецькі спортсмени на чолі з Вахабом обрушили на нас серію атак. Та ще й вітер, який у першому таймі був проти нас, у другому, коли ми змінили ворота, також змінив напрямок і погнав на нас хмари піску. Промені яскравого сонця били в очі. Захищатися стало дуже важко. Але Бабкін був непробивний.

У насунутій до брів кепці, з-під козирка якої виглядав гудзик його кирпатого носа, легкий, рухливий, він літав у повітрі і, здавалося, почував себе в рідній стихії, відбиваючи й перехоплюючи м'ячі, що летіли в нижні та верхні кути воріт.

Страшний удар Вахаба з близької дистанції — Бабкін у неповторному кидку відбиває м'яч на кутовий. За хвилину вихід Музафера, але Бабкін в останню мить самовіддано знімає м'яч з його ноги.

Збірна нашої країни виграла цей матч з рахунком 3 : 2.

Свою футбольну кар'єру «всесоюзний воротар», як називали колись О. Бабкіна, розпочав на паровозобудівному заводі в Харкові. У 1929 році він змінив у збірній міста, яка по праву вважалася тоді однією з найсильніших команд країни, Романа Норова. Сашко був передовиком виробництва, комсомольським ватажком. Згодом його призначили інструктором економічного відділу міському комсомолу, але футбол він не залишив. Під час виступу харків'ян у Москві в 1930 році Бабкіна запросили до

складу збірної СРСР. Перед поїздкою до Туреччини, про яку йшлося вище, Олександра обрали першим секретарем Жовтневого райкому комсомолу Харкова. За збірку України він виступав до 1934 року, поки не став головою міського комітету фізкультури. З 1938 року Олександр Іванович трудився на заводі «Серп і Молот». Проводили його на пенсію, але він знову повернувся на рідне підприємство, став контролером ВТК.

Мене, нападаючого, завжди цікавила гра воротарів. Я пильно придивлявся до їхньої поведінки у воротах, вивчав прийоми, якими вони володіють, намагався запам'ятати їхні помилки, звички, щоб згодом скористатися з цього. Форвардові неодмінно треба знати сильні й слабкі сторони голкіперів.

Пригадую матч на першість країни між динамівцями Києва і московським «Спартаком». На баштах столичного стадіону «Динамо» однакові цифри — 1 : 1. Воротар москвичів Анатолій Акимов сильно вибиває м'яч у поле і спокійно йде аж до лінії штрафного майданчика, бо стрілки годинника вже сповіщають про закінчення матчу. М'яч у центрі поля перехоплює наш П. Лайко і, не роздумуючи, тут же шосили б'є по воротах. Акимов лише очима супроводив м'яч, який майнув над його головою і влетів у сітку. Лунає подвійний свисток: суддя зараховує гол і сигналізує про закінчення матчу. «Спартак» програв через недбалість воротаря. Відзначимо й майстерність Лайка. Хоч де б знаходився польовий гравець, він мусить тримати на прицілі ворота, бачити, що робить їх вартовий.

Я був серед глядачів, коли ворота Олексія Хомича «розстрілювали» з десяти-дванадцяти метрів нападаючі суперників. Удар — Хомич у кидку парирує м'яч, і тут же другий форвард знову спрямовує його в ціль, тепер в протилежний кут. Хомич уже на ногах і в падінні встигає відбити м'яч. Третій удар — і Хомич переводить шкіряний снаряд над перекладиною! Здається, ніхто не міг

так швидко підвестися після падіння, як Олексій Хомич.

Мені розповідали про матч між збірними прикордонників України і Ленінграда. Український воротар А. Поталов відбив дуже сильний удар. Після наступного удару м'яч виніс з лінії воріт захисник В. Правоверов. Хтось знову б'є, але тепер О. Клименко рятує ворота. З четвертої спроби м'яч усе-таки влетів у сітку. Запитаю:

— Де ж був воротар?

Хлопці жартують:

— Ми й самі його загубили. Мабуть, пиво пішов пити...

От вам різниця в класі гри воротарів: один падав тричі і щоразу встигав підвестися, другий після першого ж падіння лишився на землі.

Дуже прикий випадок стався з моїм другом, уславленим воротарем Миколою Трусевичем у чвертьфінальному матчі на Кубок СРСР між київськими і тбіліськими динамівцями 1937 року. Рахунок — 1 : 1. Правий півзахисник суперників М. Бердзенішвілі майже з центра поля, від бічної лінії нависив м'яч на дальну штангу воріт. Поки він крутою траєкторією наближався до Трусевича, той міг би двічі пробігти від штанги до штанги. Та наш воротар чомусь застиг на місці і, мов зачарований, стежив за польотом м'яча, поки той не опинився у верхньому куті воріт. Гол цей виявився вирішальним, ми програли 1 : 2 і вибули з розигришу.

Після матчу ніхто нічого не сказав Трусевичу. Ми поїхали з ним у гості до мого брата (матч відбувався в Москві, на стадіоні «Динамо»). Під час вечері брат запитав у Трусевича:

— Скажіть, а чому ви не реагували на удар Бердзенішвілі?

Микола мовчав. Коли ми вже поверталися на стадіон, де розмістилася наша команда, я не стримався і попро-

сив Трусевича по-дружньому розповісти, що ж усе-таки сталося.

— Я був спокійний,— відповів Микола,— бо вважав, що м'яч обов'язково піде над воротами і все буде гаразд. А він раптом опустився в сітку...

На другий день Трусевич, нікого, крім мене, не попередивши, полетів в Одесу. До Києва він повернувся лише тоді, коли керівництво «Динамо» надіслало йому грізну телеграму.

Нині воротарське мистецтво зросло, ширшим став діапазон дій голкіперів. Раніше всі вони грали тільки в своєму воротарському майданчику, за винятком хіба що Трусевича. Він сміливо господарював у штрафному майданчику, подеколи навіть виходив за його межі, відбивав м'яч ногами, а часом і головою.

Серед сучасних воротарів приклад Трусевича блискуче наслідував Лев Яшин, який сміливо залишав ворота, руйнував комбінації суперників на штрафному майданчику, вміло передбачав напрямки атак, керував діями захисників. Але й цей видатний воротар помилявся. Пригадується матч 1963 року в Києві. Олег Базилевич метрів з тридцяти нависив м'яч з флангу на ворота. Торкнутися його ніхто не встиг, навіть Яшин: м'яч влетів у верхній кут. За голову схопилися двоє — Яшин та... Базилевич, який теж вважав, що м'яч пролетить над перекладиною. Власне, Базилевич і не збирається забивати гол, як сам він потім пояснював. Його наміри були інші: передати м'яч партнерам, які вже розташувалися біля воріт. Яшин ці наміри розгадав, але... «помилвся» з ударом Базилевич, слідом за ним помилився й воротар.

У півфінальному матчі світового чемпіонату в Лондоні Лев Яшин програв дуель з півзахисником збірної ФРН Беккенбауером. Наш воротар вийшов трохи вперед, розраховуючи, що німецький футболіст проб'є саме в цю зону, на вихід своїм партнерам. Але той ударив по во-

ротах, побачивши, як їх залишив Яшин, і м'яч влетів у сітку.

Відомий спортивний журналіст М. Мержанов у цікавій книзі «Олімп футбольний» написав, що всіх здивувала заява тренера нашої збірної М. Морозова: «Яшин не мав права пропускати цей м'яч». Адже він узяв до цього кілька «мертвих» м'ячів... Та я згоден з Морозовим. На мою думку, гра воротаря оцінюється не кількістю м'ячів, які він відбив. Для цього він і стоїть у воротах. Класний воротар не повинен пропускати «метелики».

Звідки ж ці зриви у грі уславлених голкіперів? Їх можна пояснити одним — нервовим перевантаженням. Здебільшого зриви трапляються після того, як було відбито серію важких ударів. Велике напруження змінюється у голкіперів короткочасним спадом, розслабленістю, а часом і самозаспокоєністю. Відбив м'яч, врятував команду — трибуни аплодують, усі задоволені. І воротар теж, він радіє і... втрачає пильність. Форвардам слід пам'ятати про це. Раджу й голкіперам вивчати всі види ударів, уміти вгадувати напрям польоту м'яча залежно від положення ніг та й усього тіла футболіста в момент удару. Воротар повинен бути готовий до будь-якого удару — і легкого, і важкого. Краще перестрахуватися, зробити зайвий ривок чи кидок, неодмінно супроводжуючи поглядом політ м'яча.

Помилка нападаючого — це зрив атаки, помилка воротаря — гол. Коли суперники наближаються до воріт, голкіпер має стояти на підготовлених «футбольних» ногах, тобто напівзгннутих у колінах, що дає змогу зробити стрибок чи швидкий рух у будь-який бік.

Пригадую епізод з матчу київських і тбіліських динамівців. У грузинській команді грав здібний воротар О. Дорохов. Я дістав пас у штрафному майданчику, стоячи спиною до воріт, і тієї ж миті приземлив підшовою м'яч, виштовхнувши його одним рухом поперед себе, зробив ривок, опорною ногою переступив через м'яч і в

падинні на спину, розвернувшись на 180 градусів, ударив по воротах. Дорохов навіть не поворухнувся. Він лишився на місці, стояв на прямих ногах, а м'яч закотився в лівий кут воріт.

Після гри білоруський голкіпер сказав, що чекав від мене чого завгодно, тільки не удару. На його думку, з такого положення, в якому я перебував, можна відкинути м'яч назад чи розвернутися і вдарити. Я тоді відбувся жартом: «Ти, мабуть, чекав, що тобі на таці подадуть бокал кахетинського?»

Воротар має працювати більше, ніж будь-хто в команді, якщо він хоче стати справжнім майстром. Ніколи не шкодував себе на тренуваннях наш Трусевич. Навіть під час занять він прагнув пропустити якомога менше м'ячів. Після інтенсивної розминки — гімнастичних вправ, стрибків, пробіжок — Микола ставав у ворота і звертався до нападаючих:

— Ану, спробуйте забити!

Він кидався на всі м'ячі, з якої б відстані йому не били — з п'яти чи двадцяти п'яти метрів. Так діяв Трусевич і в грі. У шаленому темпі Микола то падав, то злітав угору, то кидався в ноги нападаючому.

КАПІТАН КОМАНДИ

Через кілька місяців після того, як я переїхав до Києва, товариші обрали мене капітаном команди. Наші справи тоді були просто кепські: колектив не був укомплектований, організаційно-спортивна робота вимагала перебудови, футболісти не мали умов ні для тренувань, ні для нормального побуту. Не дивно, що дехто частенько порушував спортивний режим і дисципліну. Одне слово, капітанський «портфель» виявився важкуватим.

Бути капітаном дуже почесно, та водночас і складно. Інституту тренерів тоді взагалі не існувало, і капітанові доводилося виконувати функції і начальника, і тренера,

і адміністратора. Капітан за таких умов відповідав буквально за все, але водночас його права й можливості були дуже обмежені, тому задовольняти всі вимоги футболістів вдавалося не завжди. Чимало гірких слів довелося мені почути за час свого капітанства. Зате скільки радості приносили нам успішні виступи, перемоги!

У київському «Динамо» на той час було лише дванадцять футболістів. Майже п'ятдесят п'ять років минуло відтоді, але я й зараз добре пам'ятаю кожного, його зовнішній вигляд, манеру гри.

Антон Ідзковський — талановитий київський воротар, до самозабуття закоханий у футбол, якому присвятив усе своє життя. Заслуженого майстра спорту СРСР А. Л. Ідзковського добре знають і як футболіста, і як вимогливого організатора учбово-спортивної роботи в командах республіки, як щирого друга й радника багатьох гравців, як вихователя молоді. А я пам'ятаю його світловолосям, сухорлявим хлопцем, готовим вийти на поле в будь-який час доби, в будь-яку пору року, за будь-якої погоди. Хлопці закінчували тренування, уже нікого не лишалося на стадіоні, а Ідзковський начебто й не збирався іти з поля, знову й знову просив якщо не партнера, то когось з присутніх «постукати» по воротах. І падав, падав, падав... Антон був справжнім фанатиком. Тренувався стільки, що й ми, його товариші по команді, дивувалися, звідки в нього сили беруться. В його руках завжди можна було побачити гумову кульку, яку він безперервно стискав, щоб зробити міцнішими пальці й кисті. Йдемо Хрещатиком із стадіону «Динамо», розмовляємо з ним, і раптом Ідзковський підстрибує, намагаючись торкнутися високої гілки на дереві.

— Це на підтвердження того, що людина походить від мавпи? — питаю жартома.

— Воротар повинен стрибати не гірше за мавпу, — серйозно парирує Антон.

Усі товариші любили й поважали А. Ідзковського за акуратність, відданість футболу, за його культуру. У 1934 році він замінив Олександра Бабкіна у збірній УРСР, виступав у складі збірної СРСР. Перед війною дуже популярною була картина «Воротар». Роль голкіпера команди «Чорні буйволи» виконував у цьому фільмі Антон Ідзковський.

Йому було 20 років, коли він у 1928 році прийшов у київське «Динамо». А закінчив А. Ідзковський грати в цій команді, розпрошавшись із зеленим полем як воротар, у 1946 році. Він по праву вважався одним з найкращих воротарів нашої країни кінця двадцятих і середини тридцятих років. Натхнення, «мертва» хватка, блискавична реакція, відточені рухи відзначали гру цього першокласного воротаря.

Самовіддано грав у захисті Тадеуш Пржепольський, хоча технічної майстерності йому часом бракувало. Цього високого на зріст, худорлявого брюнета поважали і футболісти, і глядачі. Вони знали: Тадеуш віддасть усі сили боротьбі, не знітиться перед суперником. За команду був готовий, як кажуть, і в огонь, і в воду. Якось у матчі в Дніпропетровську він провів весь другий тайм з двома зламаними пальцями на руці, бо заміни йому в команді не було. Скромний, невибагливий, товариський, Пржепольський працював слюсарем, був відмінним спеціалістом і пишався своєю професією, робітничим гартом.

Федора Тютчева моя мати інакше не називала, як синок. Один з найближчих моїх друзів, він ніколи не втрачав доброго настрою, хоч його особисте життя склалося невдало. Можливо, й футбол був повинний, бо йому він віддавав усе своє серце, весь запал душі. Високий на зріст, сильний, витривалий, він діяв у півзахисті сміливо, впевнено. Його називали «двожилним», бо Тютчев міг, не знаючи втоми, пробігати весь матч у швидкому темпі. Добре володів багатьма технічними прийомами, хоч лівою ногою грав слабенько. Та цей недолік компен-

сував хитрістю, вмінням обрати найзручнішу позицію, розгадати намір суперників. Федір був чуйним товаришем, вболівав за команду, разом з А. Ідзковським і В. Прокоф'євим допомагав мені як капітанові.

Гра захисника Василя Весеньєва не справляла ефектного враження. Проте діяв він економно, обачливо, вмів обирав місце, встигав підстрахувати партнера по обороні, зупиняв найдосвідченіших форвардів. Василь мав інженерну освіту, був скромний, стриманий, своїм невичерпним оптимізмом дуже допомагав товаришам. Хоч як було скрутно в матчах, я ніколи не бачив Весеньєва розгубленим, невпевненим.

Невтомним, працьовитим півзахисником запам'ятався мені Василь Сухарев. Він дуже любив футбол, але його технічний арсенал був небагатий. Не завжди вмів він дати точний пас і здебільшого влучав у спину нападаючому, що біг уперед. Василь відзначався лагідним характером, скромністю, самокритичністю. Він знав свої вади і багато тренувався, щоб виправити їх.

Ми вже тоді, на початку тридцятих років, прагнули уникати так званих відбійних ударів або пасів «у зону», а не конкретним партнерам. Динамівці багато працювали над передачами, щоб вони стали гострими, прихованими, несподіваними для суперників, щоб партнер міг одразу ж продовжити атаку. Мені, капітанові-тренерові команди, хотілося завжди під час занять наочно продемонструвати тому ж Сухареву та й іншим товаришам переваги середніх і довгих передач над короткими. Для цього доводилося знову й знову тренувати відчуття відстані. Я сотні разів бив по м'ячу, щоб навчитися точно розраховувати силу удару (один з партнерів швидкий — йому м'яч надсилається сильніше, другий бігає повільніше — він потребує слабкої передачі). Якщо гравці не вміють точно передавати один одному м'яч на потрібну відстань, у бажаному напрямку і з граничною точністю, годі й говорити про тактику команди...

Михайло Путистін приїхав до Києва з Москви, де виступав за збірну столиці. Глядачі завжди з інтересом стежили за грою цього симпатичного білявого футболіста. І партнерів, і суперників вражали його азартність, невтримність у грі. Прудконогий, меткий, Михайло грав рішуче й різко, тому й закріпилося за ним прізвисько Тигр. Здавалося, він забував під час матчу про все на світі, крім того, що за ним — фортеця, і ворог хоче цією фортецею завладіти. Михайло володів високою швидкістю, миттєво приймав несподівані для суперника рішення, зарекомендував себе кмітливим організатором атакуючих дій команди.

На місці правого крайнього нападаючого виступав у нас Ілля Панін. Розумний, освічений, ерудований, він і на полі виявляв свою кмітливість, причому таке розуміння гри чудово поєднувалося в нього з високою технікою, швидкістю, сильним ударом. То був по-справжньому класний футболіст. Свого часу Панін працював секретарем Краснопресненського райкому комсомолу, начальником цеху заводу. Вийшовши на пенсію, очолював обласну раду товариства «Спартак» у Тернополі. Запамятався мені і його чудовий голос, особливо майстерно виконував він циганські пісні.

З гордістю надягав динамівську форму Василь Єпшин. Його природні дані, висока техніка й сьогодні забезпечили б йому почесне місце в класній команді вищої ліги. Товариський, хороший хлопець. Виступав згодом за збірну Ленінграда. Ми зустрілися з ним несподівано в 1967 році, коли мені довелося бути в Бухарі. Василь приїхав сюди з Фергани, щоб побачитись зі мною, згадати минуле. У Фергані працював тренером, передавав свій багатий досвід молоді.

Олександр Шульц-Сердюк — справжній віртуоз, але грав у центрі нападу трохи повільно. Компенсував цю ваду розумінням усіх тонкощів гри, працьовитістю, старанністю. Жив футболом, його «кухнею», всією його ат-

мосферу. Перед матчем обов'язково йшов на парі, передбачаючи можливий результат. Намагався забити стільки голів, щоб виграти і матч, і парі. Про його неуважливості ходили легенди. Олександр навчався в будівельному інституті і якимось здав проект будинку, в якому забув передбачити... фундамент. Під час поїздок він частенько блукав по вагону, розшукуючи кепку, яка була в нього на голові...

Михайло Печений, лівий крайній напад, завдавав чимало клопоту захисникам суперників. Міцний, важкуватий, він таранив оборону, сміливо боровся за м'яч, майже ніколи не падав. Воротарі побоювалися його гарматних ударів лівою ногою. Тренувався Михайло з холодком, своїх здібностей не розкривав, бо футбол був для нього, здається, лише розвагою. Я мав з ним чимало мороки, бо він не сприймав серйозно зауважень і порад, посилався на перевантаженість навчанням у будівельному інституті. Від Шульца-Сердюка таких скарг ніколи не доводилося чути, хоча хлопці вчилися разом.

Валентин Прокоф'єв — гравець лівого флангу нападу, обдарований, талановитий спортсмен. Його швидкості заздрили спринтери. Начитаний, досить ерудований, цей красень був улюбленцем футболістів і глядачів. Завжди веселий, жартівливий, Валентин і на полі зберігав почуття гумору. Надсилаючи, скажімо, Шульцу-Сердюку м'яч, він супроводжував його галантною реплікою:

— Шульц! Даю вам красивий пас!

Якимось на матчі в Москві наш лисуватий Василь Весеньєв несподівано головою зрізав м'яч у власні ворота. Прокоф'єв промчав через усе поле до невдахи і, захекавшись, сказав:

— Ми в-вам парик придбаємо!

На жаль, Прокоф'єв частенько нехтував спортивним режимом, і саме це зрештою позбавило його можливості стати провідним футболістом, закріпитися в складі збірної СРСР.

Заради об'єктивності скажу кілька слів і про себе. Я їхав до Києва з надією відпочити після напруженої праці й навчання в Москві, але відразу ж потрапив у вир бурхливих футбольних подій. Про відпочинок не могло бути й мови. Багато сил, нервів, часу відбирали капітанські обов'язки. Організаційні питання, клопіт з комплектуванням команди, не завжди приємні бесіди з керівництвом, напружені тренування, участь в іграх... Часом нерви не витримували. Я, капітан, мав бути зразком поведінки, та це мені не завжди вдавалося.

І все ж колектив у нас був дружний, хороший. Разом переживали всі труднощі, разом раділи успіхам. Виходили на матчі у бойовому настрої, завжди прагнучи відстояти спортивну честь свого товариства, Києва, республіки.

НАЙВАЖЧИЙ РІК

Сезон 1934 року виявився найважчим для футболістів київського «Динамо». Підтримки з боку керівництва ми не відчували, тому діяли на свій розсуд. Щоб згуртувати колектив та й матеріально заохотити гравців, виїздили на товариські ігри в інші міста. Найчастіше домовлялися про такі зустрічі з футболістами Дніпропетровська. Вирушали туди в п'ятницю ввечері, в суботу й неділю проводили ігри, а в понеділок поверталися додому.

Наші дніпропетровські одноклубники були досить сильними суперниками, технічними, коректними. За місцеву динамівську команду виступали першокласні майстри — Гутарев, Маховський, Алексопольський, Чижов, Гребер, Старостін, Кузьменко, Бородин, Лайко, брати Кривошеєви.

Місцеві шанувальники футболу гаряче підтримували своїх земляків, мріяли побачити їх перемогу над киянами. Коли ми приїздили сюди, вільних місць на трибунах не було. Проте дніпропетровці щоразу залишали стадіон

розчаровані: всі матчі завершувалися на нашу користь. Відверто кажучи, грали суперники не гірше за нас, але їм бракувало бойового запалу, вони ще перед матчем відчували себе приреченими, а на полі зловживали індивідуальною грою. Після одного з таких матчів я запитав Івана Кузьменка:

— Чому ви так мляво граєте? Де ваші атаки, удари по воротах?

— Та все одно вас не переможеш,— махнув рукою Кузьменко.— Адже у вашій команді п'ятеро гравців збірної України — Ідзковський, Єпішин, Тютчев, Прокоф'єв, Шегоцький...

— Ну, то й що? Хіба це гарантує нам перемогу?

— А хіба ні? — здивувався Кузьменко.— Адже до збірної слабких гравців не беруть.

— Це так. Але ж проти сильних і грати треба сильно, азартно, завзято...

Здається, ця розмова вплинула на дніпропетровців. Наступного разу їм усе-таки вдалося порадувати своїх шанувальників і піти з поля переможцями. Вони не знали тільки, що київське «Динамо» — вже не та команда, яка виступала у них раніше.

Грали ми в той час, як кажуть, на самому ентузіазмі. З роботи в товаристві «Динамо» нас «скоротили». Зрештою кілька гравців пішли з команди, лишилося восьмеро «могікан». На всі мої рапорти керівництво «Динамо» не реагувало. Футбол вважався тут на той час другорядним видом спорту.

Та навіть за таких обставин хлопці не втрачали оптимізму, підтримували один одного матеріально і морально. У мене була кімната, яку я вже встиг трохи опорядити. Дізнавшись, що Василь Весен'єв збирається одружитися, я віддав йому своє житло разом з обстановкою, а сам влаштувався в готелі.

Чутки про скрутне становище в команді поширилися за межі Києва. Якось із Дніпропетровська приїхав П. Ла-

йко і запропонував мені працювати і виступати в динамівській команді їхнього міста. Я дав згоду. Хотів довести керівництву: якщо вже капітан залишає команду, справи справді кепські. Ми з Лайком виїхали до Дніпропетровська, причому збирався в дорогу я демонстративно, щоб усі про це знали.

Їхати довелося недовго: годин через п'ять-шість у поїзді почалася перевірка документів. Мене під охороною відправили назад до Києва.

«Демонстрація» трохи допомогла. Команда одержала невеличку дотацію, з'явилася можливість трохи поліпшити матеріальне становище гравців. Та інших змін на краще ми не відчували. Колектив знову вирушив у турне, щоб поповнити нашу касу. Ось тоді ми й програли дніпропетровцям. Для повного комплекту ми брали в цю поїздку чотирьох чужих гравців.

Керівництво дніпропетровського «Динамо», звичайно, чуло про наші труднощі. Після матчу мені, Ідзковському і Тютчеву запропонували залишитися тут на якийсь час попрацювати. Ми дали згоду. Команда повернулася до Києва без трьох футболістів. Але в Дніпропетровську ми не затрималися. По-перше, на нас чекали в Києві, який на той час уже став столицею Радянської України. По-друге, ми мали їхати до Харкова на матч, де визначався склад першої збірної УРСР. Тут нас зустрів представник київського «Динамо».

— Якщо не хочете серйозних неприємностей, негайно повертайтеся до Києва,— попередив він.

Вирішили поїхати, щоб подивитися, чи не змінилося ставлення керівників товариства до футболістів. Зустріли нас добре, тут же запросили на нараду обговорити важливе питання: що треба для створення команди, яка б могла гідно представляти столицю республіки? Розглянули докладно умови роботи, погодили всі фінансові питання, домовилися про забезпечення футболістів спор-

тивною формою, інвентарем. Формувати команду доручили мені.

Ще до закінчення спортивного сезону до нас прийшли такі чудові майстри, як В. Шиловський, В. Правовеєров, І. Кузьменко, М. Гончаренко, М. Коротких, А. Поталов, повернулися до Києва також К. Піонтковський, М. Свиридовський, С. Синиця. На нашу адресу почали надходити численні заяви від гравців, які бажали виступати за київське «Динамо». Чимало кандидатур довелося відхилити після спільного обговорення. Враховували при цьому не лише спортивні якості футболістів, а й особисті, бо ми прагнули створити дружний, згуртований колектив одностайців, відданих футболу людей, що серйозно ставляться до спорту.

На цей час мене добре знали не тільки в команді. Якось я дістав пропозицію тренувати заводський колектив. Я залюбки пристав на неї. Це давало змогу випробувати свої сили на справжній тренерській роботі з молоддю і водночас поліпшити матеріальне становище. Працювати доводилося дуже багато, та я дістав велике моральне задоволення, передаючи свій досвід майбутнім майстрам шкіряного м'яча.

У серпні 1934 року мене і Антона Ідзковського знову викликали до Москви: нас включили до складу збірної СРСР на матч з командою Туреччини. Це був мій дебют у збірній країни, тому я особливо непокоївся думкою про те, що ми не встигли добре підготуватися до такого відповідального міжнародного матчу. Та водночас заспокоювала свідомість, що гратиму поруч з такими провідними майстрами радянського футболу, як мої друзі Сергій Ільїн, Михайло Бутусов, Петро Дементьєв. Виходив на гру в піднесеному настрої, з хвилюванням, щоразу торкаючись рукою герба Радянського Союзу на футболці.

І от розпочався матч. Досить швидко мені стало ясно, що наші гравці краще володіють м'ячем, ніж турки, що-

разу виграють єдиноборства на різних ділянках поля. Коли суперники теж переконалися в нашій перевазі, вони почали грати різко, а часом просто грубо. Через це нам ніяк не вдалося налагодити комбінаційну гру. Давалося взнаки й те, що команда в такому складі досі ще не виступала.

Перша половина зустрічі не дала результату — 0 : 0. У роздягальні панувала гнітюча тиша. Тренер збірної П. Батирев підбадьорив нас, зробив кілька зауважень, але нотацій не читав, ніяких промов не виголошував. І так усі добре розуміли: треба будь-що виграти, взяти реванш за торішню поразку.

Другий тайм розпочали рішучим наступом, та через п'ятнадцять хвилин м'яч влетів у наші ворота. Швидка контратака гостей застала наших захисників зненацька. Турки передали м'яч з флангу на фланг, правий крайній нападаючий в один дотик спрямував його на штрафний майданчик, і центрфорвард збірної Туреччини з ходу сильно пробив під перекладину. Після пропущеного гола травмований Ідзковський залишив поле.

Ми почали з центра, і я, здійснивши ривок, вийшов на верхову передачу з правого флангу й коліном послав м'яч у сітку воріт турецької збірної. Після цього гра пішла з нашою перевагою. За десять хвилин до фінального свистка Дементьев влучно пробив низом метрів з чотирнадцяти і вивів нашу команду вперед — 2 : 1.

Радісний настрій панував у роздягальні після гри. Ми перемогли, виправдали довір'я Батьківщини!

Ввечері в ресторані Новомосковського готелю відбувся прийом на честь гравців збірних СРСР і Туреччини. Гостям піднесли величезний торт — макет футбольного поля з воротами і м'ячем посередині. Петро Дементьев, якого всі любовно називали Пека, пожартував:

— Де ж справедливість: вигralи ми, а торт дарують їм?..

Скоро нам з Пекою набридла офіційна атмосфера ве-

чері, і ми вирішили «зникнути». Взяли таксі і поїхали кататися по Москві. Завершили прогулянку на стадіоні «Динамо», де розмістилася наша збірна. Тут Дементьев утнув один із своїх незабутніх номерів.

ПЕКА

За кілька днів до матчу з турецькою командою у нас на тренуванні побував художник (прізвища його не пригадую). Він мав намір створити велику картину урочистого церемоніалу перед товариською грою збірних. Заручившись згодою керівництва команди, художник умовив нас позувати йому і намалював портрети всіх гравців. Згодом картина мала експонуватися на якійсь виставці.

Після прогулянки ми повернулися на стадіон. Коли проходили повз ці портрети, я сказав Петрові:

— Мені подобається. Непогано намалював нас художник.

Пека, байдужий до будь-яких проявів слави, заперечив:

— Хіба ж я такий кирпатий? Хіба маю такі руді брови?

Помітивши залишені художником фарби, він схопив пензель і заходився вносити корективи в намальовані портрети. Домалював собі чорні брови, «виправив» ніс, у зуби вставив люльку, над якою здіймалися кільця диму. Я намагався зупинити його, та Пека вже орудував коло мого портрета, доповнивши його вусами та цигаркою, а Бутусова збагатив бородою. Закінчивши свої художні вправи, Пека виставив наші портрети біля входу в приміщення, і ми лягли спати. Прокинулися від гомеричного реготу. Це футболісти повернулися з вечері і побачили «картинну галерею». Сміх сміхом, але й неприємностей потім було чимало.

Цей великий жартівник був одним з найвидатніших радянських футболістів тридцятих років. Ось що писала

газета «Красный спорт» про Петра Дементьева в липні 1937 року: «Меткий і хитрий майстер дриблінга, він грає весело і дотепно. Його несподіваним трюкам аплодує глядач. Він бавиться із своїм суперником як кіт з мишкою, дражнить його м'ячем, який покірно підкоряється його ногам, і раптом під загальний сміх, обманувши суперника, швидко рветься вперед».

Гра Пеки давала глядачам справжню естетичну насолоду. На полі він розумів усе, все вмів. Невтомний нападаючий, Пека водночас був блискучим диспетчером команди з точним, вивіреном пасом. Відібрати м'яч у Дементьева було майже неможливо.

Найкращі його футбольні роки пройшли в ленінградському «Динамо», куди він прийшов 19-річним юнаком у 1932 році з команди фабрики імені Халтуріна. Динамівську футболку Петро не знімав до 1941 року, поки не перейшов у «Зеніт». У 1944—1946 роках Дементьев був гравцем московської команди «Крила Рад», у 1947—1948-му виступав за київське «Динамо», у 1949—1952 роках знову грав у ленінградському «Динамо». Петро залишив футбольне поле, коли йому було 39 років. Він провів у чемпіонатах СРСР 224 матчі, у тому числі за ленінградське «Динамо» — 138, за київське — 46. Неодноразово виступав за збірні Ленінграда і СРСР.

Про нього розповідали легенди, йому присвячували книги, нариси. Я сам якось був свідком того, як під час матчу динамівців Ленінграда і Москви Петро буквально на квадратному метрі поля обвів шістьох москвичів і під загальний регіт трибун забив гол. Самі футболісти починали дружно сміятися, коли м'яч потрапив до Дементьева — так артистично, з такою вигадкою він грав.

Ось він мчить на великій швидкості до воріт. До нього кидаються двоє московських динамівців. Вони беруть його в лещата з обох боків, а Пека біжить далі, непомітно лишивши м'яч на місці. Суперники мчать поруч з ним, не розуміючи, чого вибухають реготом трибуни, не по-

мічаючи, що вони переслідують гравця без м'яча. Пека різко зупиняється, мчить назад, підхоплює м'яч і втікає з ним убік від переслідувачів. У цьому матчі Дементьєв забив три голи, а четвертий «зробив» так, що партнерові лишилося тільки підставити ногу, спрямувавши м'яч у ворота.

Коли захисник кидався назустріч Дементьєву, щоб відібрати м'яч, Петро обводив його своїм улюбленим прийомом: правою ногою відкочував м'яч трохи назад, п'ятою проштовхував його ліворуч і вже лівою ногою кидав уперед. Усе це робилося так швидко й спритно, що суперник застигав від несподіванки на місці, а Пека продовжував атаку.

Якось після гри київського і тбіліського «Динамо» грузинський півзахисник, якому доручили опікати Дементьєва, признався мені, що наприкінці матчу Пека почав троїтися у нього в очах. Він грав так віртуозно й винахідливо, що навіть найпалкіші патріоти тбіліського «Динамо» зустрічали його «номери» сміхом і оплесками. Не можу назвати жодного футболіста, якому вдалося б виключити Дементьєва з гри, перешкодити йому атакувати. Високі бійцівські якості, бездоганна техніка, неабияке ігрове мислення, швидкість і витривалість — усе це було притаманне видатному футболістові, робило його зіркою першої величини. Кожен, хто грав з ним поруч, діставав величезну насолоду. Пека ніколи не ображався, коли йому давали неточний пас, а намагався виправити помилку партнера, заряджав своєю енергією весь колектив.

Він і в побуті був зразком для всіх футболістів і не дарма в 39 років грав не гірше за молодих. Не курив, за все своє спортивне життя не випив і чарки спиртного. Був зразковим сім'янином. Його любов до футболу я б назвав фанатичною. Без будь-яких вказівок тренера він тренувався, як кажуть, до сьомого поту, годинами не розлучався з м'ячем. У якій би команді він не грав, його

скрізь поважали як талановитого гравця, доброго товариша, чуйну, скромну людину.

Петро був великим вигадником і жартівником. Якось за півгодини до чергової гри нашої команди він завітав в санчастину стадіону «Динамо». Там нікого не було. Дементьев миттю натягнув на себе халат лікаря, вислизнув із приміщення. Поблизу стояли двоє міліціонерів. Петро підійшов до них.

— Ви медичний огляд пройшли? — спитав він суворо.

— Ні...

— Тоді йдіть у санчастину. Є терміновий наказ начальства, щоб негайно провести медичний огляд усіх чергових на стадіоні.

Міліціонери звикли підкорятися наказам і слухняно пішли за Дементьевим. Він примусив їх роздягнутися, лягти на кушетки і наказав трохи почекати. А сам у коридорі зняв халат, вибіг із санчастини, знайшов лейтенанта міліції і заявив йому:

— Не розумію, що діється. Вся міліція за порядком стежить, а двоє якихось несвідомих міліціонерів відпочивають собі в цей час у санчастині!..

Лейтенант з кількома помічниками рушив у кабінет лікаря. Через кілька хвилин звідти долинув дружний регіт усіх присутніх. А Пека задоволено пішов у роздягальню, щоб підготуватися до гри.

Уславлений футболіст, улюбленець публіки, він ніколи не задирав носа. Якось увечері, перед виходом на гру, лєнінградці спохватилися, що немає Петра Дементьева. Надіслали до нього додому машину. Посильний застав Пеку на дивані з книжкою в руках.

— Що сталося — ви хворі? Адже зараз починається матч із збірною Москви!

— Я щойно повернувся із стадіону. Мене контролери не пустили...

— Чому ж ви не назвали їм свого прізвища?

— Та я називав, а вони не повірили, вирішили, що я

їх «розіграю». Почали з мене сміятися. Заявили, що навіть зростом до Пеки не доріс.

— Але ж ви могли покликати когось із футболістів!

— Незручно якось. Мабуть, не так уже й добре я граю, якщо мене навіть контролери не пізнають. Вирішив, що команда без мене сьогодні обійдеться, тому повернувся додому...

Ось такий він, Пека,— Петро Тимофійович Дементьев, заслужений майстер спорту, двічі орденосець, чудова людина і видатний футболіст.

Завершуючи розповідь про уславленого футболіста, я хочу повернутися до історії з портретами, яка мала несподіване продовження. У 1937 році ми з Віктором Шилловським готувалися у складі «Спартака» вирушити в Антверпен на робітничу міжнародну спартакіаду. Провели кілька днів у Москві, але оформлення документів затрималося, і я вирішив тим часом поїхати додому. Не встиг вступити на київську землю, як злетів у повітря. Товариші по команді мало не закинули мене на дах вагона, а я не розумів, що сталося. Мої друзі показали свіжий номер «Красного спорта». Я побачив там знайомі обличчя Петра Дементьева, братів Старостіних, Анатолія Акімова і своє власне. А поруч з портретами був опублікований Указ про нагородження провідних радянських футболістів орденами «за великі заслуги в справі розвитку радянського спорту». Тут же було вміщено велику статтю, в якій давалася характеристика нагородженим. Прочитати її мені не дали, а затягли у вокзальний ресторан, щоб відсалютувати пляшкою шампанського «першому на Україні футболістові-орденосецеві».

Незабаром я одержав листа. На конверті зворотної адреси не було. Не знайшов її і в середині, бо лежав тут той самий номер «Красного спорта». Я глянув на портрети і засміявся. Це була дружня, жартівлива звістка від Пеки. Він розмалював наші портрети точнісінько так само, як у Москві після матчу з турецькою збірною.

Кілька рядків у статті Пека підкреслив червоним олівцем і тут же написав: «Приєднуюсь. Поздоровляю». Сподіваюсь, що читачі не вважатимуть нескромністю з мого боку, якщо я наведу ті рядки із статті журналіста О. Віта, вміщеної в спортивній газеті понад 50 років тому. Повірте, роблю це не заради самореклами, а для того, щоб дати читачам об'єктивне уявлення про довоєнний футбол. Втім, не виключено, що в статті дещо перебільшено, вжито зайві епітети. Там, зокрема, писалося: «...Центрфорвард Костянтин Шегоцький — людина неймовірної працездатності. Під час матчу його можна бачити скрізь, на всіх ділянках поля. І скрізь він діє корисно. Він чудово комбінує, майстерно б'є по воротах. У гарячі хвилини спокійний. Напористий, але розважливий, добре обводить, але ніколи не «заводиться», не губиться, завжди надихає команду, виховує в ній волю до перемоги. Він не втрачає бадьорості, коли команда програє, не зазнається при перемозі. Блискучий центрфорвард і чудовий капітан. Це один з найрозумніших гравців на полі і, мабуть, найсильніший центр нападу в Радянському Союзі. Йому 26 років».

Пізніше, коли у Кремлі нам вручали ордени, ми з Петром Дементьевим пережили незабутні хвилини окриленості, невимовної радості і щирої влячності державі, яка так високо оцінила наші спортивні заслуги, виявила піклування про розвиток радянського футболу. Разом з нами одержували нагороди командарм Маршал Радянського Союзу В. К. Блюхер, академік-офтальмолог В. П. Філатов, скульптор В. Г. Мухіна та інші видатні люди нашої Батьківщини.

ПРИЙМАЄМО ГОСТЕЙ

Та повернімося знову на три роки назад. 20 серпня 1934 року збірна України зустрілася на київському стадіоні «Динамо» із збірною Туреччини. До Києва турки

приїхали вперше, але більшість наших футболістів уже грала з ними в Харкові. Ось хто виступав тоді за збірну УРСР: А. Ідзковський, Д. Кирилов, Ф. Тютчев, К. Фомін, М. Фомін, В. Гребер, В. Шилівський, П. Лайко, К. Шегоцький, П. Паровишников і М. Махиня.

Мабуть, гості вирішили будь-що відігратися в Києві за московську поразку від збірної СРСР. Гра проходила в гострій, жорсткій боротьбі, в обопільних атаках. На кожну нашу атаку турки відповідали рішучим контрнаступом, часто обстрілювали ворота, і Антон Ідзковський полонив серця численних глядачів своїми карколомними стрибками. Болільники були задоволені: в першому таймі вони побачили п'ять голів. Рахунок був 3 : 2 на нашу користь, коли перед самою перервою четвертий м'яч влетів у сітку воріт гостей. Суддя матчу С. Романенко показав на центр поля. Але турки всією командою оточили арбітра і почали бурхливо протестувати, вважаючи, що гол зараховано неправильно. Один із захисників гостей сів на м'яч поблизу воріт і категорично відмовився його віддавати на центр поля.

Довелося нашому Романенкові оголосити перерву. Тривала вона... 55 хвилин! Турецькі футболісти вимагали замінити суддю, бо вважали зафіксований ним рахунок неправильним.

Відбулися переговори на найвищому рівні, і наше керівництво вирішило задовольнити протест гостей. Для продовження зустрічі виділили суддю М. Кротова. Боротьба на полі відновилася. Команди обмінялися голами. Вирішальний м'яч за хвилину до закінчення цього незвичайного матчу послав у ворота турків Лайко. Ми перемогли — 4 : 3.

Між іншим, під час цього турне збірній Туреччини і в решті зустрічей з радянськими футболістами не вдалося добитися хоча б нічиєї. Крім програшів збірним СРСР і УРСР, вона зазнала поразок від збірних Моск-

ви і Ленінграда. Клас радянського футболу помітно зростав.

Динамівці Києва добре відчували це під час своїх поїздок по Україні. В Одесі, Харкові, Дніпропетровську, в інших містах з'явилося багато чудових гравців, сильних команд, які чинили нам упертий опір, намагаючись будь-що взяти гору над столичними футболістами, і це ще більше загострювало боротьбу на полі. Перемоги давалися нелегко. Це мало свої позитивні наслідки: ми шукали нові тактичні ходи, поліпшували свою фізичну і технічну підготовку. Інакше на успіх не можна було розраховувати.

У нас існував своєрідний культ м'яча, кожен прагнув збагатити свій технічний арсенал. Ми вміли контролювати м'яч, розігрувати хитромудрі комбінації завдяки тому, що на тренуваннях училися, не шкодуючи сил, точно розпасовувати, обводити суперників, опрацьовували удари по воротах.

Можливо, це будуть гіркі слова, але мушу сказати, що в нинішній нашій збірній немає таких віртуозів, як Петро Демент'єв, таких бомбардирів, як Михайло Бутусов. Після мексиканського світового чемпіонату 1970 року всі футбольні спеціалісти були одноставні в своїх висновках: радянська команда зазнала невдачі тому, що наші гравці поступалися в техніці перед найсильнішими «зірками» провідних команд. Так було і на наступних світових першостях, зокрема на тій, що відбулася 1986 року теж у Мексиці.

Як визначити технічну майстерність футболіста? На мій погляд, це вміння легко й невимушено виконати будь-який прийом, найдоцільніший в даній ігровій ситуації. Досягти цього можна тільки тоді, коли футболіст володітиме своєрідним відчуттям м'яча. А воно прийде до гравця лише за умови копіткої, щоденної праці.

У більшості матчів, які мені доводиться нині спостерігати, впадає у вічі невміле поведження молодих фут-

болістів з м'ячем. Вони надто довго його обробляють, «жують», підправляють під удар, потім дивляться, кому б віддати. А час іде, суперники вже відтягнулися в оборону, прикрили всіх підопічних, і атаку зірвано, м'яч перехоплено. І це в команді вищої ліги, куди мають приходити готові майстри, де вже немає часу й можливості вчити гравців техніки.

Мабуть, причину слід шукати в недоліках нашого юнацького футболу. Надто мало наші юні футболісти працюють з м'ячем. У містах стає дедалі менше місця для ігор дворових, «диких» команд. Немає своєї власної спортивної бази в дитячих спортшколах Києва.

Втім, у нашого покоління теж не було зручних, впорядкованих стадіонів, але місце, щоб пограти, ми завжди знаходили. Для роботи з м'ячем тим більше.

Французи дотепно стверджують, що обробляти м'яч треба на площі, не більшій за носовичок. Гравець після першого ж дотику до м'яча повинен бути готовий до наступних дій — передачі, сольного маневру або завершального удару. Класні гравці, вже приймаючи м'яча, миттю оцінюють ігрову ситуацію, щоб негайно, в один дотик, переадресувати його партнерові або самому продовжити атаку.

Останнім часом мені не доводиться бачити, щоб гравець одним рухом приземлив м'яч під удар своєму партнерові. Як правило, більшість футболістів зупиняє верхову передачу носком собі в ноги, а вже потім підправляє під удар. Але ж можна, приймаючи передачу на носок, повернути ногу в бажаний бік, щоб м'яч одразу опинився у зручному для удару положенні. Принцип такий: добре зупиниш — добре вдариш.

Малувано забивають зараз голів. І справа не тільки в тому, що команди зміцнили оборону, взяли на озброєння всілякі «бетони» й «каттеначію». Погано, неточно б'ють форварди. Частенько вони не влучають у прямокутник воріт навіть з близької дистанції. Річ у тім, що

футболісти не володіють (теоретично й практично) всіма видами ударів — підйомом, внутрішньою і зовнішньою частиною стопи, носком, не вміють обирати найдоцільніший удар залежно від положення м'яча, напрямку його руху, відстані до воріт тощо. А саме від цього вміння й залежить точність завершального удару. Найпопулярніший нині удар — прямим підйомом, причому вдаються до нього майже всі, не враховуючи, де знаходиться м'яч, під яким кутом він летить.

На власному досвіді знаю, що найчастіше гол забивав тоді, коли додержувався кількох обов'язкових умов. Передусім треба зафіксувати поглядом ціль — прямокутник воріт. Другий етап — граничне прискорення до м'яча (а не зниження швидкості перед ударом). Корпус за інерцією йде вперед над м'ячем (це страхує від ударів вище воріт). Ось тепер можна пробити по воротах, не забувши поставити опорну ногу ближче до м'яча. Я намагався бити по воротах без підготовки, щоб застати воротаря зненацька...

В наш час ходили легенди про гарматні снайперські удари М. Бутусова. Варто згадати також П. Кануннікова, який забив багато голів, стоячи спиною до воріт. Або ж постріли блискучого бомбардира І. Кузьменка, який влучав у верхній й нижній кути воріт з 30—35 метрів; кручені удари С. Сальнікова і В. Лобановського; різкі, мов блискавка, удари В. Карцева. Словом, є з кого брати приклад футбольній команді. Взірцем для них можуть бути чудові бомбардирські якості й таких бомбардирів київського «Динамо», як О. Блохін та І. Беланов, які дістали визнання на міжнародній арені й удостоєні найвищої футбольної відзнаки на нашому континенті — «Золотого м'яча». Ну, а дніпропетровець О. Протасов став першим вітчизняним снайпером, який одержав у нагороду «Срібний бутс» за найвищу результативність протягом одного сезону (35 м'ячів у чемпіонаті СРСР 1985 року).

Я вже казав, що з особливим задоволенням приїздили кияни на товариські, тренувальні матчі в Одесу. Ось як згадує про це відомий спортивний журналіст М. Михайлов у своїй книжці «Повість про чемпіона» (автор у тридцяті роки жив у Одесі і пише про те, що сам бачив):

«Велику радість приносили одеситам тренувальні матчі динамівців з їхніми земляками. Не біда, що вони здебільшого закінчувалися поразкою місцевих футболістів. Глядачі приходили на ігри не за перемогами. Вони з'являлися, щоб помилуватися грою відомих майстрів. Невтомністю і стріляючими бутсами Шегоцького; напористістю колишнього свого Ліфшиця, вогненно-рудого й могутнього, мов слон; холонокровністю також колишнього одесита воротаря Трусевича; несподіваними передачами золотоволосяного Гребера; гарматними ударами Кузьменка; витонченими проходками по краю Шилловського; блискавичними кидками горбоногого, хижого на вигляд Ідзковського; маленьким всюдисущим Гончаренком, який котився по землі, мов ртутна кулька; залізною стійкістю Махіні. Виступи киян перетворювалися на футбольні бенкетні, на яких у достатку подавалися присутнім найвигадливіші технічні прийоми.

Що ж до тактики, то тієї пори динамівці грали за сталою системою «п'ять у лінію». Вона не була позначена оригінальністю, але засвоїли її футболісти добре. А правильний добір гравців допомагав їм прикрасити добре відому тактичну схему орнаментом швидких і хитромудрих комбінацій...

Проте вже в ті далекі роки у стилі киян зароджувалися новинки, що мали принципове значення і, по суті, поклали початок тому, до чого команда прийшла через багато років.

Наприклад, динамівці почали розуміти значення універсальності. Вони відмінно виконували свої безпосередні обов'язки у грі, але водночас, підстраховуючи один од-

ного, переходячи в сусідні зони, непогано засвоїли й додаткові амплуа. Скажімо, центрфорвард Шегоцький за ідеєю мав би грати весь час попереду, ведучи партнерів в атаку. Та його можна було побачити і в лінії півзахисту, а траплялося, він поспішав і на допомогу захисникам.

Досить сміливо використовували динамівці й півзахисників. Одними з перших вони почали підключати їх до атаки, що згодом стало нормою для класичної команди.

Існує думка, нібито динамівці, завзяті прихильники плетіння комбінаційних мережив, користувалися здебільшого короткими пасами. Коли так і було. Та ближче до сорокових років, особливо після переходу на «дубльве», вони не менш майстерно використовували вже довгі діагональні передачі, щоб швидше перенести епіцентр атаки в несподівані для суперника місця.

До всього цього вони приходили інтуїтивно. Футболісти тридцятих років — це здебільшого робочі хлопці без спеціальної спортивної освіти, без широкого тактичного кругозору. Та й що можна було вимагати від них, коли й тренерів-то справжніх майже ще не було?! Гравців приводив у команди ентузіазм. Вони починали з консервних бляшанок десь на задвірках, і тільки фанатична відданість футболі давала їм сили йти до вершин спортивної майстерності».

НАШ НАСТАВНИК

Клас гри київського «Динамо» помітно зростав. Наші перемоги, технічна майстерність і популярність найкращих гравців приваблювали до команди провідних футболістів. Тепер багатьом хотілося грати у нашому клубі. У нас був непоганий вибір, але ми запрошували до себе лише найсильніших.

Кілька обдарованих майстрів прийшло до нас у

1934 році — М. Свиридовський, К. Піонтковський, В. Правоверов, М. Гончаренко, В. Шиловський, М. Махія. Навесні 1935 року разом з нами поїхав до Одеси на тренування відомий дніпропетровський футболіст Іван Кузьменко.

Багато сил, як і раніше, в мене забирали капітанські обов'язки, причому доводилося займатися питаннями, що не мали ніякого відношення до футболу. Одному треба було допомогти влаштувати дружину до санаторію, другому «вибити» квартиру, третьому — пошити вихідний костюм. І ясна річ — щоденні турботи про інвентар, м'ячі, спортивну форму, планування, організацію учбово-тренувального процесу, передсезонні збори. Історія з переходом до нас І. Кузьменка доконала мене. Коли все вже скінчилося, лікарі, до яких мені довелося звернутися, поставили категоричний діагноз: порушення обміну речовин на нервовому ґрунті. Це було серйозне захворювання.

А сталося ось що. Ми лягли спати з думкою про завтрашній матч із збірною Одеси. Треба було добре відпочити. Але поспати мені не вдалося. О третій годині ночі в санаторій імені Дзержинського, де ми розташувалися, прибули гінці з Дніпропетровська, які поставили вимогу негайно відпустити додому Івана Кузьменка. Мене лякали навіть арештом, приписували мені неіснуючі гріхи, звинувачували в тому, буцімто я залякав дружину Кузьменка, заявивши їй, що Іван наражається на небезпеку, якщо відмовиться виступати за «Динамо». Все це вигадки. Коли я розбудив Кузьменка і сказав йому, що за ним прибули земляки і збираються «під конвоем» повернути в Дніпропетровськ, він заявив гінцям:

— Я гратиму тільки за київське «Динамо». Ніхто мене не примушував переходити в цю команду. Кожен український футболіст вважає за честь бути прийнятим до лав динамівців Києва. Мені виявили таку честь, і я пишаюся з цього.

До речі, І. Кузьменко сам написав листа до нашої команди з проханням дозволити йому перехід, і ця заява обговорювалася на зборах динамівців, які й дали свою згоду. Пізніше дружина Кузьменка підтвердила, що ніхто з нею не розмовляв, ніхто не залякував. Зрештою все скінчилося добре, Іван лишився в нашій команді, був її патріотом до останнього подиху...

Серед дебютантів київського «Динамо» в сезоні 1935 року був і видатний харківський футболіст заслужений майстер спорту Костянтин Фомін. Я з радістю передав йому своє капітанство. Та Фоміну було значно легше, ніж мені. Того ж року було запроваджено посаду тренера. Нашу команду очолив М. Д. Товаровський, чудова людина, досвідчений педагог і тренер. Він сам грав у футбол у двадцяті роки, виступав за збірну Києва. Згодом закінчив Московський інститут фізкультури і повернувся до рідного міста.

З його приходом справи в команді відразу ж поліпилися. Чуйний, уважний вихователь, він водночас був суворим і вимогливим керівником, не терпів будь-яких порушень дисципліни. Довелося підтягнутися всім — і ветеранам, і новачкам, бо Товаровський не виділяв нікого, від кожного вимагав суворого дотримання спортивного режиму, серйозного ставлення до тренувань.

Перший наш наставник збільшив тренувальні навантаження, приділяючи увагу не лише роботі з м'ячем, а й всебічному розвитку атлетичних та ігрових якостей футболістів. Він знаходив шляхи до серця й розуму кожного, прагнучи переконати і віртуоза, і менш технічного гравця в необхідності постійно, повсякчасно вдосконалювати свою майстерність, не зупинятися на досягнутому. Багато уваги приділялося зміцненню окремих ланок команди, створенню дружного, боездатного колективу.

Працювати з нами Михайлові Давидовичу було легко, бо провідні гравці, які задавали тон у команді, дуже

поважали тренера, підтримували всі його починання, всі пошуки. Нікому не хотілося відставати од товаришів, працювали завзято, і це, ясна річ, сприяло піднесенню класу гри киян.

У 1935 році традиційний турнір трьох міст перетворився на змагання чотирьох — до москвичів, лєнінградців і харків'ян приєдналися кияни. Результати цих зустрічей йшли в залік першості СРСР.

Тодішній чемпіонат країни розігрувався в двох групах за круговою системою. В першій грали учасники змагань чотирьох міст, а також збірні команди Баку і Тбілісі, а в другій — сорок п'ять команд, розподілених на вісім підгруп.

Четвірка найсильніших уперше зібралася тоді в Києві. Ми ретельно готувалися до поєдинків з грізними суперниками — футболістами Москви, Ленінграда і Харкова, причому для нас цього разу створили умови, які перевершили всі сподівання. Але хлопці, як кажуть, перегоріли. Та й спортивна фортуна від нас одвернулася.

У матчі з москвичами при рахунку 1 : 0 на користь гостей суддя В. Бутусов (брат М. Бутусова) призначив у ворота наших суперників пенальті. Комаров довго готувався до цього удару, розбігся і... послав м'яч у руки воротареві. Проте Бутусов наказує повторити удар, бо московський голкіпер порушив правила — зрушив з місця до удару. Тепер до м'яча, встановленого на одинадцятиметровій позначці, підходить Іван Кузьменко, неперевершений майстер влучних ударів. Б'є... і м'яч влучає в штангу! Суддя втретє примушує хвилюватися глядачів і футболістів: він вважає, що москвичі знову порушили правила. Отже, нам надано третю можливість зрівняти рахунок. Я шойно сердився на своїх партнерів, які не змогли забити пенальті, а тут вони показують мені на м'яч. Мовляв, іди, покажи, як треба бити. На стадіоні запала тиша, трибуни безмовно благали своїх земляків зрівняти рахунок. Ще б пак: два удари — два

промахи. Такого ще не бувало! Не пригадую, що я відчув у ту мить, але переконаний, що надто розхвилювався. Поставив м'яч, ударив, і... м'яч пролетів повз ворота. Тричі били і не забили! Мабуть, це вплинуло на гравців. Ми програли москвичам — 0 : 2.

Наступними нашими суперниками були лєнінградці. Ситуація повторилася: суперники ведуть 1* : 0, нам надається можливість відновити рівновагу з пенальті, але Шиловський не реалізує одинадцятиметровий. Знову поразка — 1 : 3. Довелося розігравати з харків'янами третє місце. У напруженій, цікавій боротьбі нам вдається взяти гору над своїми давніми суперниками з переконливим рахунком 4 : 2. Відтоді київські футболісти стали фаворитами українського футболу і вже не втрачали лідерства на республіканській арені. Ясна річ, наш шлях був устелений не лише трояндами: траплялися й прикрі невдачі. І все ж на той час футболісти Києва демонстрували високу техніку, цікаву комбінаційну гру, яка давала насолоду глядачам.

У липні 1935 року в Києві відбувся матч між першою і другою збірними України. Проводився він з метою відібрати п'ятнадцять найкращих гравців для зарубіжного турне.

СУПЕРНИК КИЯН — «РЕД-СТАР»

Поїздка збірної команди України на товариські матчі у Францію й Бельгію була на той час великою спортивною подією. Невимовна радість і водночас хвилювання охопили мене перед першою подорожжю за кордон. Хвилювалися й мої товариші. Кожен з нас прагнув зіграти так, щоб виправдати довір'я, гідно постояти за честь спортивного прапора Батьківщини.

Через три дні, які здалися нам вічністю, ми виїхали до Москви в такому складі: воротарі — А. Ідзковський

(Київ) і М. Трусевич (Одеса); захисники — К. Фомін, М. Свиридовський (обидва — Київ); Д. Кирилов (Харків); півзахисники — М. Фомін, В. Фомін (обидва — Харків), В. Гребер (Дніпропетровськ), І. Кузьменко (Київ); нападаючі — В. Шиловський, М. Махinja, К. Шегоцький (всі — Київ), П. Паровишников, В. Куликов (обидва — Харків) і П. Лайко (Дніпропетровськ).

Очоловав нашу спортивну делегацію перший секретар ЦК ЛКСМУ С. І. Андреев. У Москві ми приєдналися до представників інших видів спорту — тенісистів, баскетболісток жіночої збірної СРСР, велосипедистів — і через кілька днів виїхали у Париж.

Запам'яталася щира зустріч, яку влаштували нам трударі французької столиці. На вокзалі зібрався десятитисячний натовп, щоб привітати посланців першої в світі країни соціалізму, висловити революційну солідарність з трудящими Радянського Союзу в боротьбі з фашистською загрозою, що нависла над Європою.

У Парижі ми взяли участь у турнірі робітничих команд, присвяченому антифашистському зльотіві. Перед початком першого матчу з командою Голландії хлопці хвилювалися, бо не мали уявлення про силу суперників, стиль їхньої гри.

Ми відразу ж розпочали активні наступальні дії, щоб перевірити надійність оборони голландців. Мені вдалося ривком випередити захисників і вийти один на один з воротарем. Удар, на жаль, був неточний, і м'яч опинився в руках у голкіпера. Через кілька хвилин виникла така ж ситуація, але я знову влучив у воротаря. Зате третій рейд завершився вдало: цього разу мені вдалося перехитрити голландця, я зробив замах начебто для удару ліворуч, воротар упав, а м'яч влетів у правий нижній кут. Команда ця виявилася надто слабкою суперницею і програла нам — 0 : 11.

Ще переконливішу перемогу здобули ми над збірною робітничої спілки Франції — 17 : 1. Після цього гос-

подарі турніру почали виставляти проти нас у командах по кілька професіональних футболістів. Та й це не допомогло, ми незмінно перегравали суперників. Товариська зустріч у місті Ліможі також закінчилася на нашу користь — 8 : 1. У цьому матчі відзначився Микола Трусевич, який взяв кілька «мертвих» м'ячів. Йому аплодували не лише трибуни, а й самі лімозькі футболісти.

Українські спортсмени з інтересом знайомилися з Парижем, його визначними місцями й історичними пам'ятками. Та найбільше закарбувалися в пам'яті зустрічі з робітничим людом, щирим, гостинним, веселим.

Траплялися й інші зустрічі. До нас у роздягальню не раз приходили емігранти. Стояли мовчки, дивилися на співвітчизників із сльозами на очах. Сум за батьківщиною — найстрашніше покарання для цих людей. Молода жінка, ледь стримуючи ридання, говорила про те, що ніколи не вибачить своїм батькам, які повезли її з рідного краю на чужину, просила вклонитися київській землі.

В ті дні про українських футболістів, які вперше представляли у Франції радянський футбол, багато писали місцеві газети. Спортивні оглядачі визнавали нашу перевагу над суперниками, але водночас не переоцінювали перемоги гостей, натякаючи на слабкість своїх робітничих команд. Ми повірили б у справжню силу збірної України, заявляли коментатори, якби вона зіграла на рівних із професіональною командою.

У програмі поїздки такий матч не передбачався, але нас і справді викликав на поєдинок один з найпопулярніших у Європі професіональних клубів «Ред-стар олімпік». На той час він посідав третє місце в першості Франції серед професіоналів.

Приймати виклик чи не приймати? Ми знали про високу майстерність гравців цього клубу, розуміли, що нелегко буде з ними змагатися на їхньому полі. Для трудящих Парижа, Франції наша поїздка була не лише

звичайним спортивним турне. Наші перемоги мали ще й політичне забарвлення, вони свідчили про великі успіхи в культурі і спорті, досягнуті Радянським Союзом. Звичайно, ми бачили, який нездоровий ажіотаж зняли навколо цього матчу ворожо настроєні елементи. Вони явно сподівалися стати свідками переваги буржуазного спорту над спортом молоді, вісімнадцятирічної Країни Рад. Обговоривши всі «за» і «проти», ми прийняли виклик.

Про манеру, стиль гри суперників нам нічого не було відомо. А преса зняла навколо майбутнього матчу страшенний галас. Передрікали розгром радянської команди. Лише поодинокі оглядачі припускали можливість випадкової нічної.

Напередодні матчу до нас завітали представники Робітничої спортивної федерації Франції, подарували нам від імені трудівників кілька пар бутсів і дуже просили зробити бодай нічию. Вони пояснили, що серед глядачів буде багато робітників, які під загрозою звільнення в цей день залишать роботу; що наш успіх (а таким вони вважали нічию) збільшить кількість робітників-спортсменів. У їхній країні спорт для трудівників був майже недоступний через великі внески, що давали право стати членом товариства, та необхідність самим витратити кошти на інвентар і оренду спортивних споруд.

Побував у нас напередодні матчу і власник команди «Ред-стар олімпік». Він привіз два м'ячі і, не приховуючи іронічної посмішки, запропонував вибрати, який нам до вподоби. Запросив подивитися поле, де мав відбутися матч. Воно нам дуже сподобалось, на такому чудовому зеленому килимі ми ще ніколи не грали.

У день матчу ми з Костянтином Фомініним заспокоювали друзів, які хвилювалися, відчуваючи велику відповідальність за результат гри з грізним суперником. Причина хвилювань була одна: ми не знали, як грають футболісти цього професійного клубу.

Роздягальні наші були поруч, і ми бачили, як негри-масажисти готують французьких гравців до матчу, ми зустрічалися з поглядами, в яких читали зарозумілість, зневажливе ставлення до нас.

Після короткої розминки збірна України вийшла на поле в такому складі: Трусевич, Кирилов, В. Фомін, К. Фомін, Гребер, М. Фомін, Шиловський, Лайко, Шегоцький, Паровишников, Махиня. З боку критих трибун ми почули вигуки «Гіп, гіп, ура!», а з секторів, де були стоячі місця, залунала мелодія «Інтернаціоналу». Гімн підхопили численні глядачі. Ми зупинилися на полі, зазмерли у стійці «струнко», аж поки не стихли останні акорди.

Пролунав суддівський свисток. Гра почалася. Нервозність наших гравців дається взнаки: футболісти діють скуто, невпевнено. Хвилин десять на полі господарюють французи. «Ред-стар» одразу ж захопив ініціативу, прагнучи притиснути нас до воріт, не дати опам'ятатися. До нас, нападаючих, м'яч не доходив. Проте захист тримається — дружно, самовіддано відбиває всі загрози. Французькі гравці вдаються до грубих, надто різких прийомів, аби пробитися до воріт. Та в захисті української збірної лякливих немає. Даючи відкоша, Костянтин Фомін у межах правил робить свою коронну «хрестовину» — одна нога по м'ячу, друга — по корпусу. Центральний нападаючий «Ред-стар» О'Нейл після цього уникає зіткнень з Фоміним, боязко поглядає на нього. Надійно стоїть у воротах Микола Трусевич. Він бере кілька важких м'ячів, і стадіон аплодує нашому воротареві.

Поступово з'ясовується, що французькі професіонали анітрохи не переважають нас в техніці, в точності передач. Ролі міняються: ми рвемося вперед, вдало розігруємо комбінації, а французи, збентежені невдалим початком, нервують. Ось тоді вирішального значення набувають головні наші козирі — воля до перемоги,

швидкість, напористість. У поєднанні з високою технікою і комбінаційним стилем вони дають нам цілковиту ігрову перевагу.

Трибуни гудуть, жваво реагуючи на всі перипетії поєдинку. Ось Гребер вправно зупиняє рейд стрімкого правого крайнього, гравця збірної Франції Астона. Ось серією дотепних фінтів В. Фомін обіграє двох суперників, які під сміх глядачів розбігаються в різні боки. Точний навів Паровишникову, і той, відірвавшись від опікуна, мчить до штрафного майданчика господарів поля. М'яч після його сильного удару головою метрів з дванадцяти влітає у верхній кут воріт. Глядачі гідно оцінюють цю комбінацію та її майстерне завершення. В повітря злітають кашкети, капелюхи, піджаки парижан. От вам і прогнози! Хай тепер змагаються за нічию фаворити французького футболу.

Та ми не даємо їм опам'ятатися. Минає ще три хвилини, і той же Паровишников гарматним ударом лівою ногою забиває гол-красень, який приносить нам остаточну віру в перемогу. Гра, як кажуть, пішла. Ми віддавали боротьбі всі сили, все вміння й натхнення.

Відверто кажучи, я заздрив у ті хвилини Павлові Паровишникову і водночас пишався своїм партнером по нападу. Два його влучних удари, два голи окрилили команду. Що було далі? Демонстрація сили й краси радянського футболу.

Ніколи раніше мені так не хотілося забити гол, як у тому паризькому матчі. Якщо дуже хочеш — доб'єшся. Спочатку я придивлявся до стилю гри захисників і воротаря команди «Ред-стар», більше підігрував своїм партнерам. А тепер узяв приціл на ворота, маневрував по фронті атаки, знаючи, що в слушну мить мої друзі надішлють мені м'яч на удар. І така мить настала. Дозволю собі навести уривок із спогадів учасника цієї гри, мого партнера по нападу Віктора Шиловського:

«Чуємо голос нашого капітана Кості Фоміна: вперед, хлопці, вперед!». І ось уже мчить до штрафного майданчика Шегоцький. Хитрим фінтом обходить він захисника і вривається у штрафний майданчик. Негайно з лівого краю йде на його адресу передача. Не дуже висока. Голкіпер вибігає з воріт і вже лягає на м'яч, щоб накрити його в ногах Шегоцького. Здається, француз виграє цю дуель. Та в останню мить Костя встигає виконати свій коронний трюк: він стрибає підкатом уперед і першим досягується до м'яча носком бутса. Цього досить, щоб на якусь мить випередити воротаря, і м'яч під голкіпером кулею влітає у ворота. Все було виконано так ефектно, так майстерно, що нашому форвардові аплодували навіть ті, хто зустрів нас неприязно».

Ми повели — 3 : 0. Віктор Шиловський не пише, якою ціною дістався мені цей гол. Та я цього не забув. Падаючи, французький воротар щосили ударив мене коліном у чоло. Кілька хвилин не міг я підвестися із землі. Все пливло перед очима, трибуни кружляли навколо мене в шаленому танку...

Коли перший тайм уже наближався до кінця, відзначився Шиловський. Майже з кута штрафного майданчика, прийнявши м'яч з корнера, який подавав Микола Махія, Віктор сильним ударом з льоту забив четвертий гол. Воротар не встиг навіть поворухнутися. Овації на трибунах не вщухають. Але тепер разом з глядачами не можуть стримати захоплення навіть гравці «Ред-стар», які теж аплодують Шиловському за віртуозний удар. Між іншим, Віктор сказав згодом, що бив, заплющивши очі...

Під час перерви в нашій роздягальні коїлося щось неймовірне. Я бачив у мужніх спортсменів щасливі сльози на очах. Ми приймали поздоровлення. Людей зібралось стільки, що довелося всіх сторонніх попросити з роздягальні. Адже матч ще не закінчився, футболістам

потрібен був хоч коротенький перепочинок, щоб відновити сили перед другим таймом.

Настрій у всіх був піднесений, бойовий. Ще б пак: рахунок першого тайму — 4 : 0! Лише 45 хвилин тому французькі футболісти виходили на поле з наміром розгромити радянську команду, вони вважали нас просто «червоними агітаторами», одягненими у футбольну форму. Так, ми й справді були агітаторами, але ми агітували своїми засобами — високою майстерністю, колективною грою, бойовим завзяттям. Ті, хто сподівався продемонструвати в цій зустрічі перевагу буржуазного спорту над спортом першої в світі соціалістичної держави, помилилися у своїх розрахунках. Ми спростували ці сподівання.

Під час перерви говорили про одне: «Треба втримати ігрову ініціативу. Ні в якому разі не відповідати на можливі провокації з боку суперників і ворожих елементів серед глядачів».

До команди звернувся керівник нашої делегації перший секретар ЦК ЛКСМУ С. Андреев:

— Друзі! Ви ніколи так добре не грали, як сьогодні. Хай знають, який він є, український радянський футбол. Хай знають, як у нашій країні дбають про розвиток спорту. Прошу вас, хлопці, тільки не зазнаватися. Адже попереду ще сорок п'ять хвилин серйозних випробувань. Витримайте їх з честю!

У матчах нерідко трапляється так, що на повну силу діє лише частина гравців команди, а решта, як кажуть, лише підіграє. В тому паризькому поединку всі одинадцять українських футболістів не шкодували сил для боротьби, діяли з повною віддачею, демонстрували все, на що здатні. Це й принесло нам заслужений успіх.

Французам не вдалося перехопити у нас ініціативу в другому таймі. Ми відразу ж показали суперникам, як треба володіти м'ячем. Хвилин шість плели «українські мережива» точними передачами, не дозволяючи

французам навіть торкнутися м'яча. Трибуни були в захопленні. А згодом дві швидкі атаки влучними ударами завершив Віктор Шиловський. Господарям поля вдалося на шість наших голів відповісти лише одним. Ми розгромили «Ред-стар» з рахунком 6:1. Визнані майстри міжнародного класу, футболісти-професіонали залишали поле, схиливши голови.

Французька преса, газети інших країн жваво обговорювали сенсаційну перемогу мало кому відомих українських футболістів над паризькими «зірками». Ось деякі з цих відгуків.

«Ото»: «Команда України весь час була господарем гри. Українська команда довела, що її місце — в перших лавах континентального футболу».

«Фігаро»: «Несподівано для багатьох з'ясувалося, що радянські футболісти — це спритні, рішучі, швидкі атлети».

«Дейлі геральд» (Англія): «Радянські футболісти показали свою справжню силу».

Оглядач швейцарської газети так прокоментував нашу перемогу: «Команда України зробила парижан смішними, настільки вона переважала своїх суперників».

Радянська преса також багато писала про наш триумф, віддаючи належне майстерності українських футболістів. Пізніше, згадуючи про цей матч, заслужений майстер спорту Андрій Старостін у своїй книзі «Великий футбол» підсумував ці висловлювання: «Український футбол посідає почесне місце в історії радянського спорту. Згадаймо, що першим чемпіоном СРСР була саме команда Харкова, яка перемогла у фінальних зустрічах у Москві і збірну столиці, і збірну команду Ленінграда. Харків, Київ, Одеса, Миколаїв та інші футбольні центри України виховали багатьох першокласних майстрів футболу... Український футбол завжди відзначався високою технічною культурою гравців. Командам України був притаманний комбінаційний

стиль гри, який вони зберігають і зараз. У поєднанні з південним темпераментом він дуже імпонує глядачеві. До Франції українці виїхали у всеозброєнні. Вони зустрілися з однією з найкращих професіональних команд Парижа — «Ред-стар» і завдали жорстокого прочухана французам, котрі ніяк не чекали «такої меткості» від радянської команди.

Після завершення ігор у Франції збірна УРСР вирушила до Бельгії. Тут ми провели два матчі з робітничими командами Брюсселя і Льежа. Обидва вони закінчилися переконливою перемогою посланців Радянської України. Цікаве й корисне було наше турне. Та всі ми вже мріяли про повернення на Батьківщину. Поїздка дуже стомила нас: адже протягом вісімнадцяти днів довелося зіграти вісім матчів.

На Батьківщині — в Москві й на українській землі — нам влаштували теплу зустріч. Майже на кожній станції на території нашої республіки, де зупинявся поїзд, футболістів зустрічали музикою, словами захоплення, подарунками. На пероні Київського вокзалу нас винесли з вагона на руках, посадили в прикрашені квітами машини, і кортеж рушив до стадіону. Всі ми, далекі від сентиментів люди, були зворушені до сліз.

На стадіоні «Динамо» чекали нашого приїзду, щоб розпочати велике спортивне свято. На чолі колони учасників параду ми пройшли коло пошани під оплески щерть заповнених трибун і зупинилися перед центральною ложею. Капітан збірної команди України і київського «Динамо» заслужений майстер спорту Костянтин Фомін рапортував про успішне завершення поїздки за кордон.

ШТОРМ НА ПОЛІ Й НА МОРІ

Люди, які присвятили себе спортові, обов'язково повинні навчитися реалістично, об'єктивно оцінювати свої успіхи чи невдачі.

Із свого зарубіжного турне ми привезли не лише перемогу, а й самозаспокоєність, що зрештою обернулося на зле. Надмірне захвалювання зробило свою підступну справу. Футболісти збірної УРСР вирішили, що їм уже немає рівних, що вони легко здолають будь-якого суперника.

Звичайно, від поразок не застрахована і найсильніша команда. Проте поразки бувають різні. Після повернення із закордонного турне наша збірна дуже невдало провела ігри вдома. Це був для нас повчальний урок: хоч які були б успіхи, ні в якому разі не можна розслаблятися, нехтувати серйозними тренуваннями, забувати про спортивний режим, словом, спочивати на лаврах. Очевидно, ми зобов'язані були зробити те ж саме, що й бразильський чемпіон Клодоальдо, який відразу ж після завершення світової першості розпочав підготовку до майбутніх баталій.

11 вересня 1935 року збірна УРСР зустрічалася на київському стадіоні «Динамо» із збірною Праги. Ми вийшли на поле в тому ж складі, що обіграв паризький «Ред-стар». Реалізувати свою ігрову перевагу нам не вдалося. А гості забили в наші ворота єдиний гол, причому м'яч було пробито із штрафного удару, а ми чомусь навіть «стінку» не поставили.

Згодом збірна УРСР зазнала нового удару, цього разу від збірної РРФСР у Москві. Там ми виступали зовсім погано і зазнали нищівної поразки — 2 : 6. У цій зустрічі наше праве крило оборони «відкрило семафор» Сергієві Ільїну, і він спокійно, «розстрілював» ворота. Що ж, і поразки бувають іноді корисні.

Скажу відверто: в матчі із збірною Російської Федерації ми, українські футболісти, захоплювалися грою московського динамівця Сергія Ільїна. На мене він справив незабутнє враження. Сергія Сергійовича по праву вважають найсильнішим лівим крайнім нападаючим радянського футболу за всі роки. Він володів віртуоз-

ною технікою, хитромудрими фінтами, швидкістю мислення і дій, винятковою витривалістю, сильним ударом. С. Ільїн продемонстрував дивовижне довголіття у великому спорті. Останню нагороду у всесоюзних змаганнях він одержав у 48 років. Він був одним з перших радянських спортсменів, нагороджених у 1937 році орденом Трудового Червоного Прапора. В 1940 році йому присвоїли звання заслуженого майстра спорту СРСР. Сергій Ільїн багато років виступав за збірну СРСР, причому виступав відмінно.

Ніяк не може погодитися з теоретиками і практиками нашого футболу, які ігнорують флангові атаки. Ніякі хавбеки й захисники ніколи не зможуть замінити справжнього крайнього нападаючого, такого, як Сергій Ільїн.

Переконаний, що двоє «вибухових» форвардів, які нині діють у багатьох командах, здатні добиватися успіху лише при контратаках, а не для зламування ущільненої оборони суперників. Невже двом таким нападаючим легше грати проти чотирьох чи трьох захисників, ніж центрфорвардові, який спирається на флангових нападаючих? Фланговий удар має бути лейтмотивом будь-якої атаки (при контратаці це не обов'язково). Найбільшу користь тут можуть принести саме гравці із специфічними якостями: швидкі, такі, які впевнено грають біля ліній, вміло обводять суперника, тобто за своїм амплуа є «краями».

Я не знаю команди, яка програла б матч через підкреслену гру на флангах. Але бачив безліч матчів, програних через уперту гру тільки по центру, через невміле чи недостатнє використання флангів. Численні спостереження переконливо підтверджують висновки про те, що в сучасному футболі слід з обережністю ставитися до прямолінійних, лобових атак через центр і що міцний оборонний рубіж доцільніше долати за допомогою флангових атак, кількість яких повинна перевищувати кіль-

кість атак через центральну зону. Водночас слід обов'язково враховувати, що флангові атаки з низовими передачами значно ефективніші, ніж такі ж атаки з навісними передачами.

Під час атак по центру захисники краще бачать поле, роблять менше помилок, грають впевнено, цілеспрямовано. А при флангових атаках? В таких випадках, особливо коли наступ розвивається стрімко й несподівано, центральні захисники змушені рухатися обличчям до своїх воріт, у кращому разі перебувати до них боком, не бачачи й не знаючи при цьому, що відбувається у них за спиною. А крайній нападаючий може зробити сильну низову (прострільну) передачу вздовж воріт, може прямо чи з підступною закруткою послати м'яч у ворота, може перекинути м'яч на протилежний фланг. Зрозуміло, що за такої розкиданості об'єктів контролю центральні захисники просто неспроможні рівноцінно розподіляти свою увагу. Через це неминучі тактичні помилки. Саме тактичні й технічні помилки тих, хто тримає оборону, сприяють найбільшій ефективності флангових атак з низовими передачами.

А як завершувати прострільні передачі? Нерідко футболісти б'ють підйомом, внутрішнім боком стопи, зовнішнім її боком. Через це м'яч у найсприятливіших ситуаціях раптом летить неймовірними кривими повз ворота. Але ж існує просте і правильне рішення — бити по м'ячу, що летить з флангу вздовж воріт, тільки внутрішнім боком стопи. Знаю з власної практики, що під удар справа зручніше відставляти внутрішній бік стопи лівої ноги, а зліва — правої. Я ж робив навпаки: м'яч, що летів зліва, бив лівою ногою, а справа — правою. Це було завжди несподівано для воротарів. Нині мало хто з тренерів і футболістів може похвалитися, що в їхній команді багато уваги приділяється тренуванню цього прийому.

Нині всі скаржаться на зниження результативності

нашого футболу і, як наслідок, зменшення глядачів на трибунах. Певно, доля істини в цьому є. Без голів футбол втрачає свою принадність.

...В середині жовтня 1935 року Костянтин Фомін, Віктор Шиловський і я виїхали в складі збірної СРСР до Туреччини. Це було моє друге і останнє зарубіжне турне. У складі спортивної делегації, яку очолював В. М. Манцев, були футболісти, борці, фехтувальники, тенісисти. З нами їхали також письменник Л. А. Кассіль, редактор газети «Красный спорт» Б. М. Чесноков і радіокоментатор В. С. Синявський.

Ми вирушили пароплавом «Чичерін» з Одеси. Це була моя перша морська подорож. Відверто кажучи, вона мене трохи розчарувала: море було напрочуд спокійне, а мені хотілося відчутти себе «морським вовком», спробувати шторм. До Стамбула дісталися без будь-яких пригод. Завжди веселий, невгамовний Пека — Петро Дементьев доводив до відчаю Вадима Синявського своїми «репортажами» на зразок:

— З правого борту — акула. Зараз вона зробить фінт, обведе «Чичеріна» і відкриє рахунок. Удар! Ще удар! І в зубах у форварда-акули права нога нашого радіокоментатора Вадима Синявського. Та ось він визволяє її недозволенним прийомом. Чому мовчить суддівський свисток? Синявський порушує правила, він б'є акулу лівою ногою по зубах!..

— Слухай, Пеко,— попереджає Синявський.— У репортажі я жодного разу не назву твоє прізвище. Навіть якщо ти гол заб'єш...

Перший матч зіграли в Стамбулі. Поле місцевого стадіону вразило нас: на ньому не було жодної травинки. Турки звикли до нього, а нам було важко пристосуватися до цього ґрунту. І все ж ми перемогли — 2:1. Наступний матч із збірною Стамбула закінчився внічию — 2:2. Проти нас фактично виступала збірна Туреччини.

Офіційно із збірною країни (до стамбульської команди додали лише двох гравців) ми зустрілися в Анкарі. Перша гра закінчилася внічию — 3 : 3, а другу радянська команда виграла — 3 : 2. Звідси обидві збірні вирушили в Ізмір. Турки будь-що прагнули хоча б раз виграти у гостей, але й тут перевага була на нашому боці — 2 : 1.

І ось останній матч, останній шанс господарів поля взяти реванш. Вони вирішили нав'язати нам силову, жорстку гру, вдавалися до грубощів. Та ще й трибуни здійняли такий галас, що можна було оглухнути. На щастя, матч судив ростовчанин О. Щелчков, який намагався стримати пристрасті на полі.

Ми програвали 1 : 3. В цей момент Щелчков цілком справедливо призначив у турецькі ворота пенальті за відверту грубість. Можна собі уявити, що коїлося на трибунах, коли турецький воротар залишив ворота, демонструючи незгоду з рішенням арбітра. Станіслав Лєута поставив м'яч на одинадцятиметрову відмітку і скоротив розрив — 2 : 3. За три хвилини до закінчення матчу Василь Смирнов зрівняв результат. Та на цьому несподіванки не скінчилися. Коли до фінального свистка лишалася одна хвилина, наш воротар Шорець у падінні спіймав м'яч. Турецький нападаючий підскочив до нього, ударив ногою по руках. Суддя дав свисток, фіксуючи порушення правил, але турок разом з м'ячем вскочив у ворота. Вийти звідти він уже не зміг — його не випускали Корчебоков і Фомін. Сигналу на закінчення гри ніхто вже не чув.

Отже, три матчі в Туреччині ми виграли, а три закінчили внічию. Ці ігри свідчили про перевагу наших футболістів і в техніці, і в атлетичній підготовці. Це визнали самі турецькі гравці, які проводжали нас додому.

Ми з полегшенням зітхнули, коли опинилися на «Чіпчеріні». Ось уже відчалпли від турецького берега і взяли

курс на Батьківщину. Всім хотілося якомога швидше опинитися на рідній землі.

Настрій у всіх був чудовий. Футболісти не програли жодного матчу. Так само успішно виступили наші борці, фехтувальники, тенісисти. На бенкеті в кают-компанії перед від'їздом було сказано чимало приємних слів на адресу наших спортсменів. І ніхто не звернув увагу на попередження капітана пароплава, досвідченого моряка Борисенка про те, що краще затриматися на кілька днів у Туреччині, бо передбачається сильний шторм. Команда пароплава теж умовляла не виходити в море, перечекати штормову погоду. Але спортивна команда взяла гору в цьому «поединку». Всі ми одностайно наполягали на негайному від'їзді. Мовляв, спортсмени — не з лякливих, шторм для нас — не перешкода. Я особисто був задоволений, бо мріяв познайомитися із «справжнім», бурхливим морем, із стихією.

Того ж вечора це знайомство відбулося. Хитавиця почалася, коли зібралися в кают-компанію на вечерю. Непомітно якось вщухли жарти й сміх. Потім спортсмени, бліді й розгублені, почали один по одному зникати. Отут ми й побачили, що може зробити морська хвороба з вольовими, мужніми, витривалими людьми. Через півгодини в кают-компанії з нашого великого колективу лишилося п'ять-шість чоловік. Море шаленіло, величезні хвилі жбурляли маленький корабель, мов тріску.

Ранок не приніс нічого втішного. Шторм ставав дедалі загрозливіший. «Чичерін» майже зовсім втратив швидкість. З палуби було видно, як гвинт корабля крутиться вхолосту, коли судно злітає на гребінь велетенської хвилі. Я почував себе дуже погано, голова була ніби свинцева, але намагався триматися на ногах, не лягати, бо не був певен, чи стане потім сил підвестися.

Більшість членів нашої спортивної делегації вже «поза грою». Разом з Михайлом Якушиним, Василем

Павловим, Андрієм Старостіним перебираємося з каюти в каюту, подаємо потерпілим допомогу. Радіо щоразу приносить невтішні новини. Сигнал небезпеки послав в ефір вітрильник «Товариш». Криголам «Торос», який вирушив до нас на допомогу, щоб узяти «Чичеріна» на буксир, повернувся в Одесу. Ми вже маємо бути в Одеському порту, але не подолали й третини шляху. У нас кінчається запас вугілля. Чи вистачить його, щоб доплисти до Констанци? Капітан знизує плечима, він у цьому не переконаний.

З радіорубки «Чичеріна» летить в ефір сигнал «SOS!». Наш корабель стогне, тріщить, вже третю добу витримуючи натиск шаленої стихії. О другій годині ночі судно здригнулося від удару. Полетіли з ліжок люди, посипалися валізи, інші речі. Після другого, ще сильнішого удару пролунала команда:

— Всі нагору!

Пасажири зібралися в салоні. Стривожені обличчя матросів свідчать про те, що катастрофа може статися будь-якої миті. Всім роздають паспорти. Помічник капітана звертається до присутніх:

— Приготуватися до посадки в шлюпки!

Серед пасажирів «Чичеріна» не лише спортсмени, а й туристи, якісь іноземці, співробітники радянського торгпредства із сім'ями. Хтось кричить:

— Які там шлюпки?! Корабель не витримує шторму, а ви про якісь шлюпки базикаєте!

Керівник нашої делегації В. М. Манцев наказує всім спортсменам зібратися біля нього. Він сам блідий, схудлий, неголений, чітко командує:

— Спортсмени залишають корабель останніми. Заспокойте пасажирів. Забезпечте порядок на кораблі!

Тепер ми відчуваємо себе членами екіпажу. Допомогаємо пасажирам перенести речі в салон.

Коли розвиднілося, з'ясувалося, що «Чичерін» збився з курсу. Його віднесло штормом на міліну. Це й вря-

тувало нас. Метрів за двісті височів над водою мис Мідія — найнебезпечніше місце на Чорному морі. На його вершині чорніють хрести — пам'ять про кораблі, що розбилися об цю скелю...

Шторм скінчився, наше судно сидить на міліні, чекаючи порятунку. 5 листопада. В пошуках їжі птахи літаються на наш корабель. Нам теж не завадило б попоїсти, але продукти скінчилися. Рейс розраховано на 36 годин, а ми вже майже тиждень у дорозі.

Дружним «Ура!» зустріли ми криголам «Торос», який, нарешті, пробився до нас з Одеси. Але наблизитися до «Чичеріна» він не може. Довелося викликати з Констанци румунський катер для перевезення пасажирів з «Чичеріна» на «Торос». Цю справу взяли на себе спортсмени, які утворили живий конвейер, передаючи пасажирів з рук у руки.

Після шестиденної подорожі ми ступили на одеську землю. Зустріч, яку влаштували нам одесити, перевершила всі наші сподівання. Любителі футболу тримали безперервний зв'язок з Чорноморським пароплаванням, цілодобово чергували в порту, чекаючи на наше повернення. Місцеві газети з усіма подробицями розповідали про пригоди «Чичеріна». Не дивно, що всі хвилювалися за долю спортсменів. Нас буквально засипали квітами, фруктами, цукерками.

Це було вранці 7 листопада. Не проводити ж свято в дорозі! Одесити умовили футболістів збірної СРСР залишитися в їхньому місті, відпочити, а 8 листопада зіграти матч з одеською командою. Ясна річ, шторм зробив свою справу, всі ми були дуже стомлені, та довелося дати згоду. Гра відбулася на новому великому стадіоні, трибуни якого вщерть заповнили любителі футболу. Здається, грою всі були задоволені — 0 : 0. Це був пам'ятний матч. Після нього збірна СРСР не виступала протягом сімнадцяти років. Культ особи не обминув і футбол.

ПЕРШИЙ ЧЕМПІОНАТ СРСР

Історію першостей країни з футболу можна поділити на два періоди: з 1922 по 1935 рік, коли за звання найкращої команди боролися збірні колективи міст і союзних республік, та з 1936 року до наших днів, коли першість розігрують команди спортивних товариств і відомств.

До 1936 року проведено сім чемпіонатів СРСР. Перший відбувся 1922 року. В ньому брали участь збірні команди п'яти міст і п'яти округів. Найсильнішими виявилися москвичі, які розгромили у півфіналі збірну Уралу — 17 : 0, а фінальний матч з харків'янами виграли з рахунком 8 : 0. Футболісти Петрограда в чемпіонаті не виступали.

Першість країни 1923 року виборювали шістнадцять команд. Змагання проводилися за олімпійською системою. Москвичі знову добилися успіху, але цього разу, крім футболістів Петрограда, в змаганнях не брали участі й спортсмени України.

Переможцями чемпіонату 1924 року стали українці — футболісти Харкова. У півфінальному матчі Всеросійського свята фізкультури команда України забила у ворота збірної Закавказзя чотири «сухих» м'ячі, а у фіналі здобули перемогу над лєнінградцями — 2 : 1.

Наступна першість країни відбулася під час Всесоюзної спартакіади 1928 року. 21 команду поділили на дві підгрупи. До першої ввійшли команди союзних республік і зарубіжних країн — Уругваю, Австрії, Німеччини, Швейцарії, Фінляндії. У другій підгрупі грали команди десяти областей РРФСР, Москви і Ленінграда.

У першій підгрупі основна боротьба точилася між командами України, Закавказзя й Уругваю. Після першої боротьби українці перемогли футболістів Закавказзя (2 : 1). У фіналі вони здобули перемогу над робітничою командою Уругваю (7 : 1).

Фіналістами другої підгрупи стали команди Москви і Ленінграда. Зустріч між ними закінчилася перемогою москвичів (5 : 3).

Поєдинок переможців підгруп — футболістів Москви і України — мав визначити чемпіонів спартакиади і Радянського Союзу. Матч був гострий, цікавий. З мінімальною перевагою (1 : 0) виграли столичні футболісти. М'яч забив лівий півсередній М. Троїцький у другому таймі.

Наступна першість країни відбулася у 1931 році. Цього разу змагання вели команди союзних республік. Після того, як українці програли команді Закавказзя (0 : 3), а спортсмени Білорусії відмовилися од півфінального матчу, футболістам Російської Федерації для завоювання звання чемпіонів треба було виграти лише один матч — у збірної Закавказзя. Цього вони й добилися, вигравши з рахунком 7 : 1.

У чемпіонаті СРСР 1932 року змагалися вісім команд — Москви, Ленінграда, Харкова, Донбасу, Баку, Тифліса, Мінська, Ташкента. Турнір проходив за олімпійською системою. Право грати у фіналі здобули москвичі й ленінградці. Тут перевага була на боці столичних спортсменів — 5 : 1.

В останньому, сьомому чемпіонаті країни для збірних команд міст, що відбувся у 1935 році, виступали футболісти Москви, Ленінграда, Харкова, Києва, Тифліса та Баку. Перемогли москвичі, які програли тільки харків'янам. Кияни зазнали двох поразок — від збірних Москви (0 : 2) і Ленінграда (1 : 3), перемогли команду Харкова (2 : 1), зіграли внічию з бакинцями (1 : 1) і завдали поразки футболістам Тифліса (2 : 0). Ми зайняли в цьому чемпіонаті четверте місце, набравши 2,5 очка (за перемогу команда діставала 1 очко, за нічию — півочка, за поразку — 0 очок).

У 1935 році в нашій країні було створено нові добровільні спортивні товариства профспілок і відомств. Зро-

зуміло, що нова організаційна форма фізкультурного руху вимагала перебудови формули змагань. Радянський футбол теж перейшов на нові організаційні рейки. Все було спрямовано на те, щоб зробити змагання футболістів регулярними, а також більш масовими і представницькими. Ось чому 6 березня 1936 року президія Комітету в справах фізкультури і спорту прийняла рішення проводити першості СРСР з футболу для клубних команд. Нова система розиграшу давала змогу брати участь у чемпіонаті країни добровільним спортивним товариствам і відомствам. Двадцять сім команд, які найкраще зарекомендували себе на міських, обласних і республіканських змаганнях, було поділено на чотири групи: «А», «Б», «В» і «Г».

У групі «А» зібралися гідні один одного суперники: московські «Динамо», «Спартак», ЦБЧА і «Локомотив», ленінградські «Динамо» і «Червона зоря» та київське «Динамо». Це було визнання високого класу й майстерності футболістів столиці України, і вони не пасли задніх серед провідних, елітних клубів країни.

Для всіх нас, учасників чемпіонату, розпочався новий період. Я б назвав його періодом реконструкції і накопичення сил. Треба було повністю перебудовуватися, інакше комплектувати команди, знаходити нові, найраціональніші методи підготовки футболістів до змагань. У київському «Динамо» було багато гравців, які входили до складу збірних команд. Половину сезону вони за свій клуб не виступали, бо доводилося представляти місто і республіку в численних турнірах, товариських матчах. Підвищенню майстерності це не сприяло, бо міські змагання проходили на низькому рівні, без участі найкращих гравців. Нова система розиграшу вимагала всебічного зміцнення клубних команд.

Становище у нас було, відверто кажучи, не з легких. Склад команди зазнав змін. Завершили виступи на футбольному полі А. Поталов, М. Свиридовський, В. Ве-

сеньев, Т. Пржепольський, С. Синиця, О. Шульц-Сердюк, М. Печений, К. Піонтковський, В. Прокоф'єв. Перед нами стояло завдання не лише знайти заміну ветеранам, а й налагодити чітку систему підготовки резервів. Звичайно, швидко цю проблему не розв'яжеш. Але труднощі нас не лякали.

Здається, вперше в історії динамівського клубу під керівництвом тренера М. Товаровського було чітко сплановано передсезонну підготовку. Ми вирушили на тренувальний збір до Одеси. Працювали тут з підвищеними навантаженнями, за командними й індивідуальними планами. Зрештою це не могло не дати плідних наслідків.

Готуючись разом з командою до нового сезону, я водночас тренував збірну команду колгоспників України, яка також перебувала в Одесі. Працювати на два фронти було нелегко, та довелося зважити на прохання спортивного керівництва. На жаль, моя тренерська діяльність не принесла мені тоді ні задоволення, ні лаврів. Більш того, мене вперше в житті розкритикували в пресі. Після статті в «Комсомольській правді» я ще й догану дістав, хоча вважав, що діяв цілком правильно. Це, між іншим, підтвердив розбір моєї «справи».

А сталося ось що. Ми домовилися провести товариський матч між збірою колгоспників України і збірою екіпажів іспанських пароплавів, які стояли в Одеському порту. Слід віддати належне нашим суперникам: у футбол вони вміли грати, діяли на полі швидко, винахідливо, добре володіли м'ячем. За якихось п'ятнадцять хвилин іспанці забили нам два м'ячі. Мої ж хлопці-здоровані збилися на полі гуртом, забувши всі настанови тренера. А після пропущених голів почали навіть відверто порушувати правила, бо інакше ніяк не могли стримати натиск іспанських моряків.

Побуючись можливих травм і конфлікту з гостями, я звернувся через перекладача до керівників іспанської

команди з проханням дозволити мені, тренерові, вийти на поле гравцем і навести в своїй команді порядок. Заперечень не було. Навпаки, іспанці пожартували з цього приводу і пообіцяли забити ще кілька голів на мою честь.

Вийшовши на поле, я закликав своїх підопічних негайно припинити брудну гру, нагадав їм про існування у футболі тактики та ігрової дисципліни. Настанови допомогли. Гра пожвавилася. Ми не лише зрівняли рахунок, а й здобули переконливу перемогу з рахунком 5 : 2. Усі були задоволені. Радів і я: травм не було. Та головне полягало в тому, що футболісти-колгоспники наочно переконалися: у грі сама лише фізична сила не забезпечить успіху — тут потрібне ще й тактичне мислення. А кореспондент газети чомусь у факті виходу тренера на поле побачив лише саморекламу... Він звинувачував мене в тому, що я передусім думав про власний виграш і зробив висновок, що так не личить робити тренерові. Ось таку першу «нагороду» дістав я за невдячну тренерську роботу.

Перед початком сезону динамівцям необхідні були контрольні ігри, тому керівництво команди охоче прийняло запрошення з Батумі взяти участь у спортивному святі в цьому місті. Подивитися гру киян з місцевими футболістами прийшли численні глядачі. Не знаю, чи сподівалися вони на успіх своєї команди, але ми зробили все, щоб показати красивий футбол. Діяли енергійно, швидко, технічно і на перерву пішли при рахунку 4 : 0 на нашу користь.

У другому таймі наших суперників наче підмінили. Вони почали грати грубо, ніби забувши про існування правил і спортивної етики. На жаль, місцевий суддя нічого «не помічав». Господарі поля розійшлися ще більше. Через травми один за одним змушені були залишити поле чотири наших футболісти. Минуло ще кілька хвилин, і господарям поля «вдалося» сквитати один

м'яч. Антон Ідзковський у відмінному кидку накрив м'яч на лінії воріт, але суддя несподівано для всіх показав рукою на центр. Підбігаю до нього.

— Що сталося?

— Гол! — відповів він безапеляційно.

Здається, самі батумці не чекали такого від арбітра. Та ось, переконавшись, що їм усе дозволено, господарі поля кинулися всією командою на наші ворота. Контратаки динамівців успіху не мали, бо майже кожна з них закінчувалася суддівським свистком, незалежно від того, було чи не було положення «поза грою».

Цей «товариський» матч закінчився з рахунком 4 : 3 на нашу користь. Обурені необ'єктивним суддівством, довго не могли заспокоїтися після батумської гри. В такому становищі ми опинилися вперше. Раніше мені особисто доводилося зустрічатися тільки з прикладами чесного, принципового суддівства. Так проводили матчі великі ентузіасти, відмінні арбітри О. І. Щелчков, М. Х. Усов, С. Д. Романенко, І. І. Севостьянов та багато інших. Вони були незаперечними авторитетами для футболістів, бо самі розуміли всі футбольні тонкощі, були суворими й вимогливими до учасників змагань, але за будь-яких обставин справедливими.

Мушу сказати й про зворотний бік медалі. Якість суддівства багато в чому залежить від поведінки на полі футболістів, від їх стриманості. Якщо команди ведуть на полі чесну спортивну боротьбу в рамках правил, то й суддя здається непомітним у цьому матчі. На жаль, гравці нерідко вдаються до симуляції, апелюють до глядачів, усім своїм виглядом показують, що вони не згодні з рішенням судді. З цим треба рішуче боротися тренерам, капітанам команд, та й самим суддям.

Але в тому батумському матчі суддя явно перестарався. Він виявився надто палким прихильником своєї команди, і йому дуже хотілося, щоб земляки не програли. Адже матч був товариський, він нічого не вирішу-

вав, і суддя не мав на меті якісь особисті переваги. Просто він не міг стримати хвилювання, спостерігаючи, як його батумці програють з розгромним рахунком, і допомагав їм як міг. Пізніше ми дізналися про те, що місцева суддівська колегія суворо його покарала, усунувши від проведення змагань.

З Батумі кияни вирушили у Тбілісі. Зустріли нас дуже гостинно. Втім, і тут місцевий суддя, м'яко кажучи, упереджено поставився до гостей. У другій половині матчу з місцевим «Локомотивом», коли рахунок був 1 : 0 на користь динамівців, арбітр зразу ж свистів, коли хтось з наших гравців наближався до штрафного майданчика тбілісців. Всі штрафні й вільні удари після єдиноборств призначалися в бік наших воріт. Господарям вдалося зрівняти рахунок — 1 : 1.

Ми були засмучені, бо кожен учасник матчу дістав «на пам'ять» травму. Довелося звернутися до місцевого керівництва з офіційною заявою про те, що незадовільне суддівство позбавляє нас можливості зустрітися в товариському матчі з футболістами тбіліського «Динамо». Попереду — чемпіонат СРСР, і ми не можемо повернутися додому каліками. Голова місцевої суддівської колегії запевнив нас, що він особисто судитиме матч одноклубників і не допустить ніяких порушень правил гри футболістами обох команд.

Ми вийшли на поле. Поки лишався нульовий рахунок, усе було гаразд. Та ось м'яч влетів у сітку воріт грузинської команди, і відразу ж один з тбіліських захисників ударив нашого нападаючого по ногах. Суддя наказав порушникові негайно залишити поле. Той категорично відмовився. Арбітрові явно бракувало волі й рішучості. Він прочитав гравцеві нотацію і дозволив йому продовжувати гру. Через кілька хвилин уже наш гравець відповів на грубість забороненим прийомом, і суддя запропонував йому подумати про правила за ме-

жами поля. Тоді я звернувся до арбітра з проханням вибачити й нашому футболістові. Суддя погодився.

Не дивно, що цей лібералізм сподобався любителям брудної гри. Тепер уже судді важко було стримати пристрасті. Він нічого не міг вдіяти з футболістами, випустивши їх з-під контролю. На полі почалися «бої місцевого значення». Суддя «не помічав», як ударили ногою Правоверова, що лежав на землі. Біля воріт нашому гравцеві розбили ніс. Після цього двох футболістів винесли з поля. «Бойовий» поєдинок закінчився з рахунком 3 : 1 на нашу користь. У роздягальні гравці обох команд демонстрували, у кого більше синців. Від другого матчу з тбілісцями ми рішуче відмовилися. Нам ще потрібні були наші ноги, щоб грати в справжній футбол, виступити в першому чемпіонаті СРСР серед клубних команд.

Стартував чемпіонат країни 22 травня 1936 року в Ленінграді, де місцеві динамівці приймали московську команду «Локомотив». Цей матч закінчився перемогою ленінградців з рахунком 3 : 1. Виграш у цьому турнірі давав команді 3 очка, нічия — 2, поразка — 1 очко.

А через день, 24 травня, ми на своєму полі зустрілися в першому матчі чемпіонату з московським «Динамо». Гру провели в такому складі: Ідзковський (Трусевич), Волін, Ліфшиць, Фомін, Тютчев, Гребер, Шиловський, Паровишников, Шегоцький, Комаров, Махиня.

Старт виявився нещасливим для нас. На грі нашої команди позначилася слабка вольова підготовка. До того ж, неузгоджено діяли захисники. В період підготовки до сезону наші дебютанти — одеські футболісти Волін і Ліфшиць — не встигли зігратися з Фоміним та рештою партнерів.

Москвичі атакували дружно, невтомно. Особливо небезпечний був Василь Павлов, лівий півсередній нападаючий, який відзначався швидким бігом і сильним ударом. Ветерани-боліельники, мабуть, добре пам'ятають

цього «короля голів». В. С. Павлов грав у московському «Динамо» з 1926 до 1939 року, виступав за збірні Москви, РРФСР, СРСР. Він володар своєрідного рекорду: забив тринадцять голів у матчі збірних РРФСР та робітничих клубів Франції в 1929 році.

Павлов і відкрив рахунок у нашій зустрічі. Потім подвоїв результат, а його тезко — Василь Смирнов — забив третій гол. У другому таймі відзначилися москвичі Михайло Семичастний і Михайло Якушин, а в нашій команді перший гол першого чемпіонату забив Микола Махиня. Кияни програли — 1 : 5.

Однак ми не занепали духом після першої поразки і в наступних матчах виступили набагато краще: перемогли ленінградську «Червону зорю» — 7 : 2, ЦБЧА — 6 : 1, «Локомотив» — 2 : 0, «Динамо» (Ленінград) — 1 : 0. Другої поразки ми зазнали в цьому турнірі від столичного «Спартака» — 1 : 3.

Московські динамівці провели ігри прекрасно, не програвши жодного матчу, не втративши жодного очка (своєрідний рекорд чемпіонатів), і стали переможцями всесоюзної першості. Футболісти київського «Динамо» набрали 14 очок з 18 можливих і завоювали почесне друге місце. Для нашої команди це був незаперечний успіх.

Висока технічна озброєність гравців, тяжіння до комбінаційного футболу давали нам перевагу над багатьма суперниками. Та були у нас і недоліки, які, звичайно ж, позначалися на грі. Надто вже різнорідний був склад нашої команди, і для справжнього її згуртування ми мали багато працювати. Ідзковський, Тютчев і Махиня — кияни, Трусевич, Волін і Ліфшиць — одесити, Фомін і Паровишников — харків'яни (останній зіграв у київському «Динамо» лише кілька матчів чемпіонату і повернувся до Харкова), Гребер — з Дніпропетровська, Шилловський — з Донбасу, я і Комаров — москвичі.

Загалом колектив у нас був дружний, але на той

час ще не кожен умів підкорятися спільним інтересам. До того ж середній вік нашої команди був досить солідний. Все це й далось взнаки восени, коли розігрувався другий чемпіонат Радянського Союзу серед спортивних товариств і відомств.

У цих змаганнях виступали вісім команд: до колективів, що грали навесні, приєдналися динамівці Тбілісі, які завоювали перше місце в групі «Б» і дістали право змагатися серед найсильніших.

Система гри в усіх командах була однакова: п'ять у лінію, з трьома хавбеками. Проте почерк кожного колективу мав свої особливості. Кияни, зокрема, віддавали перевагу неквапливій, комбінаційній грі. Але психологічна, вольова підготовка відставала в нас од фізичної. Саме через це кияни зазнали в осінній першості трьох поразок: від московського «Динамо» — 4 : 6, московського «Локомотива» — 2 : 4, ленінградської «Червоної зорі» — 0 : 1. Внічю закінчилися наші зустрічі із «Спартаком» — 3 : 3, ленінградським «Динамо» — 2 : 2 і тбіліським «Динамо» — 2 : 2. Виграти нам вдалося тільки у ЦБЧА — 3 : 1. В результаті ми посіли шосте місце. А переможцями чемпіонату стали столичні спартаківці. Призові місця здобули динамівці Москви і Тбілісі, причому ці дві команди мали однакову кількість очок, але тбілісці змушені були задовольнитися третім місцем, бо закінчили турнір з гіршим співвідношенням забитих і пропущених м'ячів. Цікаво, що в матчі із «Спартаком» кияни після першого тайму вели з рахунком 3 : 0. Та в другій половині зустрічі москвичі зуміли зрівняти результат.

Яскравим був успіх дебютантів групи «А» — футболістів тбіліського «Динамо». Чудово проявили себе в іграх чемпіонату такі сильні майстри, як М. Бердзенішвілі, Б. Пайчадзе, Ш. Шавгулідзе, Г. Гагуа та інші. Тбіліська команда впевнено грала з будь-яким суперником. Усі гравці були добре підготовлені, відмінно во-

лоділи технікою, діяли в дуже швидкому темпі. До речі, майбутні чемпіони — спартаківці столиці — зазнали лише однієї поразки саме від тбілісців (0 : 1).

НА ПОЛІ Й НА ЕКРАНИ

У сезоні 1936 року на Україні вперше було розіграно чемпіонат серед команд низових колективів. Перемогли футболісти заводу імені Орджонікідзе з Краматорська. Київських динамівців запросили в це місто на свято вручення прапора переможцям. У програмі свята був товариський матч краматорських і київських футболістів.

Перед грою капітан місцевої команди категорично заявив мені (на той час К. Фомін уже пішов з нашої команди, і я знову став її капітаном), що краматорці збираються виграти в нас, бо, мовляв, ніколи не програвали на своєму полі...

Перша половина матчу закінчилася з рахунком 6 : 0 на нашу користь. Під час перерви до нас завітали господарі й попросили стримати свій запал, не псувати свята. У другому таймі замість Тютчева вийшов на поле, в лінію нападу, Ідзковський (ворота захищав Трусевич). Хлопці все робили, аби вивести його на ударну позицію. Але влучити у ворота Ідзковський так і не спромігся. Це була наша маленька помста за те, що він частенько звинувачував нападаючих, коли ті не забивали голи.

Я розповів про цей матч, щоб показати, як багато залежить від настрою гравців. Ми їхали до Краматорська з цілком мирними намірами, але нетактовний виступ капітана господарів розлютив хлопців. Кияни перемогли з рахунком 8 : 1.

У перерві між весняною і осінньою першостями наша команда взяла участь у ленінградському турнірі трьох міст. Динамівці Ленінграда, Києва і Ростова ма-

ли не лише зустрівся між собою, а й скласти обов'язковий залік із стрільби.

Кияни провели ці матчі з піднесенням і завдали поразок обом суперникам: ростовчанам — 3 : 1, лєнінградцям — 5 : 1. Під час другого матчу стався цікавий епізод. Суддя призначив пенальті в наші ворота, хоч порушення сталося за межами штрафного майданчика. Я звернувся з цього приводу до нього, але він невмолимо показав на одинадцятиметрову позначку. Тоді я попросив лєнінградця Михайла Бутусова підтвердити, що причин для пенальті немає. Бутусов точно вказав місце, де стався інцидент. Свого рішення суддя не скасував. Лєнінградський бомбардир знизав плечима, поправив м'яч на позначці, розбігся і... послав його повз ворота. Це було виявом справжнього спортивного благородства. Зате другий одинадцятиметровий штрафний, призначений в цьому матчі цілком справедливо, Михайло Бутусов чітко реалізував і «розмочив» рахунок. На вогневому ру-

СТАДІОН „ДИНАМО“
Ім. В. А. БАЛИЦЬКОГО.
ЛІТНІЙ СЕЗОН 1936 Р.

ВІДКРИТТЯ СЕЗОНУ
18 ТРАВНЯ

ВСІ ВИДИ СПОРТУ
Футбол, теніс, волейбол, баскетбол,
погка атлетика, важка атлетика, фран-
цузька боротьба, бокс, гімнастичні
вправи, бігова доріжка

ВЕЛИКА ВОДНА СТАНЦІЯ.
Водний басейн, виходнічні човни,
трамплін для стрибків.

ЛІТНІЙ ЗВУКОВИЙ КІНОТЕАТР.
Демонстрування кращих кінофіль-
мів радянських та зарубіжних кіно-
виробництва.

ПЕРШИМ ЕКРАНОМ —
великий танцювальний майданчик
на 1000 чол.

Школа зацікавлених танців.
Протягом літа відбудуться костюмовані
паркевали, вечори огню, масови,
гуляння.

**ЩОДНЯ ПРАТНУТЬ ДУХОВІ ОР-
КЕСТРИ, ДЖАЗ-ОРКЕСТРИ НА СПЕ-
ЦІАЛЬНОМУ МАЙДАНЧУКУ.**

Великі вечори самодільного мистецтва.
Естрадні та циркові виступи.
Фейєрверковий лабораторія
Першокласний ресторан, буфети,
класи.

Стадіон відкрито щодня від 3 год. дня
до 1 год. ночі

ДИРЕКЦІЯ.

Ось гак відкривався сезон 1936 року в Києві, коли починався перший чемпіонат СРСР з футболу

бежі наші хлопці теж були першими, і кияни здобули загальну перемогу в цьому своєрідному змаганні.

У матчі з ростовчанами мені не пощастило: я різко пішов на м'яч і відчув гострий біль у стегні. Довелося залишити поле. Не вщухав біль і після повернення додому. А попереду був відповідальний матч київського «Динамо» із збірною командою народних будинків Туреччини.

Наш тренер М. Д. Товаровський повів мене напередодні гри з турками до відомого київського хірурга. Оглянувши мою ногу, професор сказав, що найкращі ліки для мене — час і курортні грязі. Нас це не влаштовувало. Ніяковіючи, Товаровський попросив лікаря, щоб той будь-якими хірургічними методами подав мені негайну допомогу, інакше я не зможу грати із збірною Туреччини. Це обурило хірурга. Він кричав так, що ми ладні були втекти з його кабінету. Назвав нас варварами, дикунами. Заспокоївшись, професор іронічно запитав:

— Невже й справді є люди, які здатні пожертвувати здоров'ям і навіть життям заради якогось футболу? Ви один з тих диваків? А терпіти вмієте?

Зрештою я ліг на операційний стіл. Знизивши плечима, хірург промовив:

— Терпіти ви вмієте. Якщо так само граєте у футбол, — грайте!

Лікування допомогло. Той професор був справжнім чаклуном. Біль у нозі вщух, я міг ходити, не шкутильгаючи. Пішов наступного ранку до Товаровського:

— Усе гаразд. Можу грати!

До приїзду в Київ турецька збірна виступила в Москві, де програла динамівцям (0:4) і спартаківцям (1:3). Потім гості зазнали поразки від збірної Ленінграда (0:1). Наші клуби тримали іспит на зрілість і з честю склали його. Особливо відзначилися динамівці Києва, які буквально розгромили суперників — 9:1.

Свій єдиний гол турецькі футболісти забили з пенальті.

Матч проходив під зливою, але футболісти і глядачі не звертали на це уваги. Динамівці діяли дружно, зіграно, в доброму темпі. Наприкінці гри, коли в лавах суперників панувало цілковите безладдя, воротар у розпачі пішов з поля в роздягальню. Його замінив польовий гравець, який пов'язав ший шарфом, щоб якось відрізнитися від партнерів. Я вже казав, що від сухого рахунку на мокрому полі турків врятував одинадцятиметровий штрафний. Забити його їм вдалося лише повторним ударом, бо Ідзковський (він замінив Трусевича) перший удар парирував. Одне слово, болільникам було що подивитися в цьому матчі. Після гри капітан турецької збірної сказав мені як капітанові «Динамо»:

— Ми чули, що українці дали прочухана знаменитому французькому клубу «Ред-стар». А тепер самі переконалися, що ви футболісти високого класу.

Динамівці дуже раділи, бо то був перший матч нашого клубу проти збірної команди зарубіжної країни. Досі Радянський Союз у таких міжнародних матчах представляли збірні країни або збірні міст.

На жаль, у мене настрої був зіпсований новою неприємністю: під час гри я відчув сильний біль у стегні вже другої ноги. Ледь дошкандибав до роздягальні.

В той період у мене на нервовому ґрунті порушився обмін речовин, і я дуже страждав від цього. Лікарі одностайно радили мені розпрощатися з футболом. Але як можна було кинути улюблений спорт у розквіті сил! Я відмовився лікуватися і грав далі, а ось тепер підкралася нова підступна хвороба.

Наступного ранку ми з Товаровським знову пішли до професора. Він зрадів, побачивши нас.

— А ви й справді чудово граєте у футбол. Поздоровляю вас із перемогою!

Та дізнавшись про причину повторного візиту, хірург посмутнів, ретельно оглянув мене і сказав, що в мене можливий склероз, передчасне звуження судин. Якщо аналіз крові підтвердить діагноз, з футболлом і справді доведеться попрощатися назавжди.

Мені було лише двадцять п'ять років, футбол був моєю пристрастю, стихією, моїм життям. Ніч я не спав. Зате вранці професор повернув мені надію на майбутнє. Судини виявилися здорові. Тоді я набрався сміливості і попросив свого рятівника повторити чудодійні уколи: адже одесити запросили мене, Трусевича і Махину допомогти їм у матчі з турецькою збірною. Професор знову чортом глянув на мене і уїдливо докинув:

— Пригадуєте, як я вас учора назвав? То й зараз не відрікаюсь од тих слів...

Попри всі сподівання одеський матч виявився для нас важким. Турецькі футболісти прагнули будь-що взяти реванш за попередні поразки в Москві, Ленінграді й Києві. Здійснити ці свої наміри їм не вдалося, і «винний» в цьому Микола Трусевич, якого з повним правом можна було назвати героєм тієї гри. Турки на-сідали безперервно, обстрілювали ворота з різних дистанцій і позицій, але м'яч щоразу опинявся у нашого голкіпера. Наступного дня ми подарували йому срібний портсигар з написом від усіх гравців: «За блискучу гру».

На дружній вечері з турецькими футболістами Микола Трусевич танцював сольний блекбот з таким запалом, так майстерно, що всі в залі посхоплювалися з місць. Турки у захваті скандували: «Гол-кі-пер! Гол-кі-пер!» А я сидів і сумно дивився на свої хворі, травмовані ноги, думаючи про те, що скоро, мабуть, доведеться розпрощатися з футболлом, з чудовими моїми друзями...

Одесити тепло подякували нам за допомогу (матч

ми виграли з рахунком 2 : 1), влаштували дружні про-
води на вокзалі.

Повернувся я до Києва буквально на напівзігнутих
ногах. Та довелося ще грати в осінньому чемпіонаті
1936 року, бо запасних наша команда не мала, заміни-
ти мене було нікому. Правда, на виїзді вже не виступав,
а вдома щосуботи приходив з Товаровським до профе-
сора, лягав на операційний стіл, у неділю грав, а потім
до наступної суботи насилу шкутильгав чи відлежувався.

Товаровського, що був свідком усіх процедур, ціка-
вило, як я можу постійно витримувати страшенний біль
від уколів. Що я міг відповісти на це? Я був потрібен
колективу — от і все.

Влітку 1936 року на нашому стадіоні розпочалися
зйомки кінофільму «Воротар». Взяти участь у ньому
запросили й футболістів. Правда, довелося спочатку пе-
реконати свого наставника М. Товаровського і керівни-
цтво «Динамо», що зйомки не перешкоджають нашим тре-
нуванням.

Почалася дуже складна, я б навіть сказав, виснаж-
лива робота в кіно. Антон Ідзковський та Іван Кузьмен-
ко виступали за команду «Чорні буйволи», решта грав-
ців — за «збірну країни». Брала участь у різних епізо-
дах. Я, зокрема, виводив збірну на поле як капітан, а
також «робив пенальті», тобто торкався рукою м'яча на
своєму штрафному майданчику. Кіноглядачі старшого
покоління добре пам'ятають цей веселий, цікавий фільм,
епізод матчу з «Чорними буйволами».

Вранці ми приходили на зйомки, надягали спортив-
ну форму і ставали справжніми кіноакторами. «Буйво-
лам» треба було ще й гримуватися. Потім чекали вка-
зівок режисера, радилися з акторами, яких ми дублю-
вали. Із задоволенням згадую чудовий зйомочний
колектив — режисера С. Тимошенка, талановитих акто-
рів Т. Горещьку, А. Горюнова, Г. Плужника, нашого
земляка з російського драматичного театру, та інших.



1936 рік. Київський стадіон «Динамо». Після успішної гри сфотографувалися на згадку Костянтин Шегоцький, Йосип Ліфшиць і Антон Ідзковський

А. Горюнов, блискучий комедійний актор, і в житті був гуморист, жартівник, товариська людина. Ось він, помітивши в роздягальні нашого Макарчика — Макара Гончаренка, рішуче прямує до нього:

— Я, звичайно, радий вітати знаменитого футболіста. Але чому ви, Макаре Михайловичу, знову з бородою? Адже ми вас запрошували на зйомки без неї! Ваша борода не входить у кадр.

Присоромлений Макарчик поспішає, щоб встигнути перед початком зйомок поголитись.

До мене Горюнов теж мав «претензії».

— Капітане! — кричав він удавано гнівно. — Як ти виводиш на поле команду? Це ж тобі не шпана яка-небудь! За тобою — збірна країни! Стрункіше, стрункіше, капітане! Груди колесом і кроком руш уперед!

Перед зйомкою епізоду, в якому Горюнов-Карасик обводить кількох суперників, актор попросив нас пока-

зати, як це робиться. Ми запросили його для початку пограти з нами в «квадраті»: передавали один одному м'яч, а Горюнов метався між нами, намагаючись бодай торкнутися його. Бігав актор доти, поки знесилений не впав на траву. Саме в цю мить з-за хмар вийшло сонце, пролунала команда розпочати зйомки епізоду, де Горюнову-Карасику треба було бігати перед кінокамерою, обводити суперників. А наш герой не те що бігти — підвестися не ладний...

Наступною жертвою футболу став Плужник, який грав у фільмі воротаря Антона Кандидова. Він попросив потренувати його у воротах. Спочатку ми тихенько накатували й кидали йому м'ячі, та згодом розігралися і почали гатити по-справжньому. Особливо старався наш Іван Кузьменко. Довелося Плужникові відчувати силу справжнього гарматного удару. Після одного з них актор упав, мов підкошений. Довелося його транспортувати до готелю. Плужник пролежав два дні і затримав роботу групи... Та коли закінчилися зйомки фільму, ми прощалися з кінематографістами як із щирими друзями. Вони вже були знайомі з нашими футбольними «секретами», а ми вважали себе першовідкривачами кінотаємниць.

ПРИЗЕРИ

Аналіз невдач київської команди в осінній першості країни 1936 року свідчив, що в лінії нападу в нас усе гаразд (у семи матчах забили шістнадцять голів), а от оборона підводила (пропущено дев'ятнадцять м'ячів). Ми пояснювали це тим, що наш провідний захисник Костянтин Фомін закінчив свої виступи у великому футболі. Він та його брати Володимир і Микола вписали не одну славу сторінку в літопис українського футболу, гідно представляли Харків і Київ на всесоюзній і міжнародній арені.

К. В. Фомін (1903—1964) почав грати у футбол у 1913 році в дитячій харківській команді. Потім виступав у місцевих командах «Штурм» і «Динамо». Столичні ветерани-болільники пам'ятають його виступи за московське «Динамо» в 1929—1931 роках. У Києві К. Фомін грав у 1935—1936 роках. Після того як Костянтин Васильович залишив великий футбол, він ще в 1937—1940 роках грав у київському «Локомотиві».

Цей видатний футболіст був чемпіоном СРСР 1924 року, капітаном збірних Харкова, Києва, України і київського «Динамо», виступав за збірну СРСР. Протягом десяти років вважався найсильнішим лівим захисником країни. Володів багатим арсеналом технічних прийомів, одним з перших оволодів прийомом «підкат». Був справжнім футбольним бійцем.

Ігри клубних команд у 1936 році показали, що знайдено правильні організаційні форми, які допоможуть розвитку футболу в країні. Значно поліпшилась учбово-тренувальна робота в командах, зросла майстерність гравців.

Посилилися пошуки найкращих тактичних схем. І це сприяло зростанню результативності.

На той час деякі команди почали застосовувати нові варіанти розташування гравців на полі. Московські команди «Динамо» і «Спартак» виходили на матчі з відтягнутими назад півзахисником і півсередніми та висунутими вперед крайніми нападаючими і центрфорвардом. Це створювало ударну лінію нападу і врівноважувало захист.

Ще на початку 1936 року москвичі познайомилися з новою системою гри. Збірна столиці, складена з гравців «Динамо» і «Спартака», зустрілася в Парижі з відомим професійним клубом «Ресінг». Готувати парижан до цього матчу було запрошено англійця Кемптона. Втім парижанами їх можна назвати лише умовно, бо склад «Ресінга» було поповнено найкращими гравцями профе-

сіональних європейських клубів. Були там австрійці — воротар Хіден і центральний захисник Жордан, німець — захисник Шмідт, англієць — правий напівсередній Кеннеді, алжірець — центрфорвард Куар, сенегалець — захисник Діань, югослав — лівий напівсередній Живкович, французи Дельфур і Бонід — півзахисники, Венант і Мерсьє — крайні нападаючі.

В цьому матчі москвичі зазнали поразки (1:2) через тактичну незрілість. «Ресінг» застосував нову систему організації гри, з якою наші футболісти ще не були знайомі. Вони й не підозрювали, що аплуа центру півзахисту у французькій команді немає. Йому на зміну прийшов центр захисту. А в нападі французи відмовилися од застарілої схеми «п'ять у лінію». Попереду в них діяли крайні нападаючі і центрфорвард, а обидва інсайди грали трохи позаду. Це й була система «дубль-ве», яка згодом прийшла на зміну старій схемі «п'ять у лінію».

Як грали москвичі в тому матчі? Хавбеки тримали крайніх нападаючих. Захисники охороняли зону. Центрхавбек допомагав своєму нападкові. За центрову трійку суперників ніхто персонально не відповідав, її прикривали, як тоді говорили, «по грі». Гості ніяк не могли зрозуміти, що відбувається: вони нападають частіше, але гострі моменти щоразу виникають біля воріт Анатолія Акімова. То Куар, то крайні нападаючі Венант і Мерсьє несподівано і легко, мов ніж крізь масло, проходять захист нашої команди.

Центр півзахисту Андрій Старостін підтримував атаки нападаючих, хавбеки Олександр Рьомін і Станіслав Леута грали широко на флангах, захисники Олександр Старостін і Лев Корчебоков тримали зону ліворуч і праворуч. Між ними й рвався до воріт французький центрфорвард Куар, для якого не знайшлося опікуна. Адже центральний півзахисник Андрій Старостін метався між відтягнутими назад інсайдами «Ресінга», не встигаючи за Куаром у захист. Оця тактична незрілість і призвела

до поразки. Будь-який сучасний тренер за таких обставин відразу ж перебудував би лави своїх підопічних. Андрія Старостіна відтягнув би назад, на місце центрального захисника. Леута і Рьомін тримали б не крайніх нападаючих, а напівсередніх. Олександр Старостін і Корчебоков узяли б під контроль гру крайніх нападаючих.

На другий день колишній англійський професіонал Кемптон, який готував «Ресінг» до матчу, прочитав москвичам лекцію про нову систему гри, яка передбачає нову розстановку футболістів на полі. Найголовніша відмінність «дубль-ве» від тактики «п'ять у лінію» полягала в тому, що центр півзахисту ставав центром захисту, який і мав тримати центрфорварда суперників. А крайні півзахисники брали під свою опіку інсайдів.

Серед радянських футболістів ще довго тривали суперечки про доцільність переходу на нову систему. Одні вважали її захисною і тому порочною, інші були за перебудову. Ясність у цьому питанні настала в 1937 році, коли до нашої країни прибула на товариські ігри команда басків. Вона блискуче довела перевагу нової системи.

Новий сезон я зустрів у добрій спортивній формі, підлікувавши взимку травмовані м'язи. Завершивши тренувальний збір в Одесі, динамівці Києва взяли участь у розигранні Кубка України.

Першими нашими суперниками в цьому турнірі були футболісти одеського заводу «Кінап». Ми виграли матч досить легко — 4:2. Наступну гру провели в Миколаєві з командою місцевого суднобудівного заводу. Микола Трусевич благав Товаровського не ставити його на матч, бо в цьому місті йому завжди не щастило. Ми посміялися з нашого воротаря, але невдовзі пошкодували, що не послухали його. Микола й справді не міг настроїтися на гру, пропустив три «метелики», і нам насилу вдалося наприкінці гри вирвати перемогу.

Перший тайм закінчився з рахунком 3:1 на користь «Динамо». Ми вважали, що гру, як кажуть, зроблено. Правда, насторожувало те, що Трусевич випустив м'яч з рук і його доби́ли у ворота. Почався другий тайм. Господарі поля кинулися в наступ. Трусевич вибіг назустріч м'ячу за межі штрафного майданчика, хотів ударити ногою, але промахнувся. М'яч влетів у ворота. 3 : 2. Нова атака суднобудівників. М'яч іде повз ворота, але Трусевич в падінні парирує його... в ноги миколаївському нападаючому. 3 : 3.

Окрилені успіхом, господарі поля штурмують наші ворота. Всі кияни відтягнулися в захист, лише я затримався в центрі. До кінця гри лишалося кілька хвилин, коли мені дали точний пас із глибини оборони і я шосили рвонув уперед. Обвів одного захисника, другого. Переді мною вже був тільки воротар. Та ударити по воротах я не встиг. Підніжка ззаду звалила мене на землю. Падав я з приємною думкою, що врешті відпочину після стрімкого ривка. Шиловський чітко реалізував пенальті — 4:3.

Попереду був матч у Краматорську з командою, яку ми в минулому сезоні розгромили з рахунком 8:1. Їхали сюди в безплаткартному вагоні, де навіть сидячих місць не лишилося. Довелося всю дорогу простояти на ногах. Я так і заснув, звалившись на людей, що розмістилися на підлозі. Хлопці поклали мене під лавку.

Такий «відпочинок» дався нам взнаки. В Краматорську ми перемогли суперників з великими труднощами, забивши єдиний гол з одинадцятиметрового.

Кубковий півфінал провели з командою Дніпропетровська. Перемогли суперників з переконливим рахунком 8:0. 18 травня 1937 року ми виступили на київському стадіоні «Динамо» у фінальному матчі проти одеситів, які до цього перемогли у півфіналі харків'ян — 2:0.

Фінальна гра проходила напружено, в обопільних атаках. Основний час закінчився з рахунком 2 : 2, а в додат-

ковий ми забили у ворота одеситів ще два голи і вперше стали володарями Кубка УРСР.

Одесити в цьому матчі продемонстрували справді майстерну гру. Їхня команда виступала в такому складі: О. Михальченко, М. Волін, М. Табачковський, М. Хижняков, М. Хейсон, В. Токар, Л. Орехов, М. Малхасов, М. Гічкін, П. Калашников, І. Борисевич. Глядачі захоплювалися сміливими підкатами Табачковського, самовідданою грою в захисті Воліна і Хижнякова, віртуозною технікою нападаючого Орехова. Динамівці провели фінальний матч у звичайному на той час складі: А. Ідзковський, О. Клименко, Й. Ліфшиць, В. Правочеров, І. Кузьменко, М. Коротких, М. Гончаренко, В. Шиловський, К. Шегоцький, П. Комаров, М. Махія.

У такому складі ми й стартували в чемпіонаті СРСР 1937 року. В першості країни виступали дев'ять команд: новачком став переможець групи «Б» — московський «Металург» (завод «Серп і Молот»). До речі, футболісти «Металурга» не лише вчинили серйозний опір найсильнішим командам країни, а й відразу ж увійшли до числа претендентів на чемпіонський титул. Це був дружний, добре підготовлений, вольовий колектив, у якому відзначалися високою технічною майстерністю Г. Федотов, К. Бесков, Б. Набоков, В. Потапов та інші сильні гравці. Вища ліга поповнювалася справді видатними футболістами. Саме завдяки їх зусиллям «Металург» наприкінці першого кола очолив таблицю розиграної третього чемпіонату СРСР.

Увага всіх любителів футболу була прикута до цієї команди, до віртуозної гри Григорія Федотова і його партнерів. Вони мали скласти серйозний екзамен у матчах з тбіліським «Динамо», московськими клубами «Динамо» і «Спартак» на фініші першого кола.

Металургам в упертій боротьбі вдалося вирвати перемогу в матчі з тбілісцями — 1:0. Зустріч із «Спартак» новачки вищої ліги провели просто блискуче, зав-

давши чемпіонам країни нищівної поразки — 4:0. Переможну ходу «Металурга» зупинили досвідчені динамівці Москви, які переграли молодих дебютантів — 2:1.

Ця перемога вивела динамівців уперед. Щоб зберегти лідерство, їм треба було виграти наступну зустріч у «Спартак», але цього не сталося. Спартаківці виграли (1:0), і на проміжний фініш першим прийшов усе-таки «Металург». Він мав 20 очок, московське «Динамо» — 19 і динамівці Києва — 18. Наша команда в першому колі програла лише двічі — своїм московським одноклубникам (1:2) і «Металургу» (0:2). Чотири зустрічі ми виграли і дві звели внічию. Нагадаю, що тоді за перемогу нараховувалося три очка, за нічию — два і за поразку — одне.

Другу половину чемпіонату «Металург» провів дуже невдало, програвши п'ять матчів. Ми теж узяли реванш за програш у першому колі, завдавши молодій команді поразки з рахунком 2:0. Крім того, динамівці Києва здобули перемоги над ленінградським «Електриком» (6:2) і ЦБЧА (1:0), чотири матчі закінчили внічию і лише один прогнали (тбіліському «Динамо»). Результати трьох призерів були такі: «Динамо» (Москва) — 38 очок (8 перемог, 6 нічиїх, 2 поразки, м'ячі 24:16); «Спартак» (Москва) — 37 очок (8 перемог, 5 нічиїх, 3 поразки, м'ячі 37:20); «Динамо» (Київ) — 36 очок (7 перемог, 6 нічиїх, 3 поразки, м'ячі 33:24).

Якби не програш тбілісцям, кияни могли б стати чемпіонами країни. Цей останній матч турніру судив московський арбітр Є. Стрипихеев. Звичайно, легше за все перекласти провину за свою невдачу на арбітра. І все-таки, заради об'єктивності, мушу сказати, що в тій грі Стрипихеев виявив необ'єктивність.

Ми виходили на матч проти сильних тбіліських футболістів у бойовому настрої, з палким бажанням будь-що вирвати перемогу і стати чемпіонами. У нас були для цього всі можливості — висока спортивна форма, добре

зіграний ансамбль. Об'єктивно ми були сильніші за суперників. Та гра склалася для нас невдало.

Перед початком матчу суддя Є. Стрипіхеев попередив обидві команди про те, що судитиме за новими правилами: якщо м'яч випадково влучить у руку польового гравця навіть на штрафному майданчику, пенальті призначено не буде.

Десь на десятій хвилині зустрічі м'яч влучив у руку одного з тбіліських гравців. Усі зупинилися, але суддівський свисток мовчав. Згодом ми провели швидку комбінацію і відкрили рахунок. Перед перервою грузинський футболіст Асламазов з явного положення «поза грою» забиває нам гол у відповідь. На мої протести арбітр не реагує і показує рукою на центр.

Під час перерви Михайло Давидович Товаровський заспокоює мене:

— Не розумію, чому в тебе поганий настрій. Адже ви явно переважаєте суперників. Треба і в другому таймі діяти в такому ж високому темпі, навіть трошки швидше.

Я тихенько, щоб не чули інші гравці, сказав тренерові:

— Стрипіхеев не дасть нам перемогти!

Мої побоювання справдилися.

Через десять хвилин після початку другого тайму наша команда вийшла вперед — 2:1. Ми зберігали ігрову ініціативу, продовжували загрожувати воротам тбілісців. Та ось під час контратаки суперники збивають на своєму штрафному майданчику нашого захисника Йосипа Ліфшиця. Йому сильно поранили шипами бутса стегно, і він змушений був залишити поле. Це був справжній боєць, який не звертав уваги на подібні травми, але цього разу вона була дуже серйозна, зупинити кровотечу перев'язкою не вдалося.

Замість Ліфшиця наш тренер випустив на поле іншого сильного захисника — Федора Тютчева. Не встиг

він освоїться з обстановкою, як м'яч цілком випадково торкнувся його руки на штрафному майданчику. Стрипихеев свиснув і призначив пенальті. Ми з Тютчевим підбігли до нього, нагадали про його ж попередження перед грою про нові правила, про те, що м'яч навіть не летів у бік воріт. Усе було марно. Стрипихеев нічого не бажав слухати.

Тбілісці забили пенальті за 15 хвилин до кінця зустрічі. Це зламало нашу команду психологічно. Суперники перехопили ініціативу і забили нам ще три м'ячі, на які кияни відповіли тільки одним. Найважливіший матч було програно — 3:5.

У роздягальні стояла тиша. Товаровський підсів до мене, розпитав про деталі, пов'язані з призначенням пенальті, про суть наших «переговорів» з арбітром.

— Ти був правий,— сказав він.— Стрипихеев чомусь забув про нові правила...

Динамівці Києва відстали від чемпіонів лише на два очка і стали третіми призерами першості країни. Наша команда по праву вважалася тоді однією з найсильніших у країні, ігри з її участю завжди подобалися глядачам, які високо цінували технічну майстерність та бійцівські якості киян, їхнє вміння кожен матч перетворити на цікаве видовище, футбольний спектакль. Київські динамівці по праву пишалися багатьма здібними футболістами.

Про Антона Ідзковського я вже розповідав. Один з організаторів колективу, він на той час мав уже десятирічний стаж виступів за команду. Наш воротар не уявляв собі життя без футболу, тому не збирався залишати ворота, хоча конкурувати з Миколою Трусевичем йому стало дедалі важче.

Микола Трусевич був моїм найкращим другом. Талановитий воротар, добрий товариш, справжній спортсмен-боєць, він невдовзі після приходу в «Динамо» став загальним улюбленцем колективу. Були в Миколи і свої

дивні риси характеру, які давали нам привід для жартів. Якось під час матчу до мене підбіг Володимир Гребер:
— Костю! Глянь, щось з Миколою коїться...

Нам саме подавали кутовий, я підбіг до воротарського майданчика і побачив, що Трусевиц аж корчиться від нападів нудоти.

— Що сталося, Колю? Вдарили? Може, замінити?

— Та ні,— каже.— Ну, я йому цього не забуду...

— Кому? — питаю й бачу, як регочуть запасні гравці (у той час вони сиділи за воротами).

Виявляється, наш ощадливий адміністратор Рафаїл Фельдштейн (сорок років віддав він рідній команді), дбаючи про м'яч, змастив його риб'ячим жиром. А всі знали, що Трусевиц не терпить навіть запаху оселедця, і де б він не їв, обов'язково спочатку обнюхував ніж і виделку. І ось зараз, тільки-но схопивши м'яч, він відчув осоружний запах.

— Грати можеш? — питаю.

— Так, але нехай поміняють м'яч!

Я підбіг до судді й попросив замінити м'яч.

— Яка причина? — поцікавився той.

— Потім поясню...

М'яч замінили. Суддя, дізнавшись під час перерви про «примхи» Трусевица, довго сміявся.

Герой радянського спорту — таким його пам'ятають усі, хто був з ним поруч у довоєнні роки. Героєм пішов він з життя у фашистському таборі смерті. «Хай живе червоний спорт!» — такими були його останні слова перед залпом катів.

Правим захисником грав у команді Василь Правоверов, також один з моїх найкращих друзів. Безкорислива, чиста душею людина, сміливий, обдарований футболіст. Знаменитий московський нападаючий Сергій Ільїн сказав якимось:

— Мені завжди найважче було грати проти Право-

верова. Та й не лише мені. Нікому не було ходу на його фланзі.

Невисокий на зріст, Правоверов, природно, частенько програвав суперникам верхові м'ячі. Та він багато працював, удосконалював свою майстерність і став справді класним захисником.

Спортивний азарт, воля до перемоги завжди були притаманні нашому центральному захисникові Йосипу Ліфшицю. Раніше він грав в одеській команді на місці лівого напівсереднього, згодом — центрального півзахисника. Та йому бракувало вибухової швидкості.

Іван Кузьменко і Йосип Ліфшиць щодня опівдні виходили на доріжку стадіону й, натягнувши на себе по кілька светрів, бігали, щоб зігнати зайву вагу. Колоритний дует!

Киянин Олексій Клименко спочатку виступав за команду «Стахановець». Вдало зіграв проти нас, і ми запросили його в «Динамо». Та перші матчі в нашому складі він провів просто погано, і глядачі дивувалися: мовляв, навіщо цього футболіста запросили до Києва? Згодом Клименко розігрався, став справжнім патріотом динамівського клубу, багато робив для успішних виступів команди. Його всі любили за скромність, чуйне ставлення до товаришів, за відданість футболу. Не пригадую, щоб Олексій хоч раз порушив спортивний режим.

Високотехнічним майстром півзахисту швидко зарекомендував себе Володимир Гребер. Ясне ігрове мислення робило його відмінним тактиком. З ним завжди було приємно грати в будь-якому важкому матчі, проти будь-якого сильного суперника. Добрий товариш, самовідданий гравець — таким він мені запам'ятався. Гребер у нас був, так би мовити, штатним пенальтістом, усі воротарі боялися його снайперських ударів.

Пригадую, як у 1941 році ми грали в Москві з командою профспілок. При нічийному рахунку 3:3 захисник москвичів відбив м'яч, що летів у порожні ворота,

руками. Час гри вже скінчився, лишалося пробити пенальті. Гребер спокійно попрямував до штрафного майданчика.

В цю мить Олександр Пономарьов крикнув:

— Та він нізачо не заб'є!

Це був елементарний психологічний прийом. А Володимир, наче нічого й не чувши, звернувся до мене:

— У який кут забити? Присвячую гол тобі.

— Спасибі. Давай у правий...

Гребер ударив у правий від себе кут, і м'яч рикошетом від штанги влетів у сітку. Ми перемогли — 4:3.

Про Івана Кузьменка можна розповідати багато. Це був богатир з гарматним ударом. Він міг забити гол з сорока метрів. Яюсь під час підготовки до матчу чотирьох міст ми крадькома стежили з вікна, як Іван шліфує, вдосконалює свій удар. Він брав три камери (вкладав одну в одну), щоб зробити м'яч важчим, сам надував і шнурував його, потім ставив на різних відстанях від воріт і години зо дві знову й знову розбігався, шосили бив. Ми тільки переглядалися з друзями: оце сила, оце влучність, оце наполегливість! Нашому захопленню не було меж.

Мій приятель, ленінградський воротар Віктор Набутов (згодом відомий спортивний коментатор) яюсь згадував:

— Під час нашого матчу з киянами суддя призначив у бік воріт штрафний метрів з тридцяти п'яти. Я знав, звичайно, що Іван Кузьменко може пробити сильно й точно, але цього разу чомусь був переконаний, що вийду переможцем у цій дуелі. Як завжди, киянин спрямував м'яч просто на воротаря, десь на половині висоти воріт. Я спокійно стежив за польотом м'яча, вже збирався схопити його руками і притиснути до грудей, але в останню мить він несподівано змінив напрямок і влетів у сітку... Я впав й у відчаї бив кулаками по землі.

Іван Кузьменко перед матчем з тбіліським «Динамо»

дістав серйозну травму: ушкодив гомілковостопний суглоб. Заміни не було, і я попросив Івана:

— Протримайся якось, Ваню, потерпи..

— А я хіба що? — низав він плечима.— От тільки знайди мені бутс на два номери більший, бо свій не падагну — глянь, як нога розпухла.

Бутс знайшли, цей матч ми виграли. Заради команди Кузьменко був готовий стерпіти все. Він назавжди лишився в моїй пам'яті як самовідданий, чудовий спортсмен, вірний друг і справжній патріот Батьківщини.

Невеликий на зріст, в'юнкий, прудконогий правий крайній напад Макар Гончаренко. Ніхто не вмів краще за нього звільнятися від опікунів. Французи кажуть: «Футбол — це гра без м'яча». Майстром такої гри був наш Макарчик. Коли команда наступала, він знаходив найкраще місце для продовження атаки. Ми з ним розуміли один одного без слів і розробили кілька стандартних комбінацій, які майже завжди завершувалися взяттям воріт. Макарчик знав: якщо м'яч потрапляє до мене, йому треба бігти в певну зону. Там він одержував від мене точний пас. Передачі я робив залежно від швидкісних даних і можливостей партнерів. Прокоф'єву потрібен був один, Гончаренкові — інший пас. Без урахування всіх природних та ігрових якостей товаришів по команді колективної гри не вийде.

Коли Гончаренко виходив сам на сам з воротарем, я вже не біг уперед, бо знав: буде гол. М'яч він посилав у ворота тихенько, але так підступно й точно, що воротарі були безсилі щось вдіяти.

Гончаренко скрізь вважався грозою воротарів і захисників, а от у Москві йому не таланило. Проти столичних футболістів він діяв завжди скуто і не міг подолати цього психологічного бар'єру, хоч насправді це був безкомпромісний боєць, який згодом довів свою незламну силу духу під час легендарного «матчу смерті» в окупованому фашистами Києві.

Одним з найкращих нападаючих київського «Динамо» був Віктор Шиловський, швидкий, технічний гравець. Його природне обдарування розкрилося не відразу, і спортивна слава прийшла до цього футболіста трохи запізно. У 1934 році в Харкові, тоді ще столиці України, відбувалися матчі двох збірних команд республіки з метою огляду наших сил для створення одного міцного, боекватного колективу. Мені довелося брати участь в обговоренні кандидатур, і я підтримав пропозицію запросити із «Стахановця» (нині донецький «Шахтар») воротаря С. Роздорожнюка і нападаючого В. Шиловського.

Спочатку перша збірна перемогла — 3:1, але обидва кандидати в цьому матчі нічим не відзначились. Перед другою грою я запропонував включити Шиловського до складу першої збірної. Мені хотілося допомогти йому «розкритися», показати свою технічну майстерність, чудове розуміння гри. Я намагався зробити все, щоб підтримати його. Ми виграли з рахунком 5:2, і три м'ячі забив Віктор Шиловський. Ось тоді я й запропонував йому переїхати до Києва. Ми грали з ним разом до 1941 року.

До речі, новачкам, дебютантам команди, обов'язково потрібна підтримка старших товаришів. А от Роздорожнюку, чудовому воротареві, тоді просто не пощастило, ніхто з ним по-дружньому не поговорив, не підтримав, і він не зумів показати, на що здатний.

У київському «Динамо» ми грали з Шиловським поруч у нападі. Самі, без вказівки тренера, домовлялися про маневри, про те, як і коли мінятися місцями, як починати і завершувати комбінації. Дует вийшов дружний, зіграний. Той з нас, хто був ближчий до одинадцятиметрової позначки, робив до неї ривок, і партнери були зобов'язані в цю мить надіслати сюди м'яч з будь-якої — зручної чи незручної — позиції. У нас вироблялося відчуття ліктя, ми знали, кому, куди і з якою силою дати пас.

Коли до нашої команди перейшов Петро Лайко, Шилівський став грати на місці правого крайнього. Ми з ним розробили варіант подачі кутового. Віктор перед ударом кричав: «Номер один!», ми знали, що він навісить м'яч на дальню штангу. Його вигук: «Номер два!» означав, що нам треба відійти до лівого кута воротарського майданчика, звільняючи правий. Шилівський низом надсилав сюди м'яч сильним ударом, а я на великій швидкості вривався у звільнену зону і з ходу бив по воротах.

Віртуозно володів м'ячем наш правий півсередній Петро Лайко. Добре орієнтувався на полі, багато імпровізував. На жаль, його ставлення до спортивного режиму зразковим не назвеш. Через це він не давав команді все, що міг би дати як обдарований футболіст.

У центровій трійці грав ще й Микола Коротких — технічний, але покvapливий нападаючий. Ветерани частенько згадують його відданість колективу, яка часом просто зворушувала. Після матчів Микола збирав у нас спортивну форму, щоб самому випрати її.

— Мені це не важко, — запевняв він.

Лівий крайній нападку Микола Махиня був сильний, витривалий гравець. Добре бігав, бив з обох ніг, але діяв трохи одноманітно, і захисники нерідко розгадували його наміри. Згодом він став захисником і надійно охороняв підступи до воріт.

Трохи пізніше з Ростова до нас перейшов В. Глазков. Швидкості цього правого захисника міг би позаздрити будь-який форвард. Він був досить технічний гравець, особливо вмів грав головою. Скромна людина, хороший товариш.

Колектив у нас був дружний, згуртований. Стосунки між гравцями були такі товариські, що звертання на «ви» вважалось образливим. Якось на розборі матчу Шилівський підвівся і поскаржився на те, що я зневажливо звернувся до нього на полі.

— А що сталося? — спитав тренер.

— Шегоцький заявив мені: «Шиловський, йдіть і пробийте пенальті!». Хіба так звертаються до свого товариша?!

Довелося вибачитись...

Чимало потрудився для згуртування нашого колективу тренер М. Д. Товаровський.

ІСПАНЬКИЙ УРОК

Подією в політичному й спортивному житті нашої країни став приїзд у другій половині червня 1937 року футбольної команди басків. Тоді Іспанія була в думках і серцях радянських людей.

Все прогресивне людство із захопленням і тривогою стежило за героїчною боротьбою іспанського народу проти фашизму.

Команда Басконії мала в своєму складі сімнадцять гравців і тренера. Семеро з них не раз виступали за збірну Іспанії (воротар Грегоріо Бласко, захисники Серафим Аедо, Педро Аресу, правий півзахисник Леонардо Сілаурен, правий крайній нападку Гільермо Горостиза, центрфорвард Ісідро Лангара, правий інсайд і капітан команди Луїс Регейро, який провів за збірну 29 ігор).

Усі вони билися в загонах республіканської армії за незалежність своєї батьківщини. Їм наказали тимчасово змінити гвинтівки на бутси і футболки, і вони з великими труднощами вилетіли з оточеної столиці Басконії — Більбао.

У Європі іспанських футболістів не бачили більше року. А вони ж по праву вважалися чи не найсильнішими на континенті. В їхньому активі були перемоги над командами Австрії, Франції, Чехословаччини, Угорщини, Швеції, Італії, Німеччини. На початку тридцятих років іспанці завдали поразки непереможним до того часу англійцям.

І ось збірна Басконії знову вирушила в турне по країнах Європи. Перший свій матч вона виграла в Парижі у відомої команди «Ресінг» з рахунком 3 : 0. Потім силу басків відчули на собі футболісти Праги і Варшави. Завдавши поразки суперникам, посланці героїчної Іспанії прибули з польської столиці в Москву. Вони виконавали наказ батьківщини: своїми перемогами на футбольних полях привертати увагу світової громадськості до трагічної долі республіканської Іспанії, що вела боротьбу з контрреволюційними заколотниками, які спиралися на широку допомогу німецьких та італійських фашистів. Своєю чудовою грою баски завойовували симпатії мільйонів глядачів, сприяли зростанню лав добровольців інтернаціональних бригад. Великі прибутки від матчів команди йшли у фонд допомоги евакуйованим з Іспанії жінкам і дітям.

Іспанських спортсменів скрізь буквально засипали квітами, вітали популярним тоді гаслом героїв-республіканців «Но пасаран», що означало: «Вони не пройдуть!».

Гравцям київського «Динамо», які перебували тоді в Москві, пощастило стати очевидцями першого тренування уславленої команди. Ми побачили все, чим відзначався так званий латинський стиль європейського футболу: спритність і швидкість, майстерне володіння м'ячем, поєднання індивідуальної гри з комбінаційною.

Вражали чудові фізичні дані гравців, їхні сильні і влучні удари по воротах. Тренер басків Педро Вальєно з лицьової лінії рукою викочував м'яч гравцям на удар, і футболісти без обробки, з ходу били по воротах. Ми підраховали, що правий крайній Горостиза зробив чотирнадцять ударів, після яких м'яч вісім разів влетів у сітку, п'ять разів влучив у штангу і лише один раз пролетів повз ворота. Таку ж влучність продемонстрував центр нападу Лангара, той самий «Червоний Лангара», який, за повідомленням франкістської преси, начебто загинув при обороні Барселони.

Першими зустрілися з басками футболісти московського «Локомотива» — володарі Кубка СРСР 1936 року. За команду залізничників грали: В. Гранаткін, І. Андреев, І. Гвоздков, М. Ільїн, М. Жуков, В. Стрелков, В. Сердюков, Г. Андріасов, В. Лавров і П. Теренков.

Ця гра відбулася на московському стадіоні «Динамо» 23 червня. Ми в Києві слухали трансляцію матчу по радіо в себе на стадіоні. Після першої половини зустрічі, яка закінчилася з рахунком 4:1 на користь басків, хлопці засумували. Що ж буде далі? У другому таймі гості забили ще один гол і перемогли з рахунком 5:1.

У цьому матчі господарювали на полі іспанські футболісти. Вони грали за системою «дубль-ве», з трьома захисниками, відтягнутими назад напівсередніми і висунутими вперед центрфорвардом та крайніми нападаючими. «Локомотив» протиставив суперникам гру за старомодною системою «п'ять у лінію». Але ж ми грали так само. Невже доведеться розділити сумну долю залізничників? Ці думки не давали спокою.

Через чотири дні, 27 червня, баски зустрілися з переможцем весняної першості і другим призером осіннього чемпіонату СРСР 1936 року — московським «Динамо». Ми вірили в досвід столичних динамівців, знали, що вони перебудують свою оборону. І справді, їхній тренер В. І. Дубинін вирішив персонально закрити центрову трійку нападу гостей.

Москвичі вийшли на поле в бойовому складі: М. Боженко, Л. Корчебоков, В. Тетерін, О. Лапшин, Г. Качалін, А. Чернишов, М. Семичастний, М. Якушин, В. Смирнов, Є. Єлисеєв, С. Ільїн. Багатьом з них уже довелося пройти випробування в міжнародних матчах. Динамівці й справді показали себе гідними суперниками іспанців, навіть першими добилися успіху (гол забив С. Ільїн), але ще до перерви гості провели у ворота москвичів два м'ячі і перемогли — 2:1.

Третій матч іспанські футболісти провели в Ленін-

граді проти збірної міста (І. Євранов, М. Денисов, П. Кисельов, А. Зябликов, Б. Івін, В. Федоров, К. Сазонов, П. Дементьев, О. Кряжов, якого замінив Шелагін, О. Федоров, П. Биков).

Тут мало не сталася сенсація. Сазанов і Кряжов забили гостям два голи, рахунок міг збільшити Федоров, але він не реалізував пенальті, влучивши у штангу. Загроза поразки примусила басків активізуватися. В другому таймі вони повністю володіли ініціативою і зрівняли рахунок — 2:2.

На початку липня керівництво нашої команди одержало вказівку негайно відрядити В. Шиловського і мене до Москви в розпорядження Центральної ради «Динамо» для участі в грі проти басків.

Ранком ми затрималися з оформленням документів, а потім на машині помчали на аеродром. Через нас виліт затримали на півгодини. Пасажири згодом розповідали, що, за словами екіпажу, чекали на двох дипломатів. Усі весело сміялися, побачивши, як ці «дипломати» стрімголов біжать до літака. Раптом у Шиловського розчинився чемодан, і весь «дипломатичний багаж» у вигляді футбольної форми і особистих речей вивалився на траву...

5 липня іспанська команда знову виступала в Москві проти посиленого складу «Динамо». Ми з Шиловським не потрапили до основного складу, і довелося спостерігати всі перипетії гри, сидячи на лаві за воротами. А на поле вийшли О. Дорохов, Ш. Шавгулідзе («Динамо» Тбілісі), Г. Качалін, Л. Корчебоков, О. Лапшин, В. Федоров (Ленінград), А. Чернишов, М. Семичастний, М. Якушин, В. Смирнов, П. Дементьев (Ленінград), С. Ільїн.

За якихось двадцять хвилин рахунок став 4:0 на користь басків. Усі ланки гостей діяли напроцуд злагоджено й мобільно, команда справляла враження добре відрегульованого механізму. Попереду, як завжди, діяла трійка Горостиза, Лангара, Алонсо. Позаду розташу-

валися півсередні. Півзахист діяв по всій ширині поля, а оборона з центральним захистом контролювала зону.

Динамівці виявили неабиякі вольові якості. Невдалий початок гри не збентежив їх, і до перерви вони забили три м'ячі у відповідь. Це зробили П. Дементьев, В. Смирнов і М. Семичастний.

Почався другий тайм, суддя Стрипіхеев признає у ворота гостей одинадцятиметровий удар. Його чітко реалізує В. Смирнов. Рахунок зрівнявся. Баски рішуче пішли на штурм і забили ще три м'ячі у ворота господарів поля. Матч закінчився з рахунком 7:4 на користь іспанських футболістів.

З лави запасних за воротами я добре бачив дії іспанців. Центр нападу Лангара, двадцятидворічний атлет, просто таранив наш захист. Він володів вибуховою швидкістю і гарматним ударом з обох ніг. М'яч вів у ногах, не відпускаючи далеко.

Ось навперейми йому кинувся сухорлявий Качалін. Іспанець грудьми відкинув суперника з шляху. Так само розправився він із Федоровим, який спробував вибити м'яч з-під його ніг. А потім Лангара метрів з двадцяти п'яти вдарив з такою силою, що ми й не помітили, як м'яч опинився в сітці воріт.

Згодом центрфорвард басків у повітрі зіткнувся з Корчебоковим, м'яч злетів угору і опустився перед обличчям Лангари, який встиг з льоту провести гарматний удар. Така реакція у цього чудового футболіста.

Вражала витончена гра капітана басків Регейри. Диригент, диспетчер команди, її мозок, він діяв на полі з легкістю балерини, демонстрував віртуозну техніку. Це був гравець найвищого класу.

Правий півзахисник Сілаурен, здавалося, відчував м'яч пальцями ніг. Він міг розмахнутися щосили, але вдарити так, що м'яч робив лише пів-оберта на місці. І водночас через усе поле з кута свого штрафного май-

данчика послав нас на кут протилежного майданчика, виводячи на удар Алонсо.

Відверто кажучи, мене гра басків приголомшила. Примусила переглянути деякі уявлення про тактику й манери гри форвардів і команди в цілому, про атлетичну підготовку футболістів. У нас, зокрема, існувала раніше думка, що гравець, який хоче зберегти швидкість і вправність, повинен мати вагу не більше свого зросту мінус метр (наприклад, зріст 175 см — вага 75 кг). Баски спростували цей принцип. Лангара важив 84 кг при зрості 175 см, Сілаурен при тому ж зрості мав вагу 82 кг тощо. Причому вони переконали своєю грою на полі, що вага допомагає вигравати двобої за м'яч і не позначається на швидкості й вправності.

Коли гра басків з динамівцями наближалася до кінця, до мене й Шиловського підійшов Микола Старостін.

— Ну, що, хлопці, хочете пограти з басками? Поїдьмо в Тарасівку! Там, на спартаківській базі, потренуйтеся, і через три дні надягнете форму «Спартака».

Зустріли нас спартаківці чудово, ми почували себе, мов у своєму колективі.

На другий день розпочали тренування. Біль у моєму стегні ще не вщух, тому я попросив М. Старостіна не давати мені великих навантажень на тренуванні.

— Авжеж, авжеж,— лагідно сказав Микола Петрович.— Роби так, щоб тобі було добре.

Думками я вже був на полі, уявляв, як діятимуть іспанські віртуози, і що саме, яку гру зможемо їм протиставити ми.

Напередодні матчу на спартаківську базу в Тарасівці завітали перший секретар ЦК ВЛКСМ О. Косарев, керівники Комітету у справах фізкультури і спорту. Тепер усі надії покладали на «Спартак». Комсомольські й спортивні керівники цікавилися станом команди, давали поради, бажали успіху. Тренерська рада спартаківців довго не наважувалася остаточно визначити склад

команди на гру з іспанцями, ніяк не могла дійти згоди щодо системи гри, яку можна було б протиставити баскам. Засмучений попередніми невдачами радянських футболістів у зустрічах із збірною Басконії, а по суті — збірною Іспанії, О. Косарев висловив думку про те, що й спартаківцям навряд чи пощастить зіграти з іспанцями успішно. Він побажав забити їм кілька голів, зіграти хоча б уніцію і поїхав. Кілька «міцних» слів сказав нам голова комітету Харченко.

— Багато базикаєте, а грати не вмієте! Хоча б розгрому не було,— закінчив він своє звернення до футболістів «Спартака».

Настрій у всіх був поганий. Та ось слово взяв авторитетний для всіх нас футбольний «ас», досвідчений, врівноважений керівник Микола Петрович Старостін. Він добре розумів, що коїться в душі кожного з нас.

— Спокійно, друзі, спокійно! Втрачати нам нема чого. Такій команді, як збірна Басконії, програти не так уже й соромно. Та давайте-но поміркуємо, як усе-таки виграти в них. Урок, який вони дали в останній грі динамівцям, має піти нам на користь. Треба бити суперника його ж зброєю.

Старостін запропонував грати з басками за системою «три захисники і два півзахисники». Крайні захисники, переконував він, не повинні триматися далеко на флангах. У момент атаки суперників їм слід підтягуватися ближче до центра. Лангара — найнебезпечніший форвард, але гравець, якому буде доручено його опікати, не повинен бігати за ним, мов тінь. Слід поєднувати персональну опіку з грою в зоні.

Звичайно, враз змінити роками засвоєну систему — справа дуже складна. Найбільше непокоїло наших футболістів те, що зміняться функції крайніх півзахисників: адже тепер їм доведеться тримати не крайніх нападаючих, а півсередніх.

Зрештою всі вагання було відкинуто. Тренерська рада і самі футболісти дивилися в майбутнє з оптимізмом.

— Костю,— звернувся до мене Микола Старостін,— ти зможеш грати відтягнутого напівсереднього?

Я відповів, що мое амплуа — центрфорвард, але я здатний діяти на будь-якому місці в центровій трійці. На таке ж питання так само відповів спартаківець Володимир Степанов. Завдання тримати Лангару, не дозволяти йому вільно діяти в зоні проти воріт дїстав Андрій Старостін. Потім його брат Микола розподілив обов'язки між рештою гравців. Слабкі місця в «Спартаку» зміцнили гравцями ряду інших клубів. Нічого дивного в цьому не було, бо грати нашим футболістам довелося не з командою, скажімо, міста Більбао, а із збірною Іспанії.

Спокійно, доброзичливо давав настанови Микола Петрович, і настрої у нас поліпшився. Я попередив Андрія Старостіна, нашого капітана:

— Якщо ти гриматимеш під час гри на мене, я в боргу не залишусь — ото й усе. Та ні в якому разі не спробуй кричати на Шиловського: він просто зупиниться на полі, перестане грати.

— Чуєш, Андрію? — спитав Микола Старостін.

— Авжеж. Прикушу собі язика! — пообіцяв йому брат.

До речі, реплік і покрику Андрія побоювалися не лише футболісти, а й судді. Не дивно, що суддя наступного матчу І. Космачов попросив А. Старостіна не заважати йому проводити гру. Забігаючи наперед, хоч спростувати чутки, що поширювалися згодом не без допомоги деяких журналістів, начебто на нараді в Тарасівні спартаківці «натиснули» на арбітра, і це сприяло успіхові команди. Я був присутній на тій нараді, я був учасником того матчу, все чув, усе бачив, тому рішуче відкидаю будь-які вигадки. І. Космачов і справді був

на нашій нараді, і коли Микола Старостін запитав його, як він судитиме, той відповів:

— Ми, арбітри, голів не забиваємо, а лише констатуємо факти на полі. Попереджаю: будь-яку грубість помічатиму й каратиму!

І ось настало 8 липня, день матчу. Не встигли від'їхати від Тарасівки, як мало не потрапили в катастрофу: в нашій машині на ходу відскочило колесо. Пересіли в інші машини. Заїхали за М. П. Старостіним на Велику Черкаську, звідти, ледь посуваючись, рушили на стадіон: усі шосе й вулиці, що вели до стадіону, були забиті транспортом і пішоходами. На Тверській автомашини йшли суцільним потоком. Довелося Миколі Старостіну стати на підніжку і пробивати дорогу вигуками:

— Ми футболісти, ми спартаківці! Звільніть дорогу! «Спартак» запізнюється на матч!

Допомогло. Почалася гонка без додержання будь-яких правил руху, під гудки машин і свистки міліціонерів.

Команда й справді спізнювалась. Нерви в усіх були вкрай напружені. На стадіон ми приїхали через шість хвилин після того, як матч уже мав розпочатися. Баски були готові до виходу на поле. У роздягальні Микола Старостін підганяв нас. Ми похапцем переодягалися.

Перед матчами я завжди бинтував вогким бинтом гомілку правої ноги, ушкоджену ще 1933 року під час гри з бакинцями. Та зараз про це ніколи було й думати.

— Костю, я чув, що іспанські футболісти під час перерви між таймами випивають по чарці коньяку, щоб відновити сили,— каже Микола Петрович.— Може, й нам спробувати? Втрачати нема чого...

— Можливо, мені це й піде на користь,— відповів я,— а от Шиловський ще почне дрімати на полі..

Усі посміялися і, звичайно, відмовилися від цього наміру.

Здається, нам пішла на користь уся ця історія із за-

пізненням. Не лишилося часу на особисті переживання й хвилювання, обов'язкові перед кожною зустріччю, тим більше перед такою відповідальною.

Пролунав марш, і команди вийшли на футбольне поле. У нас почали гру такі футболісти: Анатолій Акимов, Віктор Соколов, Андрій Старостін, Олександр Михайлов (усі — «Спартак»), Костянтин Малинін (ЦБЧА), Віктор Шилівський («Динамо» Київ), Володимир Степанов, Віктор Семенов («Спартак»), Костянтин Шегоцький («Динамо» Київ), Григорій Федотов (ЦБЧА). Крім того, на заміну виходили також Петро Теренков («Локомотив»), Станіслав Леута, Петро Старостін і Георгій Глазков (усі — «Спартак»).

Свисток судді, і ми відразу кидаємося в наступ. Одержую прекрасний пас від Степанова, мчу по центру до штрафного майданчика, б'ю низом у правий від себе кут воріт. Грегоріо Бласко, чудовий воротар басків, у стрибку ловить м'яч. Другий постріл по воротах гостей робить Степанов, але м'яч пролітає в кількох сантиметрів над перекладиною.

На п'ятій хвилині гри Михайлов дістав травму, і замість нього на поле вийшов Леута. Він зайняв місце лівого півзахисника. Під час однієї з атак суперників я відтягнувся ближче до наших воріт, опинився позаду Станіслава Леути і гукнув йому:

— Стасю, не ходи далеко вперед, я цей район прикрию!

— Спасибі, Костю! — відповів він.

Відбивши кілька атак басків, ми знову рушили вперед. На чотирнадцятій хвилині лівим флангом стрімко прорвався Григорій Федотов. М'яч після його сильного удару влучає в штангу. А через хвилину я підхопив м'яч на своїй половині поля і помітив тієї ж миті, що Федотов, відірвавшись від опікуна, наближається до штрафного майданчика. Назустріч мені кинувся правий півзахисник іспанців Леонардо Сілаурен. Я проштовхнув

м'яч у нього поміж ногами до Федотова. Григорій наздогнав м'яч, відкинув його праворуч і вдарив у ближній від себе кут воріт. Трибуни вибухнули радісним криком. Ми повели в рахунок!

Правда, баски його незабаром сквитали. Але ініціатива була на нашому боці. Ось Степанов сильно б'є з лінії штрафного майданчика по воротах, м'яч від штанги відлітає знову до нього, і він спрямовує його в сітку. 2 : 1. Баски ще раз відновлюють рівновагу. На перерву йдемо задоволені: ми нав'язали суперникам свою гру, примусили їх відіграватися. Виходить, і ми можемо грати за системою «дубль-ве», причому грати активно, узгоджено.

У роздягальні Микола Старостін сказав мені:

— Доведеться тобі, Костю, перебудуватися. Підеш на місце Семенова, а на твоє місце лівого півсереднього вийде Петро Теренков.

Микола Петрович зробив кілька слухних зауважень, і ми знову вийшли на поле. Почали другий тайм енергійними атаками на ворота гостей. Одержавши добру передачу від Леути, Григорій Федотов увійшов з м'ячем у штрафний майданчик. Його наздогнав захисник, хотів підкатом вибити м'яч, але замість цього просто збив нашого нападаючого з ніг. Суддя Космачов цілком слушно призначив пенальті.

М'яч поставили на одинадцятиметрову позначку. Наш капітан Андрій Старостін дивився на нас, ніяк не наважуючись назвати виконавця. Тоді я вирішив підказати йому: «Шиловський!». Андрій з полегшенням звернувся до Шиловського: «Давай, Вікторе, бий!». Але тут з'ясувалося, що зробити це не так уже й просто. Капітан команди басків Луїс Регейро підскочив до м'яча і відсунув його в якусь ямку. Шиловський спокійно спитав у судді дозволу підправити м'яч. Коли він зробив це, баски оточили його, і він пішов на вихідну позицію для розбігу в супроводі «вартових», які вирішили збити його з

пантелику. Гості щось вигукували, розмахували руками перед обличчям Шиловського. Один схопив його за футболку, другий — за руку. Посміхаючись, Віктор вивільнився від них, зробив кілька кроків до м'яча і спокійнісінько забив гол у нижній кут воріт. Баски розсміялися, підбігли до нього, почали поплескувати по плечах, потискати руку. Їм сподобалися і його спокій, і майстерний удар.

Ми продовжували атакувати, зберігаючи територіальну перевагу. Щось у механізмі басків зіпсувалося, гра у них явно не клеїлась, вони не чекали з нашого боку такої агресивності, такого сильного опору. Через кілька хвилин центральний захисник басків схопив м'яч рукою на лінії штрафного майданчика. Суддя призначив штрафний удар. Володимир Степанов поставив м'яч і завагався: кому віддати?

— Володю, ворота! — вигукнув я і кинувся вбік, щоб відвести за собою центра захисту. Степанов зрозумів мене. Він без розбігу сильно вдарив, і м'яч влетів у правий верхній кут воріт.

Після цього в команді суперників почалося безладдя, вони сварилися, кричали один на одного. А наступ «Спартак» тривав під овації трибун. Окрилені успіхом, ми безперервно штурмували ворота басків і забili ще два голи, вигравши матч з рахунком 6 : 2.

У цій грі Андрій Старостін, уперше виступаючи в ролі центрального захисника, опікаючи персонально такого тарана, як Ісідро Лангара, діяв самовіддано, цупко і цілком упорався із своїм завданням. Матч він провів блискуче, хоча все-таки покрикував на воротаря Анатолія Акімова й деяких гравців. Та ніхто на це не образився.

Тоді ж перед десятками тисяч глядачів розкрився талант Григорія Федотова. В його зоні простій, але дуже змістовній грі була помітна тенденція до імпровізації, до експромту, до тієї творчої ініціативи, яка властива гравцям неординарним, вихованим у висококласному фут-

болі. Мені дуже сподобалася його невимушена робота з м'ячем, скрадлива манера гри і блискавичні ривки, які він завершував снайперськими ударами.

У першому таймі ми з Федотовим порівняно легко проходили правого півзахисника Сілаурена. У нас з Григорієм одразу налагодився контакт, він ніби відчував момент, коли я подумки просив пас, і посилав мені точну передачу.

Після матчу, коли я сказав про це Федотову, він відповів, що і в нього таке ж саме відчуття, хоч ми з ним до того ніколи раніше не грали разом.

Щасливі, збуджені повернулися ми після гри в роздягальню. На нас уже чекали тут численні керівники всіх рангів, представники спортивної громадськості. Настрій у всіх радісний, святковий. Ще б пак: ми довели, що у нашій країні є футболісти міжнародного класу, мужні, вольові майстри шкіряного м'яча. А ось і організатор нашої перемоги — Старостін.

— Своїх поздоровлятиму потім, — сказав він і підійшов до мене з Шиловським, до Федотова, Теренкова, Малиніна, кожного розцілував, дякуючи за допомогу, кожному сказав теплі слова.

Їх дуже приємно було почути саме від нього. Адже Микола Петрович узяв на себе всю відповідальність за матч, у критичну хвилину, коли навіть серед болільників наші шанси розцінювалися дуже низько, він насмілився прийняти на озброєння нову систему гри, зумів згуртувати команду, надихнути футболістів на перемогу.

Після матчу «Спартака» з басками нам дуже приємно було почути від самих суперників про те, що їх приголомшили і технічна озброєність наших футболістів, і легкість, невимушеність, з якою ми обробляли м'яч, і запал в атаках. «Ви грали красиво!» — сказав капітан басків Регейро. І додав: «Цілком сучасна, зріла тактика — ось що принесло вам успіх».

Так, нова схема розташування гравців на полі виправдала себе на практиці, дала змогу стримати наступ грізних басків, у нападі яких діяла п'ятірка найсильніших форвардів нашого континенту: Горостиза, Регейро, Лангара, Іррагоррі, Алонсо.

Повернувшись з Віктором Шиловським до Києва, ми в усіх подробицях розповідали товаришам по команді про московський матч, про нову систему гри, яка дала змогу «Спартаку» перемогти. На жаль, більшість наших гравців скептично поставилася до цього, дійшла висновку, що для київського «Динамо» ця система непридатна. Дехто просто вважав, що перемогти «Спартаку» допомогли Шиловський, Шегоцький, Федотов та інші запрошені з різних команд футболісти, тому, мовляв, не в тактичній системі справа. Одне слово, період тактичної перебудови нашої команди затягнувся, що й позначалося на її результатах.

Матч київського «Динамо» з басками було призначено на 15 липня. На цю гру всі види перепусток скасували: адже зібрані кошти йшли на допомогу іспанським патріотам. Навіть нам, гравцям, запропонували придбати квитки. Спортсменів мобілізували для розповсюдження квитків на підприємствах. Ми з Миколою Трусевичем рушили на завод «Арсенал» і в обідню перерву біля прохідної за кілька хвилин продали всі квитки. Інтерес до матчу був надзвичайний.

Зустрічали басків на вокзалі всією командою. Я підійшов до Регейро з великим букетом квітів. Він мене пізнав одразу і закричав: «Спартак», «Спартак»! Я відповів йому: «Динамо», Київ — капітан!» Ми дружно засміялися.

15 липня київське «Динамо» і збірна Басконії під оплески вщерть переповнених трибун вишикувалися в центрі поля. У складі нашої команди були: М. Трусевич, В. Глазков, Й. Ліфшиць, І. Гвоздков («Локомотив», Москва), І. Кузьменко, М. Табачковський («Динамо» Оде-

са), В. Шиловський, П. Лайко, К. Шегоцький, П. Комаров, М. Махиня.

Баски вийшли на гру в своєму звичайному бойовому складі. Найбільше нас хвилювала «проблема Лангари». У спартаківців його взяв під свою опіку Андрій Старостін. Він діяв як центральний захисник і зустрічав грізного центрофорварда басків у своїй зоні, сковував усі його дії. Наш Йосип Ліфшиць не зумів нейтралізувати Лангару, бо вважав за необхідне йти вперед, на допомогу нападаючим, і потім щоразу змушений був наздоганяти свого підопічного, що йому не завжди вдавалося.

Тільки-но пролунав перший свисток арбітра, ще не всі глядачі встигли зайняти свої місця на трибунах, як Регейро дав пас на Лангару, той вдарив низом з кута штрафного майданчика і на 48-й секунді матчу відкрив рахунок.

Хвилини через двадцять той же Лангара забив другий гол. Він на якусь мить випередив Трусевича під час боротьби за м'яч і пробив його повз воротаря у сітку. Після цього нам на якийсь час вдалося перехопити ініціативу. На тридцятій хвилині я обвів двох захисників, вийшов сам на сам з голкіпером Бласко. Він кинувся до мене, а я в цю мить віддав м'яч вільному Шиловському, і той спрямував його в порожні ворота. Трибуни привітали цей успіх динамівців дружними оплесками.

Нова атака господарів поля — і знову гол! 2 : 2. Хтозна, як пішла б далі гра, та суддя Чорнобильський не зарахував цей м'яч, вважаючи, що його забито з положення «поза грою». Він не помітив іспанського захисника біля штанги. Після матчу самі баски сказали нам, що гол було забито правильно, та нам від цього легше не стало. Баски здобули перемогу — 3 : 1. Третій гол також забив Ісідро Лангара.

Дуже невдало провів цю гру гравець московського «Локомотива» І. Гвоздков. Не внесла змін на краще в наші дії заміна після перерви П. Лайка на М. Гончаренка.

Головна причина нашої поразки в тому, що ми не наважилися взяти на озброєння нову систему гри з трьома захисниками.

Після матчу тренер іспанців Педро Вальяно, неабиякий авторитет у футболі, сказав мені:

— Нападаючі київського «Динамо» нагадують манерою гри технічних шотландців. Перебудуйте тактику, і ви зможете суперничати з будь-якою європейською командою. «Спартак», наприклад, уже зараз готовий до такого суперництва.

Під час дружньої вечері футболісти зібралися за спільним столом. Ліворуч від мене сидів Лангара, праворуч — Регейро, напроти — Сілаурен, Бласко. Це були прості, веселі, товариські люди — сини республіканської Іспанії.

Ми обмінювалися думками про зіграні матчі, в основному за допомогою жестів. Регейро знову сказав, що йому дуже сподобалася гра «Спартака». Причиною поразки від нього він вважав недооцінку цієї класної команди. Після гри з московським «Динамо» баски гадали, що кращої команди в нашій країні немає. Капітан басків зазначив також, що суддя неправильно призначив штрафний, після якого в їхні ворота було забито четвертий гол (Степановим). Довелося мені пояснювати на пальцях, що їхній третій номер зіграв рукою, і все було правильно. Здається, я переконав свого співрозмовника.

Мене здивувало, що в Лангари бутси латані-перелатані. Запропонував йому свої в подарунок. Коли він зрозумів мене, почав сміятися, хитати головою. Я зрозумів, що він чудово почуватися у своїх стареньких бутсах і не проміняє їх на будь-які нові.

Наступного дня всією командою поїхали на вокзал проводити басків у Тбілісі. Там вони виграли у збірної міста з рахунком 2 : 0, а потім завдали поразки збірній Грузії — 3 : 1. Закінчили своє турне наші гості перемогою над збірною Мінська — 6 : 1.

Отже, з дев'яти матчів у нашій країні баски виграли сім, зробили одну нічию і одну зустріч програли. Вони забили загалом 32 м'ячі, а пропустили 17. Коментарі навряд чи потрібні. Нагадаю, що перед приїздом до нас баски у Франції, крім уже згадуваного «Ресінга», завдали поразки чемпіонам країни — футболістам «Олімпік Марсель» — 5 : 2, зробили нічию в Чехословаччині і перемогли збірну Польщі — 4 : 3.

У виконанні збірної Басконії ми вперше побачили нову тактичну систему «дубль-ве», яку поступово взяли на озброєння найкращі команди світу.

Почали відмовлятися від гри «п'ять у лінію» і радянські команди.

Зустрічі з басками запам'яталися мені на все життя. Хіба можна забути цих чудових футболістів і мужніх, вольових людей! Тренер команди Педро Вальяно розповів таке: перед матчем з московським «Динамо» воротар Грегоріо Бласко дізнався, що містечко поблизу Більбао, де мешкали його дружина, двоє дітей, батько й мати, варвари-фашисти знищили вщент, розправившись з усім населенням. Бласко качався по підлозі в номері готелю, кусав собі губи, але вийшов на матч заради Іспанії, заради радянських людей, які прийшли на стадіон привітати мужніх патріотів.

Під час вечері в Києві я мимоволі звернув увагу на те, що до свого партнера Горостизи баски ставилися якось зневажливо, не по-дружньому. На його репліки відповідали різко, інколи всі разом, енергійно жестикулюючи. Я все зрозумів трохи пізніше, коли в нашій центральній пресі з'явилася стаття «Сімнадцять і один». У ній розповідалося про те, що фашистський диктатор Франко запропонував усім басконським футболістам повернутися в Іспанію під загрозою застосування репресій до родин. Та сімнадцять бійців Республіканського фронту, сімнадцять чудових футболістів рішуче відповіли: «Ні!». Тільки Горостиза погодився повернутися.

Вони зберігали свою батьківщину в серцях і роз'їхалися по різних країнах. Чудо-команда припинила своє існування...

НАЗРІЛІ РЕФОРМИ

Той літній місяць 1937 року пам'ятний для мене не лише зустрічами з футболістами Басконії. Визначною подією для всього нашого спорту, зокрема, для нас, футболістів, стала вже згадувана мною постанова ЦВК СРСР від 22 липня про нагородження добровільних спортивних товариств, працівників і майстрів фізичної культури та спорту.

Країна вперше відзначала своїх спортсменів урядовими нагородами. Ордени Леніна засяяли на прапорах всесоюзних спортивних товариств «Динамо» і «Спартак».

Серед нагороджених були 11 радянських футболістів. Ордена Леніна удостоєно М. Старостіна, ордена Трудового Червоного Прапора — О. Старостіна, С. Ільїна, ордена «Знак Пошани» — І. Андрєєва, А. Акімова, П. Дементьєва, Л. Қорчебокова, С. Леуту, А. Старостіна, Ш. Шавгулідзе, К. Шегоцького.

Коли розпочалася підготовка до сезону 1938 року, я вже почував себе непогано. Наш тренер М. Товаровський, на жаль, переїхав до Москви, і ми почали тренування без нього. Команда обрала тренерську раду в складі Ізковського, Шиловського, Лайка, Махіні і мене.

Відверто кажучи, однастайності серед нас не було. Особисто для мене стало цілком ясно, що за старою системою «п'ять у лінію» грати не можна. Потрібна перебудова. Настав час відмовитися від «українських мережив» і перейти на нову систему, перевагу якої так переконливо довели футболісти Басконії, а також московський «Спартак» під керівництвом Миколи Старостіна. Проте перебудова вимагала зміни амплуа багатьох наших гравців, залежно від їх здібностей і підготовленості. На жаль, еди-

ної думки щодо цього тренерська рада не мала. Це позначилося на результатах виступів команди в чемпіонаті країни 1938 року.

Перед тим як розповісти про ту всесоюзну першість, зроблю коротенький відступ. Зі мною стався комічний, але характерний для атмосфери тридцятих років випадок. Перед початком сезону я лікувався в одному з підмосковних санаторіїв. Тут якийсь відпочиваючий виявив «пильність». Він дізнався, хто я такий, і відразу ж написав на мене скаргу секретареві парторганізації санаторію про те, що я недооцінюю високу урядову нагороду і відмовляюсь носити орден, зневажаючи його.

Мене викликав до себе секретар парторганізації і суворо спитав:

— Чому ви не носите орден, яким вас нагородив Уряд?!

У відповідь я розсміявся. Це його обурило. Тоді я попросив викликати людину, що написала заяву. Коли цього «пильного» громадянина викликали, я спитав його:

— Ви газети хоч коли-небудь читаете?

Ще не розкумекавши, до чого я веду, розлючений скаржник скочив з місця і почав мені загрожувати всілякими карами. Тоді я спокійно пояснив:

— Орден я не ношу тому, що мені його ще не вручили. Як тільки я його одержу, завжди і всюди носитиму його з гордістю. А з вами, надто «пильний» громадяніне, я не хотів би опинитися в одній команді. Та й в одній санаторній палаті з вами небезпечно...

На відміну від попередніх років у четвертому чемпіонаті країни взяли участь 26 команд, які розіграли першість в одне коло. До того ж змінилася й система заліку: за перемогу команди діставали 2 очка, за нічию — 1 і за поразку — 0. Ця система збереглася до наших днів.

У боротьбу за чемпіонські титули вступили команди: «Динамо», «Спартак», «Металург», ЦБЧА, «Локомотив», «Торпедо», «Сталінець», «Харчовик», «Крила Рад», «Бу-

ревісник» (усі — Москва), «Динамо», «Сталінець», «Електрик», «Спартак», «Зеніт» (усі — Ленінград), «Динамо» і «Локомотив» (обидві — Тбілісі), «Динамо» і «Локомотив» (обидві — Київ), «Стахановець» (Сталіно), «Трактор» (Сталінград), «Динамо» (Одеса), «Динамо» (Ростов-на-Дону), «Темп» (Баку), «Сільмаш» і «Спартак» (обидві — Харків).

Поки наша та інші команди вагалися, футболісти московського «Спартака» своєчасно перейшли на гру з трьома захисниками. Тактичне новаторство і висока індивідуальна майстерність гравців зробили цей клуб найсильнішим у країні. Він установив своєрідний рекорд, який і досі не вдалося нікому побити, завоювавши протягом двох сезонів підряд і чемпіонське звання, і Кубок СРСР.

У спартаківців однаково добре діяли всі ігрові лінії, вони агресивно атакували і надійно оборонялися. Чемпіони країни 1938 року забили у ворота суперників 74 м'ячі, а пропустили лише 19. Другий результат за кількістю пропущених голів мали арміїці Москви (24), а третій — московський «Металург» (29). Ці дві команди й зайняли відповідно друге і третє місця в чемпіонаті. А динамівці Києва, хоч і показали найкращу результативність (76 забитих голів), зайняли четверте місце, бо надто вже багато ми пропустили — 35 м'ячів. Наша команда ніяк не наважувалася перейти на систему трьох захисників.

В активі нашої команди в цьому чемпіонаті були переконливі перемоги над ленінградським «Спартаком» — 7 : 0, ленінградським «Сталінцем» — 7 : 2, бакинським «Темпом» і московським «Буревісником» — по 6 : 0. А кому ж кияни програли чотири матчі? Саме тим командам, які вже переходили на більш ефектну систему гри «дубль-ве» — московському «Металургу» (2 : 3), ленінградському «Динамо» (0 : 1), московському «Сталінцю» (2 : 3) і московському «Торпедо» (1 : 5).

Молоді футболісти московського «Торпедо» відмінно стартували в чемпіонаті. Перші матчі автозаводців мож-

на порівняти хіба що з блискучим стартом тбіліських динамівців у 1936 році і команди «Металург» у 1937-му. Торпедівці відразу ж увійшли до числа провідних колективів країни. Вони успішніше, ніж інші команди, здійснили перехід на систему «трьох захисників». Успіхи футболістів «Торпедо» на початку сезону 1938 року стали свідченням переваги цієї системи над грою «п'ять в лінію». У складі «Торпедо» виступали Б. Кочетов, В. Виноградов, І. Кочетов, В. Маслов, П. Петров, М. Морозов, К. Рязанцев та інші здібні майстри.

В першому ж матчі нікому до цього не відома команда московського «Торпедо» завдала поразки «Металургу» — 1 : 0. Через кілька днів автозаводці перемогли прославлену столичну команду «Спартак» — 3 : 2. Розгромили вони й київське «Динамо» — 5 : 1.

Ми тоді збиралися в поїздку до Франції. Гра з торпедівцями мала стати для нас своєрідним іспитом, оглядом сил. Кияни про це добре знали і вийшли на матч з великим бажанням показати хорошу гру і перемогти. Нічого у нас не вийшло. Висунутий вперед центральний нападаючий торпедівців Синюков буквально розтерзав наш захист і забив три голи. До Франції поїхали торпедівці.

Увагу всіх болільників привернули також успішні виступи московських армійців. У попередніх розиграшах вони займали місця в нижній половині турнірної таблиці, а нині грали дружно, напористо. Особливо сильне враження справляла п'ятірка нападаючих на чолі з Григорієм Федотовим.

На фініші чемпіонату між командами ЦБЧА, «Металург» і «Спартак» точилася вперта боротьба за першість. Металурги зміцнили своє турнірне становище, завдавши поразки спартаківцям — 2 : 1. Перед останнім днем розиграшу всі три колективи мали однаковий результат — по 37 очок. Кожному лишалося зіграти по одному матчу. «Спартак» легко виграв у команди «Крила Рад» — 6 : 1, а от футболісти «Металурга» і ЦБЧА програли відповід-

но динамівцям Тбілісі — 2 : 3 і динамівцям Києва — 1 : 2. Це й вирішило долю першого місця: «Спартак» набрав 39 очок, ЦБЧА і «Металург» — по 37, київське «Динамо» — 36. П'ятірку провідних команд замкнули динамівці Москви — 32 очка. Як бачимо, чемпіонат пройшов у цікавій боротьбі.

В сезоні 1938 року радянські футболісти багато й плідно попрацювали над питаннями тактики, фізичної підготовки, індивідуального тренування, спортивного режиму. Клас гри провідних команд помітно зріс. На полі частіше можна було побачити цікаві тактичні комбінації, значно посилювався темп гри. Різноманітнішими стали прийоми обробки м'яча, майже всі гравці навчилися грати головою (а не відбивати м'ячі). У складі найсильніших команд з'явилася здібна молодь. Футбол ставав дедалі популярніший.

Після завершення сезону в нашій команді тривали дискусії з питань тактики гри. Власне, всі вже бачили перевагу системи трьох захисників, і нам, як це вже зробили провідні команди, треба було перекваліфікувати центрального півзахисника на центрального захисника. Наші футболісти усвідомили, що торпедівський форвард Синюков зумів забити нам безперешкодно три голи тільки тому, що півзахисники, підтримуючи атаки нападаючих, не встигали повертатися назад, у лінію оборони. Отож її треба зміцнити.

В чому полягала наша система «п'ять у лінію»? Нападаючі розташовувалися попереду ланцюжком, робили передачі один одному здебільшого на короткі відстані. Крайні півзахисники грали переважно позаду крайніх нападаючих. На центрального півзахисника припадало велике навантаження, бо він діяв проти трійки центрових нападаючих, ішов уперед для допомоги своїм і повертався назад під час атаки суперників. Крайні захисники грали в своїй зоні майже на одній лінії, підстраховуючи своїх півза-

хисників і стримуючи півсередніх нападаючих суперників.

Ефективна ігрова система «дубль-ве», яку першими запровадили англійські футболісти, мала багато відмінностей. Вона дістала свою назву від англійської назви літери W. Саме малюнок цієї літери нагадував розташування гравців на полі за новою схемою.

Основною ударною силою тут була трійка нападу, що грала на одній лінії. Це крайні нападаючі і центрофорвард, який діяв на вістрі атаки, у зоні, найнебезпечнішій для воріт суперника. Це тріо, як правило, в захисних діях не брало участі. Двоє напівсередніх нападаючих (інсайди) розташовувалися позаду лінії нападу, підтримуючи зв'язок із захистом, допомагаючи йому в разі потреби. Вони, мов човники, пересувалися від одного штрафного майданчика до другого. Крайні півзахисники стримували напівсередніх нападаючих суперника і розпочинали атакуючі комбінації своєї команди. Крайні захисники діяли проти крайніх нападаючих суперника, а центральний захисник — у найнебезпечнішій зоні перед воротами, виконуючи тільки оборонні функції, опікаючи центра нападу суперника і підстраховуючи своїх крайніх захисників.

Як бачимо, за системою «дубль-ве» кожен гравець опікав одного із суперників. Гра загострилася, бойові порядки розтяглися, зросла довжина передач, вони стали більш загрозливі.

Невдачі команд, які грала за системою «п'ять у лінію», у матчах із суперниками, що застосовували систему «дубль-ве», пояснювалися тим, що центральні захисники передусім підтримували нападаючих, ішли вперед і не встигали повертатися назад, щоб нейтралізувати атакуючого центрофорварда суперників.

Ось чому Лангара забив стільки м'ячів під час зустрічей з нашими командами, ось чому торпедівець Синюков забив нам три м'ячі, хоч класним гравцем не був.

Почин у нас зробив спартаківець Андрій Старостін.

Він перший серед радянських футболістів у матчі з басками відійшов назад, діяв як центральний захисник і, граючи в зоні захисту, зустрічав Лангару віч-на-віч, зв'язував його гру. І все-таки більшість наших команд, маючи в своєму складі класних гравців, продовжувала грати за старою тактикою. Ще довго тривали дискусії про доцільність чи недоцільність переходу на систему «дубль-ве». Ясна річ, це не сприяло згуртуванню колективів, підривало їхню боєздатність.

Як правило, футболісти не мали тоді кваліфікованих, досвідчених тренерів, що могли б на практиці здійснити перебудову ансамблів за новою системою. Ось чому з таким задоволенням було прийнято звістку про те, що в грудні 1938 року має відбутися всесоюзний збір тренерів. Він був корисний для розвитку радянського футболу. Шістдесят тренерів дістали тут різні категорії, обмінялися досвідом роботи, підвищили свою кваліфікацію. Ці люди згодом багато зробили для піднесення загального рівня гри футболістів, для підвищення їхньої тактичної грамотності. Вони не лише опанували і впровадили систему «трьох захисників», а й модернізували її. Свою, радянську школу футболу створювали М. Товаровський, Б. Аркадьєв, К. Квашнін, М. Сушков, А. Дангулов, А. Жорданія, М. Окунь, О. Соколов, М. Бутусов та інші.

У довоєнні роки найяскравіше продемонстрували нову систему футболісти московського «Торпедо», тбіліського й московського «Динамо», «Спартака». Саме в цих командах зародилися перші ідеї про зміну місць у нападі. Віднині головне завдання покладалося не на гравця з м'ячем, а на гравця без м'яча, на безперервні переміщення нападаючих, що дезорганізувало захист суперників, на вибір вільного місця, куди буде подано м'яч для останнього, завершального удару. Так було вдосконалено систему трьох захисників. Радянські футболісти почали грати не лише в своєму стилі, сповненому вогню, енергії, безперервного натиску, волі до перемоги, а й за своєю, радян-

ською системою, розробленою тренером московського «Динамо» заслуженим майстром спорту Б. А. Аркадьєвим та іншими нашими футбольними фахівцями. Тому перемога московських динамівців у розигранні першості 1940 року була водночас перемогою нової системи гри у футбол.

Коротко ця система полягала ось у чому. Під час атаки нападаючі мінялися місцями, заплутуючи захист суперників. Один із півзахисників підтримував нападаючих, а другий займав суто оборонну позицію, цементуючи захист.

У деяких командах футболісти навчилися точно розпасовувати м'яч в один дотик, опанували передачі не в ноги партнерові, а на вільне місце. Загалом у передвоєнні роки наші провідні команди показували справді колективну гру, чудову атлетичну підготовку, високу технічну майстерність, велику волю до перемоги.

НОВІ ВИПРОБУВАННЯ

Літо 1938 року принесло мені велику радість і страшну біду.

У червні мені вручили в Кремлі орден. Ми вийшли на Красну площу з нагородами на грудях. Мені здавалося, що всі перехожі тільки й дивляться на мене, я летів, поспішав додому, до матері. Купив по дорозі пляшку вина, найдорожчих цукерок. Побачивши орден, мати пригорнулася до мене й заплакала. Посиділи трохи за столом, пригадали минуле, моє дитинство, захоплення футболом, мій перший ганчір'яний м'яч, мої перші команди...

У серпні, після матчу з лєнінградцями, до мене підійшли двоє, представилися працівниками органів внутрішніх справ і сказали, що мене викликають на прийом. Я поїхав з ними. «Прийом» цей тривав... п'ятнадцять місяців. Отак я став «ворогом народу». В ті часи дуже легко бу-

ло звинуватити у «змові», «шпигунстві» навіть футболіста, а не тільки старого більшовика-ленінця, маршала, партійного, радянського працівника...

Я завжди був жартівником, любив повеселити хлопців, піднести їм настрій у скрутну хвилину. А тепер уявіть собі такий «жарт». Мене заводять у камеру, в якій було вже кілька десятків ув'язнених, і хтось з господарів за традицією запрошує мене відрекомендуватися, щоб присутні знали, з ким звела їх тяжка доля. Під час допиту мене били, губи розпухли, я насилу промовив:

— Футболіст...

У камері вибухнув такий регіт, що я мало не впав від несподіванки. Старі більшовики з дореволюційним стажем, секретарі міськкомів і райкомів партії, великі господарські керівники, діячі культури, військові командири, яких кинули до в'язниці як «зрадників», «шпигунів», «терористів», «троцькістів», над якими щочоці знущалися слідчі, вимагаючи всіма дозволеними й недозволеними засобами зізнатися у нескоених злочинах, розвеселилися, мов діти, і довго не могли стримати сміх. Заразили й мене. То був сміх крізь сльози. Вони котилися з моїх очей, хоча я розумів, що сміються люди не з мене, не з мого нещасного вигляду, не з моєї професії. Сміялися вони з тогочасної дійсності, за якої можна було позбавити життя, волі, людської гідності будь-якого громадянина країни — робітника і академіка, маршала і визначного партійця, письменника і футболіста. Без будь-якої провини з їхнього боку, за необережно сказане слово, за анекдот. Доноси писали колеги по роботі, сусіди, виявляли «ворогів народу», як це вимагали в усіх трудових колективах і організаціях.

Відверто кажучи, я й сам, і мої несподівані друзі по камері дивувалися: навіщо й футболіста робити ворогом народу? Але ж не забудьмо про популярність майстрів шкіряного м'яча. Я був орденосцем (першим серед українських спортсменів), гравцем збірної СРСР, люди-

ною, досить відомою в спортивному світі. Мабуть, комусь потрібно було мене від цього світу ізолювати.

У чому мене звинувачували? Слідчий кричав: «На кого працюєш? Чий ти шпигун? Польський, румунський, португальський?» І щоразу бив мене ніжною від стільця, щоб я скоріше зізнався. На все життя запам'ятав я ці інтенсивні допити протягом дванадцяти діб у 21-й кімнаті на четвертому поверсі Наркомату внутрішніх справ УРСР.

Двері тут були важкі, дубові, і коли ними затискали мої пальці правої руки, я непритомнів. На всі запитання, на всі тортури відповідав однаково коротким «Ні!». Вибити зізнання катам не вдалося. Вже пізніше довідався, що мене, простого московського хлопця з вулиці Велика Полянка, хтось у доносі назвав сином польського графа, який у Варшаві згодився працювати на польську розвідку...

Сфабрикувати на мене справу не вдалося, я ні в чому не звинувив перед Батьківщиною, ні в чому не зізнався. Кволий, схудлий, але щасливий від того, що справедливість перемогла і мене повністю реабілітовано, вийшов я на волю через рік і три місяці ув'язнення. Передусім попрямував на телеграф, аби найшвидше сповістити матір про те, що живий, здоровий і скоро побачуся з нею.

Через два дні мені повернули документи, орден. Зустрівся з товаришами по команді. Вони розповіли мені про свої невдачі: в сезоні 1939 року київське «Динамо» посіло в чемпіонаті країни тільки восьме місце. Завітав на стадіон, сумно походив по полю. Настрій був кепський: треба починати нове життя. Я втратив сім'ю, спортивну славу, спортивну форму, квартиру в Києві.

Виїхав до Москви. В рідному домі мати не відходила від свого «мізинчика», сестри й брати підбадьорювали мене, жартували, розважали, як могли, втішали.

Було дуже важко. Я уникав людей, знову й знову

згадував усе своє життя, повертаючись до безраднісного фіналу. Що робити, з чого починати в 28 років?

У цей скрутний для мене час я не лишився без підтримки. З почуттям безмежної вдячності пішов до Миколи Петровича Старостіна, коли дізнався, що він запрошує до себе, хоче побачитися, поговорити зі мною. Порадив вище тримати голову, з вірою дивитися в майбутнє, не ховатися від людей. Мені й справді полегшало, але я відверто розповів Старостіну, що фізично відчуваю себе погано, і саме це мене найбільше пригнічує, бо без футболу не уявляю собі життя. У відповідь почув:

— Звичайно, Костю, грати у футбол ти вже, мабуть, не зможеш. Але ж колись усім доводиться прощатися з м'ячем і зеленим полем. Приходь до нас, у «Спартак». Підшукаємо тобі роботу, дамо квартиру. Ти ж молодий ще, тримайся бадьоро!

Микола Петрович запропонував мені й гроші. Та я відмовився від них, подякував за підтримку і попросив тиждень на роздуми.

Друзі, рідні умовляли мене не вагатися, прийняти цю пропозицію. Здається, я вже й сам був схильний пристати на неї. Не давала спокою лише одна думка: невже з футболом покинчено, невже втрачено всі надії, і я не зможу відновити спортивну форму, ніколи не вийду на поле?

Важко було змиритися з цим. Ось чому я страшенно зрадив, коли одержав телеграму з Києва, в якій керівники товариства запрошували мене приїхати для переговорів. Я поїхав.

Понад три години тривала ця розмова. Товариші розвіяли мої сумніви, переконали в тому, що я ще можу бути корисний команді. Говорили про те, як люблять мене київські шанувальники футболу. Тож добре буде, якщо в наступному сезоні зіграю бодай кілька матчів. Коли ж відчую, що грати неспроможний, мене відпустять.

Я залишився. Правда, дехто з гравців і керівництва команди скептично поставилися до мого повернення в основний склад «Динамо», висловлювали сумнів щодо того, чи побачать на полі «колишнього Шегоцького». Та це ще більше підливало масло у вогонь, викликало в мене бажання довести собі самому і всім скептикам, що є ще порох у порохівницях, що я зможу грати навіть краще, ніж раніше. Я попросив направити мене на лікування в Сочі: мацестинські ванни дуже допомагали мені. Під час перебування в санаторії поставив собі за мету якнайбільше їсти, щоб поправитися. Здійснити цей задум було нелегко, бо я завжди мав поганий апетит, їв дуже мало, і за столом товариші по команді часто жартома називали мене «горобчиком». Але ж тепер стояло питання про повернення у великий футбол, повернення в команду. І я не виходив з-за столу, поки не з'їдав усе, що подавали, та ще й додаткову порцію.

В санаторії я зміцнів, поправився на радість собі й лікарям. Навесні 1940 року, коли команда виїхала на передсезонний збір до Одеси, я вже був цілком здоровий, бадьорий і фізично дужий. Під час кросів, ігрових тренувань не відставав від товаришів, і вони з подивом поглядали на мене, згадуючи, що зовсім недавно я ледве ноги переставляв.

На той час у складі команди було двадцять чоловік: воротарі — Антон Ідзковський і Микола Трусевич, захисники — Анатолій Савицький, Василь Глазков, Микола Махиня, Олександр Фесенко, Олексій Клименко, півзахисники — Борис Афанасьєв, Володимир Гребер, Іван Кузьменко, нападаючі — Юрій Чернега, Йосип Качкін, Макар Гончаренко, Петро Лайко, Павло Комаров, Віктор Шиловський, Микола Коротких, Микола Балакін, Костянтин Шегоцький. Тренером був колишній гравець «Динамо» Михайло Печений.

Працював я завзято, наполегливо, мене тоді доводилося буквально відривати від м'яча, за яким я так ску-

чив під час вимушеної перерви. Радісно було відчувати, що він мені підкоряється, як і раніше. Треба лише відновити швидкість, витривалість, силу удару. І я лишався на полі, коли всі закінчували тренування, бігав з м'ячем, обводив удаваних суперників, десятки, сотні разів бив по воротах.

Через два тижні я вперше вийшов у складі команди на товариський матч проти збірної Одеси. Гру провів не на повну силу, але відчував, що зможу відновити форму. Відчували це й партнери. Скептичні розмови припинилися.

Протягом усього сезону я виступав за основний склад. На жаль, гра у нас, як кажуть, не пішла. Колективу бракувало згуртованості, єдності. Після того як М. Печений пішов з «Динамо», командою знову керувала тренерська рада, в якій не було однастайності. Відчувалася потреба в молодих, свіжих силах. Результати виступу в чемпіонаті 1940 року були невтішні — 6 перемог, 9 нічиїх і 9 поразок, 21 очко з 48 можливих, 32 забитих і 49 пропущених м'ячів. Ми посіли восьме місце.

Найкраще провели цей турнір новатори модернізованої системи трьох захисників — динамівці Москви. Відмовившись від прямолінійних дій нападаючих, вони демонстрували добре продумані переміщення форвардів по всьому фронту атаки. Діставши свободу маневрування, обдарований динамівський диспетчер М. Якушин зав'язував хитромудрі тактичні комбінації. Не менш тонко й майстерно вели атаки два інших чудових нападаючих — С. Ільїн і М. Дементьев. Вміло завершували зусилля партнерів С. Соловйов і М. Семичастний. На допомогу нападаючим столичні динамівці кинули й своїх півзахисників. О. Лапшин, М. Палиска і дебютант В. Блинков багато разів у ході матчу йшли вперед і вносили паніку в лави суперників. Висока активність нападаючих «Динамо» давала їм змогу й своєчасно страхувати півзахисників, що підключалися в атаку.

В тому чемпіонаті московські динамівці набагато переважали всіх суперників і в тактиці, і в техніці, і в мобільності, що й принесло їм заслужений успіх. Вони завершили чемпіонат з 36 очками (16 перемог, 4 нічиїх, 4 поразки), забили 74 м'ячі, а пропустили 30. Москвичам вручили прапор чемпіона (медалей тоді ще не було). На друге місце вийшли футболісти тбіліського «Динамо» — 34 очка, третіми призерами стали московські спартаківці — 31 очко. Вище від киян у турнірній таблиці стояли також команди ЦБЧА, «Динамо» (Ленінград), «Локомотив» (Москва) і «Трактор» (Сталінград).

Наприкінці сезону 1940 року в нашу команду прийшов новий тренер — видатний футболіст, заслужений майстер спорту М. П. Бутусов.

Грати у футбол він почав ще в 1911 році у Петербурзі — в дитячій команді «Унітас». У 1918—1930 роках грав у командах Фінляндської залізниці, Выборзького райспортклубу, «Харчовики», а в 1931—1936 роках — у ленінградському «Динамо». М. Бутусов виступав за збірні Ленінграда, РРФСР, СРСР, був капітаном збірної СРСР.

Його амплуа — центральний нападаючий. Футболіст, величезного темпераменту і яскравого організаторського таланту, він володів віртуозною технікою, славився точними, невідпорними ударами, про силу яких ходили легенди.

До приїзду в Київ М. П. Бутусов тренував ленінградське «Динамо» (1936—1938) і тбіліське «Динамо» (1939—1940). Саме під його керівництвом динамівці Тбілісі двічі завойовували друге місце в чемпіонатах СРСР. Грамотний тренер, здібний організатор принципова людина, М. Бутусов, очоливши київське «Динамо», передусім подбав про комплектування команди. Навесні 1941 року на передсезонний збір до Одеси вирушили тридцять чоловік: воротарі — М. Трусевич, А. Ідзковсь-

кий, О. Лаєвський, А. Горінштейн; захисники — В. Глазков, Б. Афанасьєв (Москва), М. Махиня, Р. Газда (Чернівці), В. Габер (Львів), О. Клименко; півзахисники — В. Гребер, І. Кузьменко, М. Гурський. Й. Єдинак (Львів), В. Садовський (Дніпропетровськ); нападаючі — В. Онищенко, В. Шиловський, Й. Качкін, Я. Борисов (Миколаїв), М. Мельник, А. Лерман, П. Комаров, П. Лайко, М. Балакін, П. Віньковатов, К. Шегоцький, львів'яни О. Скоцен, М. Матіас. Тренер — М. Бутусов, адміністратор — Р. Фельдштейн.

Серед дебютантів команди були й досвідчені гравці, і новачки. Навчально-тренувальний збір пройшов успішно, було визначено основний склад, який і розпочав ігри чемпіонату країни 1941 року: М. Трусевич, В. Глазков, Б. Афанасьєв, М. Махиня, В. Гребер, І. Кузьменко, В. Онищенко, М. Матіас, О. Скоцен, К. Шегоцький і П. Віньковатов. Капітаном команди знову призначили мене.

Сьомий чемпіонат країни з футболу розпочався 27 квітня. Перші матчі ми провели вдало, поразок не зазнали. Проте в команді не було дружби, згуртованості, почалося розмежування. Дехто з ветеранів ображався, бо їх не ставили на ігри в основному складі. Дехто чинив опір тактичній перебудові, бо нова тактика вимагала від них підвищення майстерності, а не кожен ветеран міг витримувати великі тренувальні навантаження.

Перед важливим матчем з динамівцями Тбілісі тренер і я довго радилися з приводу складу на цю гру і найдоцільнішої тактики. Вирішили грати за новою системою. Я поговорив з кожним гравцем про значення цього матчу, про нову тактику, згадав ігри з басками. Вийшли на поле добре підготовлені психологічно, з палким бажанням довести свою ігрову перевагу над сильними суперниками, другими призерами попереднього чемпіонату країни.

У першому таймі Матіасу і мені вдалося чотири рази вивести нашого центра нападку Олександра Скоцена сам на сам з воротарем, але забити гол він так і не зумів. Давалася взнаки відсутність турнірного досвіду. В перерві ми заспокоїли молодого футболіста, підказали, як краще діяти, порадили не поспішати із завершальним ударом. Другий тайм починається нашими атаками, тбіліські захисники відчайдуш одбиваються. Ось Матіас б'є по воротах, а я тієї ж миті роблю ривок уперед, до воротаря, сподіваючись, що він не утримає м'яч, відіб'є його в поле. Так і сталося: воротар випускає м'яч, і я метрів з шести відкриваю рахунок. Ми утримували ініціативу до фінального свистка. Павло Вінковатов забив ще два голи, і матч закінчився нашою перемогою з рахунком 3 : 0. Такої поразки від нас тбілісці ще не зазнавали.

Михайло Павлович Бутусов зустрів нас на біговій доріжці, вручив мені кілька красивих, запашних троянд, поздоровив усіх з перемогою в матчі, у якому ми вперше застосували систему «трьох захисників».

І все ж нова тактика ще не взяла гору в нашій команді, у колективі лишалося чимало її противників, і при нагоді вони намагалися зводити рахунки з її прихильниками.

Коли ми поверталися поїздом з Ленінграда, де зіграли з місцевими динамівцями внічию (1 : 1), хтось «доповів» тренерові про те, що ми розпиваємо в купе пиво. Питання про порушників режиму Шегоцького і Трусевича розглядалося на загальних зборах команди. Із звинуваченнями виступали переважно запасні гравці, ображені на мене за те, що я не рекомендую їх до основного складу. Між іншим, у запасі в команді була когорта гравців, якій могли б позаздрити тренери багатьох клубів: Ідзковський, Клименко, Габер, Гурський, Єдинак, Қомаров, Лайко, Шиловський та інші.

Ми з Трусевичем на зборах мовчали. Все ж мене по-

просили висловитися, і тоді я сказав, що завжди глибоко поважав колектив, ніколи нічого від товаришів не приховував, готовий був до будь-якого заслуженого покарання. Та в даному випадку не відчуваю за собою ніякої провини, бо не випив навіть ковтка пива. Адже його приніс у купе Матіас для своєї дружини Христини, бо йому не вдалося дістати мінеральної води. Очевидно, хтось помітив пляшку пива в нашому купе і вирішив з цього скористатися для зведення рахунків.

Усе-таки М. Бутусов вирішив увільнити мене від капітанських обов'язків. Настрій в усіх було зіпсовано, чергову гру з московським «Спартак» ми програли — 0 : 3. Потім команда поїхала до Харкова, де мала зустрітися з місцевим «Спартак». Я попросив тренера не ставити мене на гру, дати відпочити. Не виступали також Матіас і Скоцен. «Опозиція» зраділа, доводила Бутусову, що харків'ян можна обіграти будь-яким складом, бо вони займають останнє місце в турнірній таблиці. Матч закінчився поразкою київського «Динамо» — 0 : 2. Одне слово, тренерові стало ясно, кого в команді цікавить результат, а кого — власне «я». Ми з ним довго розмовляли, і Михайло Павлович погодився зі мною, що треба розв'язати головне завдання — знайти вірний сплав досвіду старших і запалу молодих.

Усе це я розповів для того, щоб ще раз підкреслити, як позначається на результатах виступів команди відсутність дружби, згуртованості в колективі, непорозуміння між тренером і капітаном.

ГРИЗНИЙ ЧАС

У сьомому чемпіонаті країни виступали 15 команд: «Динамо», «Спартак», ЦБЧА, «Профспілки-I» і «Профспілки-II» (усі — Москва), «Динамо», «Зеніт» і «Спартак» (усі — Ленінград), «Динамо» (Тбілісі), «Динамо» (Київ), «Динамо» (Мінськ), «Спартак» (Харків), «Спар-

так» (Одеса), «Трактор» (Сталінград) і «Стахановець» (Сталіно).

Найбільш успішно стартували чемпіони країни 1940 року — динамівці Москви і другі призери — динамівці Тбілісі. Між ними й розгорілася боротьба за лідерство. Особливо приваблювала гра тбілісців. Висока техніка, гарячий південний темперамент і артистичність гри лідерів команди Шоти Шавгулідзе, Бориса Пейчадзе і Гайоза Джеджелави були тими основними рисами грузинського колективу, які висунули його в лави найсильніших.

Загалом до 22 червня 1941 року було зіграно 73 матчі чемпіонату. Після десяти турів лідирували динамівці Москви і Тбілісі, які набрали по 15 очок.

У неділю 22 червня в Києві мало відбутися урочисте відкриття нового стадіону на 50 тисяч місць. Цього дня футбольний Київ очікував з нетерпінням: адже афіші закликали глядачів подивитися цікавий матч на першість країни між київським «Динамо» і московським клубом ЦБЧА. Досі ми ніколи не програвали армійцям: з дев'яти матчів сім закінчилися нашою перемогою і два — внічию. Та це не розхолоджувало киян, ми готувалися ретельно до гри, сподіваючись порадувати своїх вірних шанувальників, показати красивий футбол на новому стадіоні.

Напередодні я рано ліг спати, щоб добре відпочити перед відповідальним поединком. Десь близько шостої ранку мене розбудив телефон. Ще не зовсім прокинувшись, я взяв трубку і роздратовано спитав:

— Кому це не спиться?

У відповідь почув схвильований голос свого приятеля адвоката Гуревича:

— Костю, війна!

— Облиш свої дурні жарти! — розсердився я. — Ти що, загуляв десь?

— Костю! — кричав Гуревич. — Я не жартую. Ти чуєш — війна! Німці напали на нас!



Футболісти київського «Динамо» у 1941 році

Трубка замовкла. Я виглянув у вікно: тихо, спокійно. Двірник прибирає вулицю. Раптом десь зовсім недалеко стало чути вибухи. Невже й справді війна? Швиденько одягнувся і помчав до готелю «Континенталь», де зупинився мій давній знайомий — московський радіокоментатор Вадим Синявський, який приїхав на матч київського «Динамо» з ЦБЧА. Він напевно щось знає...

Вадим лежав на підвіконні і кричав у телефонну трубку:

— Б'ють зенітки! Мимо... От, здається, влучили... Знову мимо!

Отакій репортаж вів футбольний радіокоментатор вранці 22 червня 1941 року... Він поклав трубку, привітався зі мною і на моє запитання схвильовано відповів:

— Так, війна. Фашистська негідь на нас напала! Щойно дзвонив у Москву.

Попрощавшись із Синявським, я побіг на стадіон «Динамо». Тут уже зібралось чимало людей, схвильованих, суворих. Опівдні в цілковитій тиші прослухали виступ по радіо В. М. Молотова. І все-таки ми ще не могли збагнути, що сталося, не уявляли собі масштабів війни. Нам здавалося, що ніхто й ніщо не може перешкодити проведенню такого важливого матчу, урочистому відкриттю стадіону.

Перейшли до буденних справ. Визначили склад команди на гру: О. Лаєвський, В. Глазков, Б. Афанасьєв, М. Махиня, В. Гребер, М. Гурський, В. Онищенко, М. Матіас, О. Скоцен, К. Шегоцький, П. Віньковатов.

Вийти на поле в такому складі нам ніколи не вдалося. Лише через чверть віку цій події, що не відбулася 22 червня 1941 року, було присвячено матч ветеранів київського «Динамо» і ЦСКА, і на нього прийшли любителі футболу, які зберегли квитки на Центральний стадіон, датовані 22 червня 1941 року.

Хто ж мав грати в день, коли почалася війна? Розповім коротенько про наших молодих гравців.

Коли воротар Олег Лаєвський почув, що його включили до основного складу на гру з арміяцями, він аж зблід. Довелося мені заспокоювати молодого голкіпера:

— Гратимеш, як на тренувальних матчах, і все буде гаразд.

Лаєвський мав чудову реакцію, був сміливий, технічний, перспективний воротар.

У центр захисту було призначено Бориса Афанасєва, рухливого, швидкого, самовідданого футболіста. На жаль, він не міг впевнено боротися за верхові м'ячі, бо був невисокий на зріст.

Півзахисник Михайло Гурський відзначався непоганою швидкістю, досить високою технікою, широким ігровим мисленням. От тільки сили йому бракувало.

Володимир Онищенко грав на правому краю нападу. Це був різкий, швидкий гравець, який вміло підкоряв собі м'яч. Добре розумівся на ігрових ситуаціях.

На місці правого півсереднього виступав Михайло Матіас, який до переходу в київське «Динамо» вісім років грав за національну збірну Польщі, кілька разів був її капітаном. Він віртуозно володів м'ячем, чудово розумів гру. Проте Матіасу бракувало агресивності, бойовитості, на полі він був надто обережний, м'який. Давалися ознаки травми — переломи обох гомілкових кісток, а також операції обох колінних суглобів. Чудовий футболіст і добрий товариш.

Олександр Скоцен, центральний нападаючий, добре орієнтувався в ігрових ситуаціях, умів грати без м'яча, уникати опікунів, виходити на ударні позиції. Проте по воротях бив неточно, переоцінював свої можливості, у колективі тримався відокремлено.

Павло Віньковатов діяв на лівому краю нападу. Завжди був готовий відкритися, запропонувати себе для паса, завершити комбінацію таранним проривом і сильним ударом.

Незадовго перед війною до команди прийшов новий молодий воротар А. Горінштейн з Чернівців. У центрі захисту грав не дуже технічний, але завзятий Р. Газда. Швидким і вправним гравцем зарекомендував себе Й. Єдинак. До самозабуття любив футбол молодий лівий крайній напад у Й. Качкін. Центральний нападаючий А. Лерман прийшов до нас із дитячої команди. Це був справжній боець, але в нападі йому бракувало спритності й технічної майстерності. Коли його перевели на місце центрального захисника, він проявив себе з найкращого боку.

За час моїх виступів у київському «Динамо» побували у нас також центр нападу Я. Борисов, півзахисник А. Садовський, правий крайній напад у М. Балакін, лівий крайній напад у В. Корнілов, його товариш по ампула А. Шацький. Грали за команду також Калач, Крилов, Цимрін, Ілюхін. Хочеться бодай одним словом згадати тих, хто колись був у довоєнному складі київського «Динамо», бо війна розкидала їх по нашій землі, і зараз мало хто пам'ятає спортсменів тих часів.

...До третьої години дня 22 червня ми ще чекали на стадіоні «Динамо» повідомлення, чи відбудеться матч. Та гру відмінили. О пів на сьому пролунав сигнал повітряної тривоги. Ми попрощалися один з одним і розійшлися по своїх військкоматах.

Я ще хворів на нервову хворобу, що вражала шкіру тіла, лікарі аж зойкнули, коли я роздягнувся для медичного огляду. Мені дали відстрочку на місяць.

Ніхто з киян не міг уявити, що доведеться залишати чудове місто ворогові. Проте фашисти наближались до Києва. Нам з М. П. Бутусовим потрібно було подбати про евакуацію родин футболістів, які пішли в армію. А через кілька днів я проводжав і самого тренера з дружиною і сином. Обнялися на пероні, побажали один одному якнайшвидше зустрітися знову, після розгрому агресорів.

То був важкий час прощань. Ось востаннє сигналізує з кабіни автомашини мій друг Василь Правоверов, який на той час працював шофером на стадіоні. Серед державного майна, що він вивозив у тил, були й усі призи та нагороди, здобуті за багато років спортсменами товариства «Динамо»... Згодом залишили місто родина Ідзковського, дружина і дочка Комарова, моя колишня дружина з донькою Катюшею, сестра Ліфшиця — дружина Трусевича з донькою.

На стадіоні «Динамо» утворився своєрідний штаб, до якого ввійшли заступник голови Української ради «Динамо» П. Бурдуков, І. Ячменников, який приїхав до Києва з Львова, де він до початку війни був директором стадіону «Динамо», легкоатлет Н. Макарон і я. Ми підтримували тут порядок, взяли під свій контроль магазин «Динамо» на Хрещатику, допомагали спорядженням, одягом, інвентарем співробітникам, які вирушали до партизанських загонів.

Якось завітав до нас один з керівних працівників Наркомату внутрішніх справ УРСР і голова Української ради «Динамо», майбутній начальник Українського штабу партизанського руху Т. А. Строкач. Ми розповіли йому про діяльність штабу, про допомогу партизанським загонам. Тимофій Амвросійович наказав нам зайнятися динамівською базою спортивних товарів, кинуютою напризволяще, і забезпечити евакуацію найбільш цінного майна останньою баржею по Дніпру. Зробити це треба було терміново, бо решта шляхів з Києва вже були перерізані ворогом.

На той час у гуртожитку на стадіоні жили наші футболісти Матіас, Скоцен, Гурський, Горінштейн, Газда, Єдинак, дехто з них — з дружинами. Строкач наказав усіх відправити в тил. Ми з Ячменниковим посадили їх на баржу, а самі кинулися на базу спорттоварів. Порозчинявши всі приміщення, ми жажнулися: самих лише ящиків з інвентарем тут було кілька тисяч. Крім того,

нараховували близько трьох тисяч пар лиж, а полиці вздовж стін аж ломилися од різноманітних спортивних товарів.

Як усе це вивезти? Ми швидко зорієнтувалися, подзвонили військовому комендантові Києва, запропонували йому взяти з бази велику кількість ящиків з волейбольними, тенісними, футбольними сітками. Їх можна було використати у бойовій обстановці як маскувальні сітки. Через годину до бази прибули машини. Ми допомогли навантажити їх. Військовий комендант щиро подякував нам і залишив у наше розпорядження грузовик. Працювали швидко і встигли до вечора відвантажити на баржу все цінне спорядження.

Пізно ввечері того дня до нас знову приїхав Т. А. Строкач. Доповіли про зроблене за день, а потім я спитав, що маю робити далі: військкоматів у місті вже немає, моя заява з проханням призначити мене інспектором фізичної підготовки партизанських загонів лишилася без відповіді, і я опинився поміж «небом і землею».

Тимофій Амвросійович пообіцяв усе з'ясувати. Під час нашої розмови на стадіон повернулася машина з боеприпасами для партизанів. Строкачу доповіли, що пробитися до них уже неможливо.

Наступного дня я одержав письмовий наказ прибути до керівництва четвертого загону воєнізованої пожежної охорони НКВС на Микільську слобідку для проходження служби на посаді інструктора військово-фізичної підготовки. Тоді ж на стадіоні з'явився боєць і передав мені записку від Миколи Трусевича. Той просив надіслати йому «чогось смачного», бо сам прийти не може — ходив у розвідку і дістав поранення. Ми запросили бійця на обід і збилися з ніг, збираючи для Трусевича передачу.

Згодом Микола сам прийшов до нас. Він аж згинався від різноманітної зброї, яку понавішував на себе.

Цибатий, худючий, у військовій формі, в обмотках, він здавався ще вищим, ніж звичайно. Мені сумно було дивитися на нього. Все здавалося, що ось він скине з себе гвинтівку, гранати, кулеметні стрічки, кинджал, лопатку, переодягнеться і вийде на поле у своєму традиційному червоному з чорними смугами светрі, стане у воротах і гукне: «Гей, форварди! Спробуйте забити!».

За обідом я спитав його:

— Як же ти, Миколо, сам до нас придибав? Адже тебе поранено!

— Пусте,— відповів він.— Зачепило маленьким осколком ногу. Та як я міг не прийти, знаючи, що у вас тут стільки смачного!

Ми розсміялися, а Ячменников розчинив шафу і сказав:

— Забирай все, що зможеш донести, для себе і товаришів.

Ми навантажили нашого воротаря пакунками з їжею, вийшли з ним за ворота стадіону і обійнялися востаннє. Я довго проводжав його очима, не знаючи, що більше вже ніколи не побачу...

За розпорядженням Т. А. Строкача я став до роботи в пожежній охороні. Відверто кажучи, мені не подобалася моя нова «посада», та довелося підкоритися наказові. Втішало те, що Тимофій Амвросійович наказав підтримувати зв'язок з динамівським штабом на стадіоні.

В середині вересня я приїхав на стадіон і почув тут страшну звістку: наші війська мають залишити Київ. Важко було в це повірити. Ми з Ячиком (так звали в команді Ячменникова) по-своєму попрощалися із стадіоном. Дістали м'яч і вийшли з ним удвох на поле. Хвилин десять пограли на зеленому газоні, посиділи на трибуні мовчки, згадуючи товаришів, з якими провели тут стільки незабутніх днів. Стояла чудова, київська осінь, бабине літо. Найкраща пора футбольної зрілості.

Війна порозкидала по світу всіх, для кого цей стадіон був рідний і дорогий. Пригадалися в ті хвилини чудові спортсмени-динамівці, які не раз прославляли Київ на великих змаганнях. Ось у цей сектор виходила металниця Зінаїда Борисова. Де вона зараз? Де рекордсменка країни Зоя Синицька? Де прудконога Віра Піжуріна? Де чудова тенісистка Ольга Калмикова, уславлений бар'єрист Олександр Безруков, фанатичний Гаврило Раєвський, який, здається, навіть спати лягав із своєю жердиною?

Згадалася атмосфера дружби й товариськості, що завжди торжествувала попри будь-які тимчасові труднощі в нашому динамівському колективі. Пригадали й кумедну історію про те, як побилися об заклад спринтер Дмитро Підгаєцький і штангіст-важковаговик Аркадій Касперович, хто з них найшвидше пробіжить сто-метрівку... Дорогі, незабутні епізоди наших щасливих динамівських буднів, такі недавні й такі далекі...

Я дивився з трибуни на порожній, мовчазний стадіон, футбольне поле, легкоатлетичні доріжки й сектори і прощався з усім, що було до того, як пролунало страшне слово: «Війна!».

До Микільської слобідки рушив пішки, востаннє милуючись містом, яке стало мені таким рідним. О 10-й ранку 19 вересня наш загін був готовий до евакуації. Чекали, поки настануть сутінки, а потім приєдналися до колони військ, які залишили Київ.

Просуватися вночі по забитому машинами шосе було дуже важко. Всі поспішали, намагалися обігнати один одного. Керувати рухом було неможливо. Якщо машина псувалася, її буквально на руках виносили з дороги і кидали в кювет. Поблизу Борисполя не обминула ця доля й машину, в якій я їхав разом в начальником загону і комісаром. Саме в цю мить над колоною з'явилися фашистські літаки, які почали обстрілювати шосе.

Коли повітряний наліт закінчився, я не міг знайти своїх товаришів. Стояв у розпачі на дорозі і раптом почув знайомий голос:

— Костю, Костю, сюди!

З «емки» вискочив Іван Кузьменко. Радісна й водночас сумна була ця зустріч. Він попросив мене допомогти скинути його машину з дороги і пояснив, що попереду йде вантажна автомашина, на якій розташований його підрозділ. Побіг разом з ним, Іван попросив і мене забрати, але начальник відмовив. Кузьменко насилу вмістився в кузові, а для мене місця не було.

— Прощай, Костю!

Ми помахали один одному руками і розлучилися назавжди, Іванові Кузьменку, як і Миколі Трусевичу та деяким іншим футболістам київського «Динамо», вибратися з ворожого оточення не вдалося, вони повернулися до Києва і загинули тут у фашистському таборі смерті.

Знову почався повітряний наліт, на шосе посипалися бомби. В цю мить з легкової машини, що зупинилася, хтось покликав мене. Обернувся — Ячменников. Я скочив на підніжку машини, в якій, крім нього, сиділи П. Бурдуков, якийсь міліціонер і шофер. Я був щасливий, що в таку важку хвилину знайшов товаришів.

Раптом попереду знялася паніка. Машини повертали назад. На шосе з'явилися фашистські танки. Бурдуков запропонував перетягти «емку» через кювет і податися просто через ріллю. Так і зробили. А тим часом над нами кружляли ворожі літаки. На великій швидкості помчали далі від шосе, на якому лунали вибухи.

Проїхавши кілька кілометрів, знову вибралися на шосе, наздогнали якусь колону і приєдналися до неї. Під час зупинки роздобули їжу, поснідали. Після сніданку майор міліції, що їхав з нами, критично глянув на мої розірвані туфлі, дістав з-під сидіння новенькі хромові чоботи.

— Надягни, футболісте, ноги тобі ще знадобляться...

З вдячністю взявши несподіваний подарунок, я захопився перевзуватися, але в цю мить довелось знову стрибати в машину: спереду на шосе пролунали гарматні й кулеметні постріли. На колону напали ворожі танки. Ми розвернулися і помчали машиною степом, поки не влетіли з ходу в болото. Фашисти продовжували обстрілювати нас із кулеметів. Я пірнув у воду і пройшов кілька кроків по дну, поки вистачило повітря. Коли висунув голову з води, танки вже проскочили мимо. Неподалік побачив Ячика.

— А де ж усі наші?

— Не знаю,— відповів той.

ВІД КИЄВА ДО РОСТОВА

Бурдукова і міліцейського майора ми не могли розшукати. Можливо, вони так і не вибралися з болота. Вранці рушили далі. Спроба йти по шосе мало не коштувала нам життя: нас обстріляли патрулі. І тоді ми з жахом усвідомили, що опинилися у ворожому тилу. Пішли путівцями. Стомившись, вирішили сховатися в сіні, відпочити. З-за стогу почували голос:

— Хто тут?

Познайомилися. Павло Агеев був військовослужбовцем, він, як і ми, потрапив у оточення. Дізнавшись, що ми давненько нічого не їли, поділився з нами продуктами. Вирішили триматися разом, пробиватися з ворожого оточення. Мене обрали командиром нашого невеличкого загону. Ячик віддав мені свій наган, а я йому — маленький бельгійський браунінг.

Села і хутори обминали, бо в першому ж нас обстріляли. Вдень переховувалися в стогах чи копах, уночі прямували на схід. Після тривалого нічного переходу через якесь болото страшенно змерзли і зголодніли. Вирішили навмання зайти в будь-яке село, розташоване

подали від головної магістралі. Треба було поїсти, переодягтися в цивільний одяг.

Вночі пробралися на околицю села, сховалися у сіннику. Вранці мене розбудив голос Ячика. Він розмовляв з дівчиною. Повернувшись до нас, сказав, що вона тут з матір'ю. Обіцяють нагодувати, спробують дістати одяг. Крізь отвір у солом'яному даху було видно, як німці розгулюють селом, ходять по хатах.

Надвечір стара жінка принесла нам молока з хлібом, городину. Ще не закінчили свою трапезу, коли прибігла перелякана дівчина і повідомила, що до хати йдуть фашисти. Сховалися серед соняшників на городі. Коли стемніло, покинули село, не маючи навіть змоги подякувати нашим рятівникам.

Я ніколи не уявляв собі, що на українських землях стільки болотистих місць. Після подолання чергового болота я примусив друзів робити гімнастичні вправи, щоб хоч трохи зігрітися. Адже в перспективі у нас була чергова ночівля в копі серед поля. Ячменников так змерз, що почав благати мене відпустити його в село. Мовляв, він у цивільному, якось дістане трохи теплого одягу, продуктів. Він показав мені свої подерті ковзанярські черевики, в яких уже й справді не можна було йти далі. Довелося його відпустити.

Серце стискається, коли згадую це. Мені й досі здається, що я не дуже наполегливо умовляв його не ходити в село. Більше я ніколи не бачив Ячменникова. Вже по війні колишній воротар, а згодом інструктор республіканського комітету по фізкультурі і спорту В. Ямковий розповів мені, що зустрівся з Ячиком у страшному дарницькому німецькому таборі для військовополонених. Той був у самій лише білизні, мав жахливий вигляд. Поговорити їм не вдалося.

Ми чекали на Ячика дві доби і рушили далі. Безперервні нічні блукання, голод, відчуття, що навкруги во-

роги,— все це виснажувало фізично й морально, та ми йшли, йшли з останніх сил, ішли до наших. Якось після ночівлі в ожереді я почув чийсь кроки і побачив дідуся. Він став нашим рятівником: приніс молока, води, вареного сала, хліба. Вночі провів нас до своєї хатини, де жив із сином.

Дід Яким Лиховид дав мені селянську білизну. Я хотів надягнути її на труси і футболку, але Яким умовив мене зняти хоча б футболку, бо якщо німці затримають нас, то, напевне ж, поцікавляться й білизною. Я зняв футболку, а до трусів пригвинтив свій орден. Дід довго розглядав його (до війни орденосців було небагато, особливо в селах), радив залишити йому на збереження.

— Ні,— відповів я,— для того мені, діду, й дали цей орден, щоб я з ним вмирав.

Дістав мені Лиховид ще й благодійні штани, чорну сорочку, піджак, картуза, черевики. Так само «обмундирував» дід Павла Агеєва, тільки на ноги дав сандалії. Тепер ми нічим не відрізнялися від селян. У бляшанку я поклав свою орденську книжку й адресу матері, а також записку з проханням повідомити, де мене бачили востаннє. Коробку закопав біля хатнього порога. Прощаючись, попросив діда відправити все це до Москви, коли Червона Армія визволить село.

На світанку Яким Лиховид розбудив нас, ще раз прискіпливо оглянув і сказав:

— От ніби тут ви й народилися. Справжні селюки.

Він зібрав нам харчів, дав ще кілька порад і побажав щасливої дороги. Ми пішли, назавжди зберігши в пам'яті образ цієї доброї, мужньої людини — хлібороба з села Мазинки на Київщині.

— Ідіть, хлопці,— сказав він нам на прощання,— і повертайтеся швидше назад. Бийте фашистів, де і як зможете. Я й сам, хоч старий уже, сидіти без діла не буду. Так і скажіть там, коли дійдете до наших...

Таких патріотів ми зустрічали чимало, поки йшли по

нашій землі, захопленій фашистами. За порадою діда Якими ми з Павлом не заходили у великі села, прямували з одного маленького хутора до другого, якщо можна було, обминали й їх. Де б не зупинялися, ніхто нам у їжі не відмовляв.

По дорозі до Харкова ми частенько зустрічали таких, як і ми, «селян». Їх шлях лежав у тому ж напрямку, вони, як і ми, поспішали вибратися з ворожого оточення. Та згодом дедалі частіше натрапляли на людей, що йшли назад. З'ясувалося, що на Харків пробитися не вдасться — всі шляхи перетяли німці. Я запропонував Павлові йти повз Дніпропетровськ на Донбас.

Незабаром у нас з'явився ще один попутник. Якось до мене підійшов мальовничо одягнений хлопець: мав на голові чорну кепку без козирка, на плечах — коричневу діряву свитину, коротенькі штанці, на правій нозі — жіночий бот, на лівій — калошу, підв'язану бинтом. Невисокий на зріст, кремезний, кругловидий. Він уважно оглянув мене з ніг до голови і, зареگотавши, спитав:

— Костянтинє Васильовичу, це ви чи не ви?

З'ясувалося, що хлопець займався боротьбою в юнацькій секції київського «Динамо». Звали його Семен Мордерер, а прямував він до... Чернігова; хтось сказав йому, що там німців немає. Ми посміялися з нього, бо на Чернігів усі шляхи вже було відрізано. Запропонували йти разом. Хлопець охоче погодився.

Семен виявився добрим попутником, веселим і винахідливим, витривалим і сміливим. Він чудово володів українською мовою, і поки, скажімо, я насмілювався попросити у хазяйки сухарів. Семен уже гукав з хати:

— Друзі, не затримуйтеся! Борщ прохолоне.

Дякував Сеня за гостинність так широко, так лагідно, притуляючи обидві руки до серця, що господиня, проводжаючи нас, невідмінно давала хоч трохи харчів ще й на дорогу.

Поблизу станції Ігрень гітлерівці відбудовували міст через річку Самару. Ми довго шукали можливості переправитися на другий берег, поки якась дівчина не підказала мені:

— Діду, йдїть он туди, під кручу. Там хлопці вас перевезуть.

Мене вперше назвали дідом, бо й справді я вже мав досить солідну борідку, та й вигляд у мене був такий, що легко можна було дати не тридцять, а всі шістдесят.

Біля берега у човні сидїли двоє хлопців років чотирнадцяти. Вони швиденько перевезли нас і відмовилися від плати.

— Таких «селян», як ви, перевозимо безкоштовно!

Хлопці розповіли, що в Ігрені дуже багато загарбників. Порадили йти до залізничного селища Одиноківки. Скористалися з цієї поради — треба було десь переночувати.

В Одиноківці на вулиці я звернувся до юнака років шістнадцяти-сімнадцяти, спитав, де тут можна влаштуватися на ночівлю. Той похмуро мовчав. Тоді я, глянувши на його струнку, міцної будови постать, спитав:

— А ти спортом, часом, не займався? Може, й у футбол граєш?

— Звичайно ж, граю,— здивовано відповів юнак.

— Синку,— сказав я,— а чи не знав ти кого-небудь з дніпропетровських футболїстів?

— Авжеж, Лайка, Гребера, Кузьменка...

— А з киян кого ти знаєш?

— Та бачив і їх. Знаю Шегоцького — капїтана команди. Шиловського, Трусевича...

І він перелїчив мало не увесь склад київського «Динамо».

— А мене ти не впізнаєш?

Хлопець придивився уважно.

— Ой! Та ви ж, здається, Шегоцький! Костя-капїтан — так хлопці вас називають.

Юнак повів нас до себе. З радістю розповів він матері, кого зустрів на дорозі. Жінка прийняла нас дуже гостинно. Нагріла воду, і вперше за багато-багато днів ми викупалися. Павло і я вирішили лишитися «дідами», а от Семена ми вправно поголили, залишивши маленькі вуса, намагаючись надати йому вигляду кавказця. Віднині ми називали його не інакше, як «генацвале».

Тут, у затишному будиночку в залізничному селищі Одиноківка біля станції Ігрень Дніпропетровської області, у гостинних господарів на прізвище Чернухи, ми почували себе серед своїх, серед рідних радянських людей. Крім картоплі й сухарів, вони нічого не мали, але для нас це була царська вечеря. До пізньої ночі розповідала хазяйка, як лютують ненависні фашисти навколо, як знущуються з місцевого населення, розправляються з патріотами. Тієї ночі ми з Павлом Агеевим і Семеном Мордерером дали один одному слово будь-що подолати всі перешкоди, йти і йти якомога швидше до своїх, щоб влитися в лави бійців. Треба пробитися крізь усі гітлерівські застави, треба триматися, не втрачати бадьорості й гумору, незважаючи на холод і голод, скалічені ноги і втому.

Вранці, тепло попрощавшись із господарями, ми залишили цей гостинний будиночок на вулиці Самарській, 88.

Зовні ми нічим не відрізнялися від тисяч інших біженців, що блукали дорогами в пошуках їжі, притулку і прямували на схід, до лінії фронту. Переодягнені, зарослі, із змарнілими обличчями, ми й справді стали невпізнаними. Важко було впізнати і в Семені Мордерері того здорованя, якого ми зустріли вперше на дорозі. Та він, як і раніше, був веселий і винахідливий. Чудовий єврейський хлопець розумів, яка смертельна небезпека чатує його на кожному кроці. Але він так блискуче увійшов у свою роль молодого вірменина, що й ми з Павлом самі починали в це вірити, коли Семен з акцентом

допитувався щось у зустрічних. Нас щохвилини могли схопити, і тоді б найпершим доказом проти мене був мій орден. Але у своєму рішенні я не вагався й хвилини: коли вже мені судилося загинути, то помру разом з орденом, а якщо пощастить пробитися через лінію фронту, то теж із ним.

Нас виручали, нас підтримували під час важких мандрів свої, справжні радянські люди, хоч знали, як це небезпечно. В одному селі нам дали теплий одяг, і тепер ночами ми не так мерзли. До речі, зробив це сільський староста, дуже схожий зовні на куркулів, яких до війни малювали в журналі «Крокодил». Та це був справжній патріот, який дунив фашистів і допомагав своїм людям. Нас цей «староста» не тільки добре нагодував, забезпечив ночівлею, а й «переобмундирував». Тепер холод нас не лякав. Навпаки, він став нашим союзником, бо під час морозів гітлерівці менше вешталися по дорогах, більше ховалися в хатах.

Ми видавали себе за робітників, що були мобілізовані на риття окопів і тепер повертаються у своє село (назва його щоразу мінялася залежно від місця нашого перебування). Лінія фронту була ще далеко, і на нас не дуже звертали увагу. Мабуть, тому ми трохи послабили пильність і мало не поплатилися за це.

Спочатку вирішили обійти стороною велике село, а потім махнули рукою і подалися навпростець головною вулицею. Якось дивним видалося, що на ній зовсім немає людей. Коли наблизилися до невеликого сільського майдану, раптом почули постріли і посвист куль над головами. Стріляли явно по нас.

— Мерщій за хату! — скомандував я, і ми прожогом кинулися до найближчої оселі. Звідси городами пробралися на околицю. Тут спитали в якоїсь жінки:

— А що діється на майдані? Чому нас обстріляли?

— Ідіть звідси швидше. Там німецький госпіталь, от

вони й розважаються — стріляють з вікон у перехожих. Та ще й регочуть, кляті! Вчора двох убили...

Жінка дала нам сухарів і показала шлях на схід. На маленькому хуторі ми влаштували привал, і я відкрив позачергову «нараду», на якій нагадав друзям, що через власну недбалість і необережність ми могли безглуздо загинути або потрапити в полон. Далі будемо, як радив дід Яким, йти, обминаючи великі села. Друзі погодилися зі мною. Адже кожному хотілося хоч якось помститися фашистам за те, що вони роблять на нашій радянській землі, а ми це добре бачили, йдучи слідом за військами загарбників.

В одному з хуторів ми розбрелися в пошуках продуктів. Мене запросила в хату люб'язна жінка.

— Почекайте, діду, скоро буде борщ готовий, пообідаємо разом. А поки що попаліть, відпочиньте.

— Та в мене й тютюну давно немає...

Господиня принесла мені кисет з тютюном. Зробив собі величезну самокрутку і з насолодою затягнувся. Хазяйка кудись вийшла. Раптом до хати вбіг італійський офіцер. Я сидів біля розчиненого вікна, щоб не задімати хату тютюном. Тікати? Ні. Вирішив інакше: якщо він наблизиться до мене, вдарю його щосили кийком по голові. Та офіцер не звернув на мене ніякої уваги, а відразу ж побіг до печі, де стояв чугун з борщем, схопив рукою велику кістку з м'ясом, іншою рукою схопив майже цілу хлібину і, ніби не помічаючи жінки, що забігла в хату, попрямував до дверей. Господиня закричала:

— От мародер клятий! Грабіжник! Споганив такий борщ, доведеться вилити...

Та вона швидко заспокоїлася, усміхнулася.

— Нічого, діду. Я злякалася, що цей паскудник до тебе причепиться. Не журись, я тебе все одно зараз нагожую.

Через кілька хвилин вона поставила на стіл яешню, великий шмат сала, огірки.

— Іж, добрий чоловіче, не соромся.

Ще й на дорогу дала клунок з продуктами, побажала щасливої путі. І я знову почув слова, які промовляли десятки людей, з якими мені довелося зустрічатися в ті дні:

— Швидше повертайтеся. Адже життя немає нам під фашистами клятими!

Певно, те ж саме сказали Павлу та Семенові інші селяни, що пригощали їх. Коли ми зустрілися в обумовленому місці, Павло Агеев стурбовано зауважив:

— Затримуватися не можна, друзі! Треба йти швидше. Народ бідує. Люди про одне мріють — щоб наша армія якомога швидше погнала окупантів з нашої землі. І не можна нам, трьом здоров'ям, чекати, поки нас визволять. Ми самі повинні повернутися сюди із зброєю в руках.

Ми твердо вирішили за будь-яку ціну дістатися до Ростова, а звідти — за Дон, до своїх. На жаль, Павлові не пощастило. Коли до Ростовської області лишилося кілометрів шістдесят, він сказав, що далі йти неспроможний. Ноги його й справді були страшні: ступні скривавлені, розпухлі. Взування і роззування черевиків перетворилося для нього на тортури. Подолали ще кілометрів з тридцять і вирішили знайти якесь спокійне місце, де Павло міг би відлежатися, підлікувати ноги і відпочити перед вирішальним походом до Ростова.

Зраділи, побачивши вітряк серед поля. Попросилися до мірошника. Він сховав нас у сарайчику. Стеля буквально звисала над головою, і тут можна було тільки сидіти, але для нас цей затишний притулок зараз був любіший за розкішний палац. Підлогу встелили соломою, сіном, вкрили цю «перину» рядом і, стомлені, лягли відпочивати. Мірошник приніс воду, і я промив хворі ноги Агеева. Потім зробили компрес із старого рушника і сіна.

Години через три Захар Захарович (так звали мі-

рошника) розбудив нас і передав на горище кошук з іжею, а для Павла — ще й пару вовняних шкарпеток, половину чистого простирадла і подорожник. Ми зробили нашому товаришеві справжній компрес, надягнули шкарпетки і з полегшенням зітхнули: тепер, мовляв, справа піде на краще. Та оптимізм наш виявився передчасним. Наступного дня наш господар привів на млин фельдшера, і той, оглянувши ногу, сказав, що Агеєву доведеться два-три тижні полежати. Можливо, й операція буде потрібна.

Домовилися з мірошником, що він забере Павла до себе під виглядом далекого родича, а ми із Семеном рушимо далі — до Ростова. Востаннє обійнялися з Агеєвим, вклонилися прекрасній людині — мірошникові і пішли.

Через три доби ми дісталися до великого села Чалтир. Тут було повно гітлерівців, тому довелося село обминати і провести ніч у зруйнованому хуторі, де не вціліло жодної хати. Вранці на шляху Таганрог — Ростов почули радісну звістку: Радянська Армія визволила Ростов-на-Дону! Треба поспішати до міста. Семенові важко було встигати за мною в своєму жіночому взутті, та ми йшли вперед, зупиняючись лише для того, щоб сховатися біля шосе, коли помічали на ньому ворожі машини. Спостерігали кілька нальотів наших літаків на фашистські колони, що відступали з Ростова.

Коли обминули невеличкий гай, почули гуркіт артилерійської канонади. Пішли назустріч пострілам. Центральною вулицею робітничого селища, де ми вирішили хоч годину перепочити, мчали танки. Сили покидали мене, я притулювався до якоїсь стіни і поволі сповзав на землю. Раптом Семен підхопив мене, почав цілувати і закричав:

— Наші! Наші!

Це були радянські танки. Я розплющив очі і побачив на башті танка бійця з червоною зірочкою на шапці...

Так завершився наш перехід Київ — Ростов, завершилася наша одісея, що тривала шістдесят сім днів. Ми знову були на рідній землі, серед своїх людей. Тепер уже можна було не ховатися, не видавати себе за «діда».

Можливо, коли-небудь ці рядки доведеться прочитати дорогим, рідним людям, які так допомогли нам під час важкого переходу, не раз рятували життя мені і моїм друзям-супутникам. Низько вклоняюсь їм.

ЗДРАСТУЙ, ФУТБОЛІ

Вночі танкісти рушили далі, на захід, а ми з Семеном до світанку згадували свої пригоди на довгому шляху, говорили про Київ, спільних знайомих і друзів, ділилися планами на майбутнє.

Не знав я, що це була моя остання розмова з чудовим хлопцем, справжнім динамівцем Семеном Мордерером. Вранці ми розшукали військового коменданта і... опинилися під вартою. Таких, як ми, тут було багато, і тепер усіх перевіряли — хто і звідки прийшов. Через три дні Семена Мордерера повели до коменданта. Ми тепло попрощалися. Більше він не повертався, і я його вже не бачив. Не раз писав до Омська, куди евакуювалися його батьки, але відповіді не одержав.

Мене відправили у районний центр Мілове, де базувалася наша організація. Там я звернувся до працівника, який займався людьми, що вийшли з оточення. Коли відрекомендувався, він аж підскочив:

— Ви — Шегоцький?

Нас оточили співробітники, яких він покликав. Сміялися, жартували, повертали мене в усі боки: вигляд у мене був досить колоритний. Якийсь співробітник завагався: мовляв, він не раз бачив Шегоцького, а я на нього щось не дуже-то схожий. Мене ж і справді важко було впізнати. Перед ними стояв якийсь дід з густою бородою,

брудний, обірваний, в черевиках, підв'язаних дротом.

Хтось з юрби сказав:

— Шегоцький — єдиний на Україні футболіст, нагороджений орденом. Де ваш орден?

Коли люди побачили, де я зберігав свій орден, вони зааплодували. В ті часи у нашій країні, особливо серед спортсменів, було не так уже й багато орденоносців, їх імена знали всі, і, звичайно ж, моя доля не могла не хвилювати прихильників київського «Динамо».

Прийняли мене чудово, забезпечили всім необхідним. Переконавшись, що я ледь не падаю від втоми, колеги примусили мене відпочити пару тижнів, навіть дали змогу трохи підлікуватися, а потім відправили в місто Куп'янськ старшим інструктором з військово-фізичної підготовки Харківського відділу пожежної охорони. Тут мене кидали на такі операції, давали такі доручення, що й нині дивуюся, як лишився цілим.

Якось у Куп'янську йшов на чергування в обласний відділ. Біля будівлі хтось покликав мене. Оглянувся — нікого. Знову крик:

— Гей, Костянтине Васильовичу! Шегоцький, я тут нагорі!

Підняв голову і побачив на даху нашого молодого футболіста-динамівця А. Лермана, що сидів біля зенітного кулемета. Домовилися з ним зустрітись після чергування. На жаль, ця зустріч так і не відбулася, бо того ж дня, поки я чергував, Лермана кудись перевели з Куп'янська.

Повертаючись ранком з чергування, я почув знайомі удари по м'ячу. Серце закалатало сильніше. На майданчику кілька військових грали з м'ячем, били по воротах. Я примостився на землі за сіткою. Потім не витримав, почав подавати гравцям м'яч, що вилітав за ворота. Один з футболістів привернув мою увагу вмілим повод-

женням з м'ячем. Яким же було моє здивування, коли він закричав:

— Гей, воротар, диви, як б'є Шегоцький!

Усі зупинилися, а він розбігся і точним ударом по-слав м'яч під перекладину. Мені було приємно, звичайно, що комусь захотілося бути «Шегоцьким», та водночас стало незручно за свого «двійника».

Коли футболісти закінчили гру і розсілися за воротами, щоб відпочити, я попросив «Шегоцького» розповісти про київське «Динамо». Той досить точно назвав склад команди, з цікавими подробицями розповів про деякі матчі, а також про те, як він, центральний нападаючий киян, перед самою війною забив гол динамівцям Тбілісі. Мені нічого не лишалося, як спитати:

— Де ж ти, друже, народився і навчився так здорово брехати?

Він образився, заявив, що його дивує така недовіра. А я показав решті гравців свої документи і спокійно сказав своєму «двійнику»:

— Ти робиш мені честь, називаючи себе Шегоцьким. Тобі не пощастило, товаришу: я — Шегоцький...

Самозванець розгубився, а потім зізнався, що просто хотів розіграти хлопців. Тепер вони всі разом почали просити мене розповісти про себе, про те, як я тут опинився. Довелося в який уже раз повторити розповідь про свою подорож з Києва до Ростова, про цікаві міжнародні матчі, у яких мені довелося виступати в складі київського «Динамо» і збірних команд. Бійці насипали мені повний кисет махорки і проводили до казарми.

Через кілька днів фашистські танки прорвалися до Куп'янська. Ми посадили дітей і жінок на машини, а самі рушили пішки до збірного пункту. Після численних митарств дісталися до Луганська. Потім були Махачкала, Казань. Тут мене включили до динамівської команди, якою керував москвич заслужений майстер спорту В. Дубинін. У Казані я зустрів чимало київських фут-

болістів — А. Іздрковського, М. Махину, П. Лайка, а також добре знайомих москвичів і лєнінградців.

Провели кілька спільних тренувань і виїхали на ігри в Омськ, Алма-Ату, Фрунзе. Ясна річ, чемпіонат країни під час війни не проводився, але в східних районах, у Середній Азії відбувалося чимало турнірів і товариських зустрічей. Народ любив футбол і не хотів розлучатися з ним навіть у важкі воєнні роки. Вже сам цей факт свідчив, що радянські люди впевнені в перемозі над не-нависним фашизмом, що буде й на нашій вулиці свято.

До речі, своє турне ми провели досить вдало, не прогали жодної зустрічі. Тоді мені вперше довелося побачити серед омських футболістів ще зовсім молодого Всеволода Боброва — майбутню гордість нашого футболу і хокею. Ми виграли з рахунком 5 : 2, і два голи у ворота нашої команди забив саме Бобров. У своїй книзі «Найцікавіший матч» він теж згадує, як виступав за команду Омського військового училища, як його викликали згодом до Москви і зарахували до складу ЦСКА.

«Я зійшов на перон столичного вокзалу, вийшов на гомінку площу, і перше, що впало мені в очі, була афіша, про наступний матч на Кубок Радянського Союзу між лєнінградським «Зенітом» і армійською командою Москви на Центральному стадіоні «Динамо». Біля афіші юрмиться багато людей, особливо військових, чути жарти. Хтось переконливо каже:

— Ну, братці, скажу я вам, якщо вже на «Динамо» знову футболі почалися — значить Гітлерові достеменно капут!..»

Пізніше мене призначили на посаду інструктора з військово-фізичної підготовки великого підрозділу пожежної охорони Ташкента, а за сумісництвом — тренером усіх динамівських команд Узбекистану.

Тут, у далекому тилу, все було підпорядковано потребам фронту. Та поступово налагоджувалося мирне життя, в тому числі й спортивне. Зокрема, відбувся ро-

зиграш Кубка Узбекистану з футболу, переможцем якою стала наша динамівська команда.

Той матч з командою Будинку офіцерів у кубковому фіналі запам'ятався мені надовго через моє зіткнення з арбітром. Гру судив одесит А. Фіш. Мене він добре знав ще з довоєнних часів, бо йому доводилося проводити зустрічі між динамівцями Києва й Одеси. Очевидно, він з тих пір був на мене за щось ображений. Я це відчув з перших же хвилин фінального матчу.

Коли закінчився основний час фіналу, на табло був рахунок 1 : 1. Перші 15 хвилин додаткового часу не дали переваги жодному із суперників. Коли почалася друга 15-хвилинка, я дістав пас у ноги, перебуваючи на місці правого напівсереднього неподалік від штрафного майданчика армійців. Тут же пролунав свисток. Наша команда перехоплює м'яч, і я знову одержую чудову передачу. Починаю ривок — чую свисток судді. Коли втретє приймав передачу, я зупинився, поставив ногу на м'яч і спитав у судді досить голосно, щоб чули всі:

— Можна грати чи ви дасте свисток?

— Можна грати,— відповів він з глумом у голосі.— Тільки не вам. Негайно залиште поле! Чуєте? Негайно!

Наша команда, як я вже казав, виграла цей фінальний матч і стала володарем Кубка Узбекистану.

З почуттям глибокої вдячності досі згадую, як у ті важкі для країни часи тепло, по-товариськи зустріли мене динамівці Ташкента, як чуйно, уважно поставився до мене відповідальний секретар республіканської ради «Динамо» Євген Пуцило.

Усім спортивним життям у місті керувала тоді одна жінка — більше в апараті міськкому фізкультури нікого не було. Всю організаторську роботу з футболу в Ташкенті й республіці взяли на себе ми з Є. Івановим, лівим півзахисником динамівської команди. Складали з ним календар розиграння першості і Кубка Ташкента, Кубка республіки, самі судили матчі, розглядали всі

конфліктні ситуації, тренували футболістів, та ще й самі грали.

У Ташкенті на той час була досить сильна динамівська команда. Добре, надійно грав у воротах Д. Берлін. високий, атлетичної будови, стрибучий (він брав у висоту 175 см), з чудовою реакцією на м'яч і хорошим знанням футбольної тактики. На жаль, йому доводилося дуже багато часу приділяти оперативній роботі, тому він мало тренувався, грав лише зрідка.

Непогано зарекомендував себе у збірній Ташкента захисник П. Ткаченко, працьовитий, чіпкий, швидкий гравець. Згодом, після війни, він успішно виступав за основний склад донецької команди «Стахановець». Надійно грав в обороні центральний захисник П. Чижов. Доброю швидкістю і технікою відзначався на правому краю нападу М. Шкатулов, який пізніше перейшов до ЦСКА. Вдало зв'язував дії півзахисту й нападу правий напівсередній О. Принц, витривалий, енергійний футболіст. У післявоєнні роки кияни бачили його в основному складі своєї київської команди «Динамо». А в мінському «Динамо» виступав згодом наш В. Огольцов, лівий крайній нападаючий, швидкий, тактично грамотний гравець, завжди заряджений на атаку. Та й решта місцевих футболістів була підготовлена для виступів у класних командах. Досить сказати, що ташкентці зуміли вчинити упертий опір московському «Торпедо», очолюваному Олександром Пономарьовим. Автозаводці тоді перемогли з мінімальною перевагою — 2 : 1.

Працюючи тренером динамівської команди, а також футболістів Харківського кавалерійського училища, яке базувалося тоді в Ташкенті, я всі заняття починав з гімнастичних вправ, легкоатлетичної розминки. Футболісти спочатку ремствували: мовляв, навіщо нам усе це, треба у футбол грати. Та потім вони були вдячні за науку, бо добре почувалися, переважали суперників у силі, спритності, витривалості. Зайвим вони вважали тоді й

розбір гри, аналіз дій суперників. Чинили опір моїм вимогам додержувати спортивного режиму. Що ж, такий був час... Та при всіх недоліках загальної спортивної підготовки, не дуже високій футбольній культурі, за умов, мало пристосованих для тренувань, збірна Ташкента виглядала тоді непогано.

Здібних футболістів можна було зустріти і в інших містах Узбекистану. Пригадую чудового гравця з Намангана С. Карімова. Мені доводилося грати проти нього у збірній Ташкента і разом з ним у збірній республіки. Це був високий (зріст 186 см), мускулястий, азартний півзахисник. Він вражав усіх швидким, еластичним бігом, віртуозною обробкою м'яча, гарматними ударами з обох ніг. Цей обдарований хлопець у хорошій команді міг би стати гравцем екстракласу. До речі, С. Карімова запрошував до себе московський «Спартак». Тут він, як мовиться, задзвенів би. На жаль, С. Карімов був поранений на фронті, потім захворів на запалення легенів і помер.

Дуже цікаво проходили футбольні турніри, що входили до програми спартакіад Середньої Азії. Мені довелося тоді виступати за збірну Узбекистану. Нашими основними конкурентами в боротьбі за першість були футболісти Казахстану. За їх сильну команду виступали тоді кілька добре підготовлених одеських гравців, а також наш київський динамівець Й. Ліфшиць. Вирішальні зустрічі двох збірних закінчувалися здебільшого мінімальною перевагою однієї з команд. Можу додати, що грати було дуже важко: футбольне поле — солончак з глиною, спека — 50 градусів на сонці.

У середньоазіатському етапі мого футбольного життя був і трохи незвичайний матч у Ленінабаді. Потрапив я в це місто, діставши короткочасну відпустку через серйозну травму коліна. Батьки моєї дружини перебували в евакуації у Ленінабаді. Вирішив з'їздити до них, щоб познайомитись, трохи відпочити й підлікувати ногу. По дорозі дружина розповіла мені, що батько її

ніколи не був на футболі, до її одруження з футболістом поставився негативно, називає мене чомусь «боксером»...

На щастя, усі мої побоювання виявилися марними. Знайомство відбулося «в дружній, теплій обстановці». З батьком дружини ми швидко знайшли спільну мову і невдовзі з'ясували, чим футболіст відрізняється від боксера.

Вдень я пішов погуляти по місту, щоб оглянути його пам'ятки й визначні місця. Ноги самі понесли мене на місцевий стадіон. Через годину тут мав розпочатися матч лєнінабадців з командою міста Намангана. Вирішив подивитися. Влаштувався під кущем і розгорнув газету, щоб почитати. Це моє заняття перервав якийсь громадянин. Він пройшов повз мене один раз, другий, третій, а потім зупинився і почав розпитувати, яким чином мене, відомого футболіста Шегоцького, занесло в це місто. Не бажаючи вдаватися в подробиці, я відповів досить туманно про те, що всі ми підкоряємося волі випадку, і доля наша від нас не залежить.

Чоловік цей пішов, і я був переконаний, що його цілком задовольнила моя відповідь. Та він з'явився знову, тепер уже в супроводі цілого натовпу хлопців. Вони оточили мене і хором почали благати виступити за їх команду, щоб врятувати її репутацію, бо в разі програшу начальство пообіцяло «всіх розігнати». Я пояснив, що в мене травмовано коліно, послався на відсутність футбольної форми, та душа спортсмена була вже з ними, на полі. Словом, довелося здатися. Пішов з хлопцями в роздягальню. Мені швидко підібрали бутси, форму. На жаль, не знайшлося тільки еластичного бинта.

Розминку я не робив, щоб поберегти коліно. Вийшов одразу на гру. Діяли мої партнери не дуже вправно, і суперники міцно взяли ініціативу в свої руки. Перший тайм ми програли. Коліно дуже непокоїло мене. Під час перерви я зняв з нього бинт, і воно просто на очах по-

чало пухнути. Не виходити на другий тайм? Але ж команда програє. Відмовлятися від гри було вже незручно. Я поговорив з гравцями, порадив їм не метушитися на полі, акуратно діяти на своїх місцях, частіше давати мені м'яч у завершальній стадії атаки.

На початку другої половини зустрічі наманганці забили нам ще один гол. А після цього гра вирівнялася. В середині тайму мені вдалося в падінні з льоту послати м'яч у ворота гостей. Наші хлопці трохи підбадьорилися, почали діяти енергійніше. Гра, як кажуть, пішла. Через кілька хвилин я одержав м'яч, стоячи спиною до воріт, і забив другий гол у падінні з-під себе, розвернувшись на 180 градусів. М'яч влетів у лівий від мене кут воріт. Голкіпер не встиг зреагувати на цей удар. Та й інші гравці, і глядачі, здається, так і не зрозуміли, яким чином м'яч опинився в сітці воріт.

Такий же гол я до війни забив тбіліському ворогареві Дорохову. На жаль, нині ніхто не виконує цей прийом, ефективний, несподіваний. В деталях він виглядає так. Одержавши м'яч у ноги на штрафному майданчику, перебуваючи спиною до воріт, я виштовхував м'яч п'яткою перед собою, робив ривок. Ліва нога (опорна) йшла за м'яч, і я, падаючи на спину з розворотом на 180 градусів, правою бив по воротах.

За кілька хвилин до закінчення матчу мені дали навісну передачу. Наманганський захисник на мить затримався, я головою перекинув м'яч через нього, грудьми проштовхнув у штрафний майданчик, потім обвів воротаря і тихенько закотив м'яч у сітку. Матч закінчився з рахунком 3 : 2 на користь лєнінабадців. Я насилу дошкандибав до роздягальні. Радісні, збуджені футболісти дякували мені за допомогу, за три голи, що принесли їм перемогу. Коли ж я розбинтував коліно, усі жажнулися: його рознесло майже вдвічі.

Мене найбільше непокоїло, як я доберуся додому. Попрощався з гравцями. Нога горіла вогнем, і я зму-

шений був відпочивати через кожні три-чотири кроки. У сквері біля будинку, де мешкали батьки моєї дружини, я побачив гостей, що прийшли познайомитися зі мною. Постояв трошки, стиснувши зуби, і невимушено пішов до присутніх. Дружина відразу ж зрозуміла, в якому я стані, швидко приготувала компрес, перев'язала ногу.

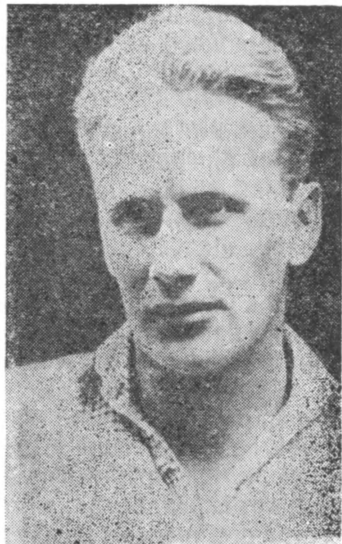
Відчувши полегшення, я знову вийшов до гостей. Був серед них один з міських керівників. Він був присутній на матчі, після гри заходив до роздягальні футболістів, де мене з ним познайомили. Побачивши мене тут, він, радісно, усміхаючись, попрямував до мене назустріч. Я встиг підморгнути йому, і він моментально зорієнтувався.

— Радий, дуже радий познайомитися і привітати вас у нашому місті.

Але тесть мій виявився людиною спостережливою. Він, звичайно, зрозумів, що ми вже знайомі, і спитав гостя, звідки той мене знає. Але той не розгубився і сказав:

— Та я ж завзятий болільник! Бував у Ташкенті і там бачив Шегоцького у грі.

Вечір пройшов чудово. Та при кожному необережному русі іскри сипалися у мене з очей. На другий день мене розшукав капітан команди Ленінабада і від імені



1945 рік. Костянтин Шегоцький після повернення на Україну

всіх хлопців подарував мені коробку цукерок і пару пляшок хорошого вина — ціле багатство у воєнні роки. А з хворою ногою мені довелося помарудитися більше місяця.

Один з найприємніших спогадів ташкентського періоду моєї біографії — приїзд до мене з Бухари мого давнього друга і товариша по київській команді Василя Правоверова. Ми з ним згадали чудовий Київ, довоєнні часи, цікаві епізоди нашого футбольного життя. Розмовляли до ранку...

Хіба можна забути День Перемоги 9 травня 1945 року! Все населення міста вийшло на вулиці. То було всенародне торжество. Незнайомі люди обіймалися, співали, танцювали, плакали з радощів. Нарешті фашистського звіра було добито в його лігві!

На початку серпня 1945 року мене викликали на переговорний пункт телефонної станції. Центральна рада товариства «Харчовик» надала мені посаду начальника і старшого тренера команди майстрів класу «Б» — одеського «Харчовика». Я повернувся на Україну і почав працювати в Одесі.

ЗНАХІДКИ І ВТРАТИ

Почався новий етап мого футбольного життя. В Одесі на той час вже була досить пристойна команда «Харчовик». Очолював її колишній гравець збірної міста М. Фомін. Він лишився моїм помічником, провів усю тренувальну роботу, оскільки сезон уже завершувався. Я ж зайнявся організаційними справами, що відбирали чимало сил і часу.

Приємно було, що гравці свідомо ставляться до учбово-тренувального циклу, працюють охоче, з вогником. Поступово все приходило до норми.

Сезон 1946 року «Харчовик» розпочав у такому складі: воротар — Близинський, захисники — Хижников,

Брагін, Жиган; півзахисники — Чиркіс, Севастьянов; нападуючі — Гончаренко, Шегоцький, Чаплигін, Орехов і Кудименко.

Колектив підбрався непоганий, але добитися помітного поліпшення турнірного становища нам не вдалося, довелося задовольнитися «золотою серединою». Не останню роль відіграв у цьому надто несприятливий для одеситів календар змагань. «Харчовику» довелося здійснити важке турне за маршрутом Москва — Єреван — Тбілісі — Баку — Ростов. Грали по два матчі в кожному з цих міст — у неділю та вівторок, а потім рушали поїздом у наступне місто. Не дивно, що додому футболісти повернулися вкрай стомленими, і це, безперечно, позначилося на результатах дальших ігор.

Після завершення сезону мене викликали до Києва і запропонували стати начальником і старшим тренером команди «Динамо», тієї самої, в якій починався мій шлях у великий футбол, де був капітаном у довоєнні роки, за яку виступав у шістьох чемпіонатах країни.

Я був, звичайно вдячний за виявлене довір'я, та водночас засмучений тим, що від колишньої уславленої команди лишилася сама тільки назва. У чемпіонаті СРСР 1945 року динамівці Києва посіли передостаннє, одинадцятьє місце. Ще гірше виступили вони в сезоні 1946 року, скотившись на останнє, дванадцятьє місце. Саме після цього мені й довелося очолити команду.

Зрозуміло, що моему тодішньому настрою ніхто б не позаздрив. Гравці, що були в команді, не відзначалися ні фізичною підготовкою, ні технікою. Набагато легше стало мені, коли до Києва приїхав М. П. Бутусов, і ми з ним удвох взялися за важку роботу по відродженню київського «Динамо». Адже з довоєнного складу майже нікого не лишилося. З невимовним боєм згадували ми імена Миколи Трусевича, Івана Кузьменка, Олексія Клименка, Миколи Коротких, страчених гітлерівськими недолюдками. Нині на честь мужніх наших футболістів,

розстріляних фашистськими катами 24 лютого 1943 року, височать пам'ятники.

...Наші організаційні зусилля перед початком сезону 1947 року не лишилися марні. До команди прийшло чимало нових гравців, серед яких були здібні футболісти. Ось який вигляд мав тоді склад київського «Динамо»: А. Зубрицький, З. Гершин, А. Лерман, А. Жиган, О. Принц, В. Севастьянов, В. Жилін, П. Дементьев, М. Чаплигін, П. Віньковатов, Г. Пономарьов. У дублюючому складі грали К. Скрипченко, М. Горбунов, О. Цаповецький, М. Бабков, М. Гаврилюк, А. Садовський, В. Рибалов, В. Рогозянський, Ф. Дашков, О. Щанов, Є. Кудименко, А. Шевцов.

Під час весняного тренувального збору я й сам надягав футбольну форму і виходив на поле. Зіграв навіть у матчі з одеським «Харчовиком». Ми тоді перемогли, і М. П. Бутусов довго умовляв мене знову стати гравцем, допомогти команді в скрутний для неї період. Але ж мені вже було 36 років! То був мій останній виступ у складі кіївського «Динамо».

У чемпіонаті СРСР 1947 року наша команда виступила загалом непогано, здобувши четверте місце (після останнього, дванадцятого в попередньому сезоні). Та нас не дуже тішив цей зовні пристойний результат. Адже в 24 матчах (9 перемог, 9 нічиїх і 6 поразок) кияни забили тільки 27 м'ячів, а пропустили в свої ворота 31. Від чемпіонів країни — армійців Москви ми відстали аж на 13 очок! Крім того, цим відносним успіхом ми завдячували не так ігровій майстерності, як великому напруженню. Відчувалася потреба в новому поповненні.

До сезону 1948 року мені довелося готувати команду самому: Бутусов після відпустки до Києва не повернувся. Нелегка у тренерів доля. Від них вимагають перемог незалежно від того, чи здатний на це колектив. Коли динамівці програли команді ЦБЧА (майбутньому чемпіонові), мені запропонували стати помічником М. Сушко-

ва, якого призначили старшим тренером. Я відмовився. Не в тренерах тоді була справа, а в наявних силах гравців. У чемпіонаті країни 1948 року київські динамівці посіли десяте місце. Але вже без мене. Я прийняв пропозицію очолити команду київського «Спартака», що виступала в класі «Б».

Мені й зараз доводиться зустрічати людей, для яких єдиною оцінкою роботи тренера є черговий результат. Програла команда — тренер нічого не вартий, виграла — тренер чудовий. Це, відверто кажучи, несерйозне ставлення до серйозного питання.

Якось один з керівників області, де я працював тренером, сказав мені:

— Чи знаєте ви, що наша область виконала план з основної сільськогосподарської культури — пшениці? Нині нам потрібні хороші показники й з футболу!

— У вашій області здавна тільки й займалися вирощуванням пшениці,— відповів я,— а футбольна команда тут перший рік. Треба мати мужність почекати, поки вона визріє...

Добре, що цей керівник мав почуття гумору. Він розсміявся і сказав:

— Справді, селекціонери за один рік добрий сорт не виведуть...

У подальшій тренерській роботі мені допомагала школа, яку я пройшов у Бутусова. Я багато чого навчився в нього. Це був ерудований, грамотний тренер, який мав багату практику особистої участі в чемпіонатах країни і міжнародних зустрічах. М'який і водночас принциповий, зовні суворий, але щирий, чуйний товариш — таким запам'ятався він усім, хто працював тоді разом з ним.

А в пам'яті любителів футболу старшого покоління Михайло Бутусов залишився неперевершеним майстром сильних і влучних ударів по воротах. Свій досвід цей уславлений форвард уміло передавав футбольній молоді.

Він часто повторював: «Нападаючому не конче потрібно пробиватися у штрафний майданчик. Не бійтеся ударів з далеких дистанцій, готуйтеся до них заздалегідь, працюйте, не шкодуючи сил, зате потім глядачі будуть вам вдячні за насолоду, яку вони дістали від красивого, сильного й влучного удару по воротах. Ніколи не забувайте про глядачів. Не підрахунок очок приваблює їх на стадіон. Це можна зробити і вдома, почувши результат матчу по радіо чи телевізору. Болільник хоче бачити цікаве видовище».

Слова ці актуальні й сьогодні. Я бачив на своєму віку багато матчів. Нині видовишний бік футболу далеко не завжди дає задоволення. Завершальних ударів обмаль (прикро, що це стосується й київського «Динамо»: в повторному кубковому матчі у Волгограді кияни за 90 хвилин гри зробили по воротах «Ротора»... два удари). Гравці вперто намагаються скоротити відстань до воріт, обрати найзручнішу позицію в штрафному майданчику, довго товчуться з м'ячем, підправляючи його під «ударну» ногу, а вже потім, якщо за цей час перед ними не виросла стіна захисників, б'ють по воротах.

А хіба ми не бачили, як забивають голи мало не з половини поля? Чому ж ми лише зрідка бачимо такі удари нині? Дехто твердить, що сучасні футболісти, мовляв, не вчаться влучно обстрілювати ворота. Перекопаний, що це — помилкова думка. Я бачив на тренуваннях прицільні удари гравців команд майстрів. Вони виконують їх чудово і з ходу, і з місця. А от у матчах побоюються бити, прагнучи «протягти» м'яч якомога ближче до воріт. Звичайно, є й сьогодні гравці, які радують глядачів сміливими спробами пробити по воротах з далекої дистанції. За такі удари, якщо вони й не завершуються голами, трибуни все одно аплодують виконавцям. Але таких футболістів у нас не багато.

У київському «Динамо» завжди були майстри ударів з далеких дистанцій — Іван Кузьменко, Юрій Войнов,

Йожеф Сабо, Володимир Мунтян. Проте зараз у них мало послідовників. Я розумію, що в сучасному футболі нелегко обрати момент для удару навіть з далекої дистанції, особливо гравцям атакуючої ланки. Але відновити втрачений смак до таких ударів, на мою думку, необхідно.

І ще одне. М. П. Бутусов завжди був у пошуку, прагнув урізноманітнити гру, він був одним з перших творців тактики «організованого безладдя». Що це таке?

Нині універсалізм, інтенсифікацію футболу дехто розуміє примітивно. Звичайно ж, це дуже добре, коли гравці більше й швидше пересуваються, маневрують на полі, але при цьому не слід забувати про розміри поля і розумне використання всіх його ділянок. Ви бачили, як перелітають з місця на місце зграйки горобців? Отак і наші футболісти іноді, мов ті зграйки, скупчуються то в одному, то в другому місці.

Широкий фронт атаки — ось що надає футболу краси й привабливості. І водночас — ефективності. Крайній нападаючий може, звичайно, завершувати свої прориви через центр. Але розпочинати рейди він мусить з флангу. Коли ж він покидає своє місце, його обов'язково має замінити на краю хтось із партнерів, щоб постійно забезпечувати фронт атаки по всій ширині поля. Тоді ніхто не бігтиме допомагати гравцеві, який володіє м'ячем, а навпаки, всі поспішатимуть від нього, «розтягуючи» оборону суперника і вшир, і вглиб. Оце і є найкраща допомога, і саме вона породила колись відомий афоризм: «Коли я з м'ячем, усі — від мене!».

Можна багато сперечатися з приводу того, яка система краща: «чотири — два — чотири» або «чотири — чотири — два» або «п'ять у лінію». Але цілком очевидно, що тактика «всі до м'яча», тобто тактика «горобиної зграї», перекреслює будь-яку з них.

Хай футболісти міняються місцями, хай маневрують, ідуть на зближення, дезорієнтуючи суперника. Цю такти-

ку «організованого безладдя» застосував і в нашій команді, і в тбіліському «Динамо» М. П. Бутусов. Насправді ж таке «безладдя» має продуманий характер, базується на тонкому розумінні сенсу цих перемішень, поєднаному з умілим використанням усього простору футбольного поля в момент розвитку атаки. Малюнок гри стає масштабний і ефектний. Саме таку гру демонструють, досягаючи піку спортивної форми, тринадцятиразові чемпіони СРСР футболісти київського «Динамо».

ТРИНАДЦЯТЬ ВЕРШИН

Я й досі пишаюся, що грав і працював у динамівському клубі. Приємно відчувати, що команда, якій я віддав стільки років, добилася таких тріумфальних успіхів і стала провідною в країні. Такої кількості спортивних трофеїв на всесоюзній та міжнародній аренах не здобувала жодна вітчизняна команда.

Тринадцять комплектів золотих медалей чемпіонів СРСР завоювали футболісти київського «Динамо» в 1961, 1966, 1967, 1968, 1971, 1974, 1975, 1977, 1980, 1981, 1985, 1986, 1990 роках. А ще в їх активі десять титулів срібних призерів і три — бронзових. Динамівці Києва — дев'ятиразові переможці розиграшів Кубка СРСР. Найбільші успіхи мають вони й на міжнародній арені: в 1975 і 1986 роках кияни вигравали Кубок володарів кубків європейських країн, у 1975 році завоювали Суперкубок УЄФА. Крім того, наші футболісти двічі (в 1977 і 1987 роках) виходили до півфіналів Кубка європейських чемпіонів.

Чимало у киян не тільки командних, а й особистих відзнак. Приз найкращого футболіста Європи «Золотий м'яч» одержали Олег Блохін (1975 р.) та Ігор Беланов (1986 р.). Найкращими футболістами країни за референдумом тижневика «Футбол—Хоккей» визнавалися

Андрій Біба (1966 р.), Володимир Мунтян (1969 р.), Євген Рудаков (1971 р.), Олег Блохін (1973, 1974, і 1975 рр.), Анатолій Дем'яненко (1985 р.) і Олександр Заваров (1986 р.), Олексій Михайличенко (1988 р.). А були ще десятки інших, спеціальних призів великого футболу, здобутих динамівцями в напружених баталіях на різноманітних змаганнях. Усе це свідчить про те, що київське «Динамо» — найстабільніша команда за 25 останніх років. А стабільність — це клас, це висока майстерність і воля до перемоги. Мінялися тренери, а з ними — ігрові концепції, на зміну одним поколінням футболістів приходили інші, а київське «Динамо» незмінно лишалося флагманом, лідером вітчизняного футболу.

Мені пощастило виступати в київському «Динамо», яке в 1936 році вийшло на друге місце в чемпіонаті СРСР, а в 1937 році — на третє. А от зійти на чемпіонську вершину так і не вдалося. Це зуміли зробити наші наступники. Я розповів про участь динамівців у довоєнних чемпіонатах і перших повоєнних турнірах, учасником і свідком яких я був. Але, безсумнівно, читачам цих спогадів ветерана з 18-річним стажем футболіста, і 34-річним тренерським стажем цікаво буде дізнатися, хто саме виступав і з триумфом завершив тринадцять «золотих» сезонів. Ясна річ, якщо я, центрфорвард, когось виділятиму з футболістів, то це будуть передусім нападаючі.

Розповідь про сходження динамівців Києва на чемпіонські вершини мені хочеться розпочати коротенькою довідкою про три сезони, які їм передували. У 1952 році кияни втретє в історії свого клубу (після 1936 і 1937 років) стали призерами чемпіонату — завоювали срібні медалі. Душею атаки, її лідером був новий капітан команди — центрфорвард А. Зазроев, який в 12 зіграних матчах забив 11 голів. Поряд з ним вдало завершували атаки нападаючі З. Сенгетовський, В. Богданович, В. Жилін, В. Журавльов, П. Віньковатов.



З м'ячем — один з найкращих форвардів київського «Динамо» Михайло Коман

Справді триумфальним став для київського «Динамо» 1954 рік: наші футболісти вперше в історії своєї команди завоювали Кубок СРСР, один з найпочесніших призів радянського футболу. Туманний осінній день 20 жовтня 1954 року став яскравою, кришталевою сторінкою в літописі клубу: у фінальному кубковому матчі в Москві кияни з рахунком 2:1 перемогли спартаківців Єревана. Переможні м'ячі послали у ворота суперників В. Терентьева і М. Коман. Почесний трофей команда завоювала, виступаючи в такому складі: О. Макаров, А. Ларіонов, В. Голубев, Т. Попович, О. Кольцов, М. Михалина, В. Богданович, В. Терентьев (П. Віньковатов), А. Зазроєв, М. Коман, В. Фомін. Тренер — О. Ошенков.

Не один рік згадували потім болільники гол, забитий в тому матчі Михайлом Команом. Одержавши м'яч від Віктора Фоміна, він вийшов сам на сам з ереванським голкіпером. Трибуни завмерли: чому ж нападаючий не б'є? Та він не з тих, хто поспішає. Коли воротар зробив ще один крок йому назустріч, Коман перекинув м'яч через нього. Стрибок голкіпера, але руки його хапають повітря — м'яч у сітці!

У київському «Динамо» М. М. Коман грав з 1949 по 1959 рік включно, провів у чемпіонатах країни 169 матчів,



Швидкий, технічний нападаючий київського «Динамо» Віктор Фомін (праворуч)

забив 63 м'ячі. Глядачі дуже любили цього майстра атак, високотехнічного форварда з відмінно поставленим ударом. І ось що особливо імпонувало мені, бо нагадувало мене самого на полі: Коман програвав у швидкості більшості захисників, яким доводилося його опікати, але завжди швидше за всіх устигав до м'яча на ударних позиціях і спокійно, впевнено робив те, що й належить нападаючому,— забивав голи. Ну, а якщо воротар суперників парирував м'яч у поле, Михайло Коман був тут як тут і спокійно, впевнено, без метушні, з ходу, з льоту чи обігравши голкіпера посилав м'яч у сітку. Я навмисно повторюю слова «спокійно», «впевнено», бо саме цих

якостей бракує у вирішальну мить багатьом нинішнім бомбардирам.

Відсутність швидкості М. Коман компенсував дивовижною інтуїцією. Він, як ніхто, вмів «читати» гру, угадувати наперед хід подій на полі, тому встигав до м'яча в той час і в те місце, які виявлялися найсприятливішими для завершального удару по воротах.

Покинувши поле, М. М. Коман протягом двадцяти п'яти наступних сезонів був другим тренером київського «Динамо», директором футбольної школи, начальником команди. Він і нині працює у відділі футболу Української ради товариства «Динамо», веде селекційну роботу. Численні майстри шкіряного м'яча з повним правом вважають себе учнями майстра спорту, заслуженого тренера УРСР М. М. Комана.

СРІБЛО І ЗОЛОТО

Розповідь про перший чемпіонський злет київського «Динамо» слід розпочати згадкою про сезон попередній. У 1960 році команду очолив новий наставник — В. Д. Соловйов. Його помічники В. В. Терентьев і М. М. Коман допомогли йому досить швидко акліматизуватися в колективі.

Чемпіонат країни розігрувався за новою системою, клас «А» було розширено до 22 команд замість 12. Учасники, розбиті на дві підгрупи, провели ігри в два кола, а потім шість найсильніших команд (по три з кожної підгрупи) у фінальному турнірі вели боротьбу за медалі.

Висока майстерність воротаря О. Макарова, захисників В. Турянчика, В. Єрохіна, А. Сучкова, В. Ануфрієнка, півзахисників Й. Сабо, Ю. Войнова, В. Сорокіна, нападаючих В. Лобановського, В. Каневського, О. Базилевича, Ю. Ковальова, В. Серебренникова, А. Біби, І. Зайцева, В. Трояновського, атакуючий стиль, високі атлетичні

й вольові якості вивели команду на перше місце в підгрупі, а у фіналі принесли киянам срібні медалі.

Чим пояснити успіх динамівців? Передусім тим, що в колектив прийшла талановита молодь. Оновлення й «омолодження» команди за рахунок таких здібних гравців, як Лобановський (він забив 12 голів), Базилевич (8), Біба (9), Серебренников (8), Трояновський (4) та інші, відразу ж принесло відчутні результати.

Водночас успіхові сприяла і висока технічна підготовка команди в цілому, яка дозволяла вести гостру комбінаційну гру на великих швидкостях. Важливо було й те, що кияни взяли на озброєння атакуючий стиль гри. Найкращими ланками команди протягом усього сезону вважалися напад і півзахист (це був скоріше «півнапад»).

Героями сезону були форварди — високотехнічні, швидкі, тактично грамотні. Вони не тільки нападали, а й «попадали»: забили у ворота суперників 65 м'ячів — більше, ніж у будь-якому з післявоєнних турнірів, де гралися 30 матчів.

Оригінальні, «багатоходові» фінти й «різані» удари Валерія Лобановського, стрімкі флангові прориви Олега Базилевича, несподівані виходи в штрафний майданчик Віктора Серебренникова, хитромудрі й тонкі паси Валерія Трояновського, особливо в парі з Лобановським, якому він найчастіше підігрував, сильні снайперські удари з далеких позицій Андрія Біби, Юрія Войнова й Йожефа Сабо — такі складові переможних атак.

Сила команди полягала і в тому, що вона мала, по суті, дві майже рівноцінні п'ятірки форвардів. До того ж, їм у «другому ешелоні» відмінно підігрували півзахисники, які самі досить успішно обстрілювали ворота з відстані 25—30 метрів.

У тому ж сезоні ківські футболісти досить успішно виступали на міжнародній арені. З десяти зіграних матчів із зарубіжними клубами динамівці сім виграли й один звели внічию. Особливо запам'яталася глядачам зустріч

динамівців з командою «Байя», володаркою Кубка Бразилії, країни віртуозного футболу. Кияни продемонстрували високий клас гри і перемогли — 4 : 1. Тренер бразильців Карлос Воланте тоді сказав:

— Я старий футболіст, грав за збірні команди Аргентини та Італії, а свій шлях гравця закінчив у найкращій команді «Фламенго» з Ріо-де-Жанейро. Можете мені повірити, я бачив на своєму віку чимало хороших команд і кажу цілком відверто: «Динамо» — одна з найкращих серед бачених мною.

Ось так у 1960 році закладався фундамент першого в біографії київського «Динамо» золотого сезону. У команді було все, що потрібно для успіху, — ансамбль першокласних футболістів, досвідчені тренери і чудові резерви (дублери в 1960 році також здобули друге місце, а юнаки — малі золоті медалі).

Коли у старшого тренера В. Соловйова, п'ятиразового чемпіона СРСР у складі ЦБЧА, 1945—1952 років, спитали перед початком сезону 1961 року, на яке місце орієнтується київська команда, він відповів:

— Утримати друге місце в чемпіонаті країни набагато важче, ніж його завоювати. Тому треба грати ще краще, і ми постараємося грати саме так.

Грали динамівці не тільки краще, а й по-новому, винахідливіше в тактичному відношенні. Атакували вони трьома ешелонами. О. Базилевич і В. Трояновський рвалися ближче до воріт. Із середніх дистанцій їх обстрілювали В. Лобановський, В. Каневський і В. Серебренников, а з далеких — Ю. Войнов, А. Біба, В. Турянчик і Й. Сабо. І всі вони забивали голи, обрушуючи на чужі ворота шквал атак, діючи пристрасно, безстрашно, азартно, входячи на поле в бойовому настрої проти будь-якого суперника.

Це особливо добре було видно в матчі з московським «Торпедо», чемпіоном країни і володарем Кубка СРСР 1960 року. До речі, відзначу, що торпедівці першими по-

рушили гегемонію трьох столичних клубів, які до цього володіли чемпіонськими титулами: московське «Динамо» — 9 разів, «Спартак» — 5, ЦСКА — 5. Звичайно ж, автозаводці, запалені успіхом, не збиралися легко прощатися з найвищими титулами, тим більше, що в команді грали на той час видатні футболісти В. Іванов, С. Метрелі, В. Воронін, М. Маношин, Б. Батанов. Очолював команду один з найдосвідченіших радянських тренерів В. О. Маслов. Але торпедівці не зуміли стримати потужний штурм, стрімкий натиск срібних призерів, і після невідпорних ударів А. Біби та В. Трояновського динамівці святкували перемогу — 2 : 0.

Згодом кияни забили три м'ячі «самому» Льву Яшину, який захищав ворота московського «Динамо», обіграли своїх тбіліських одноклубників, завдали поразки столичному «Спартаку», алмаатинському «Кайрату», таллінському «Калеву», ростовському СКА, московському «Локомотиву». Остання нічия з харківським «Авангардом» принесла футболістам київського «Динамо» необхідне їм «золоте» очко. В радянському футболі з'явився ще один, п'ятий, чемпіон — перший немосковський клуб. Кияни провели першість стабільно, з повною віддачею сил, розумно маневруючи резервами.

У цьому переможному чемпіонаті кольори команди захищали: воротарі — О. Макаров, Л. Ключев; захисники — М. Кольцов, А. Сучков, В. Щегольков, В. Ануфрієнко, В. Щербаков, В. Єрохін, В. Пестриков; півзахисники — Й. Сабо, Ю. Войнов, В. Турянчик, В. Сорокін, В. Веригін; нападаючі — О. Базилевич, В. Серебренников, В. Каневський, А. Біба, В. Трояновський, В. Лобановський, М. Каштанов, І. Зайцев.

Найкращим бомбардиром команди в цьому сезоні став Віктор Каневський — 18 голів. Різносторонній спортсмен, він володів хльостким ударом, добре грав головою, був винятково коректним на полі. Багато років очолював команду. До Олега Блохіна Віктор Каневський був най-

результативнішим форвардом. Мов риба у воді, почувався він у комбінаційній грі, любив і вмів завершувати ці комбінації миттєвим ударом. Саме такий удар В. Каневського приніс киянам перемогу у фінальному матчі на Кубок СРСР 1964 року. Кияни вдруге виграли кришталевий приз.

СЛАВНЕ ТРИРІЧЧЯ

До свого кубкового тріумфу кияни прийшли під керівництвом нового тренера — В. О. Маслова. У попередніх сезонах динамівці надто багато пропускали м'ячів, тому Віктор Олександрович передусім подбав про зміцнення оборони. Добре взаємодіяли між собою та з гравцями атаки захисники В. Щегольков, В. Сосніхін, С. Круликовський і Л. Островський. Та головне було не тільки в тому, що цей квартет добре зігрався. Новий тренер вніс у його дії новину — відмову від персональної опіки небезпечних суперників і перехід на зонний захист з елементами пресингу. І ще одну свою ідею хотілося здійснити В. О. Маслову. Він добре знав, що під його началом грають відмінні майстри, які досконало володіють м'ячем. Та, на його погляд, киянам бракувало жорсткості, атлетизму в боротьбі за м'яч на всіх ділянках поля. Додати б їм бійцівських якостей, мріяв наставник, — і подружимося з перемогами.

Перебудова вимагала часу. Динамівцям Києва завжди був притаманний красивий, технічний футбол. Тепер вони приплюсували до цієї грані майстерності високий темп, безперервну боротьбу за м'яч, безупинне маневрування, ентузіазм і самовідданість. Усе це допомагало киянам долати масовану оборону.

Думаючи про майбутнє команди, тренер пішов на сміливий експеримент — ввів до основного складу відразу шістьох дублерів, тобто наполовину оновив ігровий ансамбль. І молодь виправдала надії наставника. А він,

власне, й розраховував на психологічний ефект, на те, що молодим футболістам дуже хочеться утвердити себе у великому футболі, і вони для цього не пошкоднують зусиль.

Слідом за Кубком СРСР колектив, керований В. О. Масловим, у наступному сезоні завоював срібні медалі, лише на очко відставши від московського «Торпедо». Усе свідчило про зростання класу гри та бойовисті цієї футбольної дружини. Та й результати команди в чемпіонаті були чудові: 22 перемоги, 6 нічиїх, 4 поразки, різниця м'ячів 58—22 (найкраща у вищій лізі). Динамівці Києва взяли на озброєння системи 1—4—2—4 або 1—4—3—3. Лідера серед бомбардирів не було, прагнули обстрілювати ворота і забивали всі: Серебrenников — 11 голів, Хмельницький — 10, Біба — 10, Сабо — 9, Базилевич — 8. Дебютував Володимир Мунтян, відкрив рахунок голам в основному складі «Динамо» Анатолій Бишовець.

Найяскравішою, кришталєво-золотою сторінкою увійшов у динамівський літопис 1966 рік: команда зробила заповітний дубль, вигравши і звання чемпіонів країни, і Кубок СРСР. Так, кияни блискуче виступили на двох футбольних фронтах. Жодна команда не вмiла так майстерно міняти ритм гри, варіювати темп, чергувати тривале тримання м'яча з вибухами блискавичних флангових атак. Відмінно грали на половині поля суперників А. Бишовець (він став найкращим бомбардиром команди — 19 голів!), А. Біба (11), В. Мунтян (8), В. Хмельницький (8), дебютант В. Поркуян (7).

А початок сезону 1966 року був тривожний: кияни виходили на старт чемпіонату без провідних солістів — Банникова, Серебrenникова, Островського, Поркуяна, Сабо, які в складі збірної СРСР готувалися до світового чемпіонату. Пішов з команди Базилевич, роком раніше її залишив Лобановський. Не був готовий до старту Хмельницький. Та коли гравці збірної разом з В. О. Мас-

ловим вирушили до Англії на чемпіонат світу, з'ясувалося, що у динамівців є відмінний резерв. Поява в основному складі на головних ролях таких футболістів, як воротар Є. Рудаков, захисники С. Круликовський, В. Левченко, півзахисники В. Мунтян, Ф. Медвідь, нападаючий А. Бишовець, було вирішальним для визначення дальшої долі команди.

Динамівці Києва грали тепер інакше. Куди й поділася колишня м'якість, їх дії стали жорсткими, атлетичними, палкими. Висока технічна підготовка, чудове взаєморозуміння дозволяли киянам поєднувати комбінаційну гру з винахідливою імпровізацією. Універсалізм виконавців дав змогу В. О. Маслову запроваджувати нові тактичні варіанти наступальних дій. На вістрі атак були два форварди — А. Бишовець з В. Хмельницьким чи з А. Пузачем. Та від флангових рейдів динамівці не відмовились. Тут до наступу підключалися і півзахисники Ф. Медвідь, В. Серебренников, А. Біба і захисники В. Щегольков, Л. Островський, В. Турянчик. У команді з'явився дует диспетчерів А. Біба — В. Мунтян. Суперники не знали, як грати проти цієї несамовитої команди, яка безперервно пресингувала по всьому полю, боролася за м'яч на кожному метрі і, перехопивши його, відразу ж рушала в атаку, завдаючи ударів по воротах з будь-яких дистанцій. Завдяки цьому кияни перемагали суперників з розгромним рахунком: СКА (Ростов) — 6 : 1, «Динамо» (Тбілісі) — 4 : 0, «Динамо» (Мінськ) — 4 : 0, ЦСКА — 4 : 0, «Зеніт» (Ленінград) — 4 : 0, «Крила Рад» (Куйбишев) — 4 : 0... Загалом чемпіони країни здобули 23 перемоги, 10 матчів зіграли внічию і лише 3 програли, маючи різницю м'ячів 66—17.

У переможному чемпіонаті-66 брали участь: воротарі — Є. Рудаков і В. Банников; захисники — В. Щегольков, В. Соснихін, Л. Островський, В. Левченко, С. Круликовський; півзахисники — В. Турянчик, Ф. Медвідь, В. Мунтян, В. Серебренников, Й. Сабо, Б. Сорока; напа-

даючи — А. Біба, А. Бишовець, В. Хмельницький, В. Поркуян, А. Пузач.

Під першими номерами до списку 33 найкращих футболістів року увійшли А. Бишовець, А. Біба, Ф. Медвідь, В. Соснихін, Й. Сабо, В. Турянчик. У цьому списку були також В. Поркуян (№ 2), В. Мунтян (№ 3), Л. Островський (№ 3), В. Хмельницький (№ 3).

Відзначимо, що динамівці Києва вперше в історії чемпіонатів СРСР на шість турів «випередили графік», тобто забезпечили собі золоті чемпіонські медалі за місяць до завершення чемпіонату країни.

З особливим задоволенням згадую святковий день 8 листопада 1966 року. Кубковий фінал того вечора знову звів на московському стадіоні найсильніших суперників — чемпіонів СРСР 1965 і 1966 років футболістів столичного «Торпедо» і київського «Динамо». Мільйонам болільників приніс насолоду гол Анатолія Бишовця, забитий на першій хвилині гри. Як це було? М'яч у Андрія Біби. Пас на фланг Леоніду Островському. А той вже помічає, як мчить уперед Анатолій Бишовець і миттєво точною передачею кидає його в прорив. Ось позаду один торпедівський захис-



Є що розповісти воротареві Віктору Банникову його наставникові Антону Леонардовичу Ідзковському

ник, ось Анатолій перекидає м'яч через другого гравця оборони, сам виходить на свою передачу і тут же повз оторопілого воротаря автозаводців Анзора Кавазашвілі спрямовує м'яч у нижній кут воріт! Згодом Андрій Біба забив другий гол, і під овації глядачів кияни здійснили коло пошани в Лужниках з Кубком СРСР у руках. Так вони зробили заповітний «дубль», поклавши золоті медалі в кришталевий Кубок.

Для класного футболіста недосить самого лише володіння певною кількістю технічних прийомів. Треба вміти виконувати їх чітко і швидко, в обстановці масованого опору. Таким умінням прославився Анатолій Бишовець, який за один сезон пройшов шлях від дебютанта київського «Динамо» до гравця збірної СРСР.

А. Бишовця (народився 1946 року) добре знають любителі футболу далеко за межами нашої країни. На чемпіонаті світу 1970 року він став найкращим бомбардиром збірної СРСР, забивши чотири голи-красені, і на стадіоні «Ацтека» в Мехіко було встановлено його погруддя. На жаль, через травми (центрфорвардові діставалося від захисників!) він змушений був залишити поле в 1973 році, у розквіті сил і таланту. Проте й коротка його ігрова біографія була яскравою: чемпіон СРСР 1966, 1967, 1968, 1971 років, срібний призер всесоюзної першості 1969 року, володар Кубка СРСР 1966 року, учасник чемпіонатів Європи і світу, відбіркових Ігор XIX Олімпіади.

Його частенько звинувачували в індивідуалізмі на полі, бо він і справді полюбляв потримати м'яч, не дуже охоче з ним розлучався. Але як цікаво було стежити за його грою — майстерними зупинками і веденням м'яча, передачами та ударами, віртуозними фінтами. Він працював з м'ячем м'яко, філігранно, впевнено, не боячись зіткнення із суперником, сміливо йшов на зближення, готуючи захисникові пастку із серії фінтів. Товариші називали його між собою «київським Пеле». У чемпіонатах

країни він устиг забити 49 голів, у складі збірної — 15. До списків «33 найкращих» входив протягом шести сезонів, у тому числі тричі під першим номером — у 1966, 1969 і 1971 роках.

Свої перші кроки у футболі А. Бишовець зробив у школі «Юного динамівця», а згодом став старшим тренером цієї школи, очолював юнацькі збірні СРСР, а в 1987 році став головним тренером московського «Динамо» і водночас олімпійської збірної СРСР, яка добилася перемоги на Іграх у Сеулі 1988 року. Нині Анатолій Федорович очолює національну збірну СРСР.

У чемпіонаті країни 1966 року всі стали свідками розвитку яскравої індивідуальності Віталія Хмельницького, гравця, що не випускав жодної можливості гранично загострити гру, внести паніку в захисні лави суперників своїми стрімкими рейдами чи каскадами технічних прийомів. Він рвався тільки вперед, які б заслони не виникали на його шляху. Відмінний дриблер, ініціативний, маневрений, він умів не тільки завершити атакуючі зусилля колективу, а й розпочати вдалу комбінацію, продовжити її, вивести на чудову позицію партнера. Разом з Анатолієм Бишовцем Віталій Хмельницький виступав у ролі «чистого» форварда в тактичній системі 1—4—4—2, запровадженій старшим тренером В. О. Масловим.

В. Хмельницький (народився 1943 р.) грав у київському «Динамо» з 1965 по 1972 рік. Чемпіон СРСР 1966, 1967, 1968, 1971 років, другий призер 1965, 1969 років. Володар Кубка СРСР 1966 року. У чемпіонатах СРСР зіграв 289 матчів, забив 62 голи. У 20 матчах за збірну СРСР забив 7 голів.

Усім відомо, що завоювати чемпіонські титули легше, ніж утримати їх, бо проти чемпіонів усі грають з потроєним завзяттям, вважаючи навіть нічию з фаворитом дуже престижною. Та київська команда і в 1967 році проявила твердий характер, мужньо вела виснажливу бо-

ротьбу за лідерство і, здійснивши потужний ривок на фініші, знову зійшла на чемпіонську вершину.

Допитлива думка, тренерський пошук В. О. Маслова подарували в тому сезоні ще одну тактичну новинку. Деякі наші команди, копіюючи гру в обороні італійського клубу «Інтернаціонале», ввели в лави захисників п'ятого гравця, який розташовувався позаду всіх і виправляв помилки своїх партнерів. Наставник київських динамівців зробив навпаки: він висунув центрального захисника Василя Турянчика вперед. Цей авангардний гравець оборони не чекав помилок своїх друзів, а займався профілактикою в середині поля, попереджав небезпеку, сам ставав атакуючим гравцем і навіть забивав м'ячі. Нове амплуа В. Турянчика дістало назву «хвилеріз». Забивши в чемпіонаті 51 м'яч, динамівці пропустили тільки 11. Це був відмінний атестат обороні динамівців.

Наприкінці сезону видатний футболіст заслужений майстер спорту Всеволод Бобров, який був тоді старшим тренером ЦСКА, сказав:

— Мое завдання як тренера полегшується тим, що я бачу орієнтир — київське «Динамо», найкращу радянську команду, що стала прикладом для інших. Ми будемо вчитися у неї. Чого?

По-перше, принципу комплектування. Кияни сильні тим, що кожна ланка команди укомплектована просто блискуче. Мало того, що у них виступають зрілі майстри футболу. Вони ще й чудово доповнюють один одного.

По-друге, мені дуже подобається гнучкість тактики киян. Сіль не тільки в тому, що команда досконало володіє тією чи іншою тактичною схемою. По-справжньому класна команда почувається, мов риба у воді, застосовуючи будь-яку схему. Більше того, треба ще вміти по ходу матчу перебудувати свою тактику, як цього вимагає конкретна обстановка, тобто мати вищу футбольну освіту в галузі тактики. Кияни цей університет уже закінчили.

І третє, що мені подобається у динамівців столиці України,— їх згуртованість у боротьбі на спортивній арені. Який вже рік ми бачимо одне і те ж: вся команда в кожному матчі працює з максимальним напруженням усіх душевних і фізичних сил. Не можу назвати жодного випадку, коли б, скажімо, хтось з динамівців «викладався» на полі, а інший відпочивав, імітуючи активність. Динамівці запально атакують великими силами і великими ж силами героїчно захищаються...

У чемпіонаті СРСР брали участь: воротарі — В. Банников, Є. Рудаков, В. Кириченко; захисники — В. Щегольков, В. Сосніхін, С. Круликовський, Л. Островський, В. Левченко, Ю. Ванкевич, О. Шпаков; півзахисники — В. Турянчик, Ф. Медвідь, Й. Сабо, А. Біба, В. Мунтян; нападаючі — В. Серебреников, В. Хмельницький, А. Пузач, А. Бишовець, В. Поркуян, В. Семенов.

Лише одній команді в попередніх чемпіонатах вдалося тричі підряд завойовувати золоті медалі. Зробили це футболісти ЦБЧА в 1946, 1947 і 1948 роках. Цей своєрідний рекорд повторили динамівці Києва через двадцять років, ставши в 1968 році втретє підряд чемпіонами СРСР.

Але це було не просто повторення успіху столичних армійців. Звичайно, для свого часу «академіки футболу», як називали тоді майстрів з «команди лейтенантів» Федотова, Боброва, Никанорова, Ніколаєва, Гриніна, Дьоміна, Чистохвалова, Кочеткова, грали блискуче, їм не було рівних на всесоюзній арені в нелегкі післявоєнні роки. Тепер же, через два десятиліття, футбол ішов новими шляхами. Мінялася тактика, зросли швидкості в роботі з м'ячем, потрібні були значно більші енергетичні витрати у грі, а також інший «вольовий стандарт» справжнього майстра футболу.

Підтвердив це й сам Всеволод Бобров, який прокоментував новий тріумф кївського «Динамо»:

— Тепер мало бути хорошим захисником, півзахисником чи нападаючим. Кожному польовому гравцеві треба

виконувати активну роль і в обороні, і в атаці. Саме так грають динамівці Києва. Досвід киян переконує в необхідності глибоко ешелонованого конструювання атаки. Підключення до наступу гравців середньої лінії значно посилює атакуючий потенціал команди.

Високу оцінку дав грі динамівців Києва і такий визнаний авторитет у футболі, як заслужений майстер спорту Андрій Старостін:

— Успіхи киян базуються на вмілому поєднанні індивідуальних зусиль з колективними діями. У кожній ланці команди є кваліфіковані солісти, а всі разом вони поклоняються «богу атаки», демонструють іскрометний, артистичний футбол.

Кияни й справді атакували різноманітно, і суперники не знали, звідки чекати завершального удару. В 1968 році нападаючі забили 30 голів, а півзахисники і захисники — 27. Півзахист київського «Динамо» і справді був найсильнішим у країні. В центрі поля діяли видатні футболісти — агресивні, технічні, з вищою тактичною освітою, заслужені майстри спорту Йозеф Сабо, Василь Турянчик, Віктор Серебренников і талановитий 22-річний Володимир Мунтян. Любителям футболу дуже подобалася їхня гра — невимушена, вільна. Всім імпував потяг цих футболістів до імпровізації, експромту. Вони творили на полі, а не трудилися натужно, вони грали з насолодою, з натхненням, вони все бачили і все вміли — і в атаці, і в обороні.

Проте в тактичній системі чемпіонів головною ударною силою лишався дует нападаючих. Не кожен наважиться зменшити кількість нападаючих з метою... посилення атакуючого потенціалу команди. Кияни на футбольних полях довели перевагу такої тактики з двома форвардами. І головне те, що для її застосування в «Динамо» були універсальні, по-справжньому атлетичні й вольові футболісти — Віталій Хмельницький і Анатолій Пузач (Анатолій Бишовець зіграв лише 15 матчів з 38).

Вони діяли на широкому фронті атаки, прагнучи заплутати захисників несподіваними переміщеннями, ривками на відкриті ударні позиції. Вони задавали тон, вели за собою партнерів, сковували захисників, витягували їх із своїх зон, даючи змогу входити туди гравцям середньої лінії.

Можливо, не всіх гравців команди можна було назвати «зірками». Та всі вони гартувалися в горнилі боротьби за чемпіонські титули. Тут потрібні були не тільки хитромудрі фінти й гарматні удари, а й хоробрість, невтомність, уміння розбиратися в тонкощах гри. Старший тренер команди В. О. Маслов проводив свою філософію футболу, кажучи, що в ньому мають бути «мудрі голови і юні ноги». Так, ігрове мислення, миттєва орієнтація на полі плюс атлетизм і висока виконавська майстерність — ось що потрібно для успіху.

Справжній чемпіонський характер, вміле маневрування резервами, правильний розподіл сил на довгій дистанції турніру, де ніхто не застрахований від спадів, дозволили динамівцям Києва стати переможцями ювілейного, 30-го чемпіонату СРСР. Третій рік підряд! Цю перемогу здобували: воротарі В. Банников, Є. Рудаков; захисники В. Турянчик, В. Левченко, В. Соснихін, Ф. Медвідь, С. Круликовський, Ю. Ванкевич, Л. Островський, В. Гороза, О. Шпаков; півзахисники В. Мунтян, Й. Сабо, С. Шкляр, В. Назаров, А. Боговик; нападаючі В. Хмельницький, В. Серебреников, А. Пузач, А. Пилипчук, В. Поркуян, А. Бишовець, В. Кашей, В. Веремєєв, В. Семенов.

НОВІ ВЕРШИНИ

Звичайно ж, динамівцям дуже хотілося побити рекорд ЦСКА і вчетверте підряд завоювати чемпіонські титули. І вони були близькі до цього, та задовольнилися «лише» срібними медалями, пропустивши вперед футбо-

лістів московського «Спартака». Ні, в 1969 році кияни не грали гірше, ніж раніше. Ось як прокоментував підсумки того сезону тижневик «Футбол — Хоккей»:

— Радянський футбол одержав нового чемпіона — московський «Спартак». Цей клуб зійшов на п'єдестал після гострої боротьби з чемпіоном трьох попередніх років, який був сповнений сил і провів сезон анітрохи не гірше, ніж три попередніх. І це не було поваленням чемпіона. Поступившись титулом, кияни все ж зберегли високий престиж і своє право називатися лідерами радянського футболу.

Найкращим футболістом країни було визнано 23-річного київського півзахисника Володимира Мунтяна.

Великий внесок зробили гравці київського «Динамо» в успіх збірної СРСР, яка завоювала путівку на фінальний турнір чемпіонату світу в Мексіці. Саме кияни А. Бишовець, В. Хмельницький, А. Пузач і В. Мунтян в іграх за збірну країни забили 9 м'ячів з 16.

Найважчим за останнє десятиріччя виявився для киян 1970 рік. Наші динамівці зуміли посісти в чемпіонаті лише сьоме місце. Команда зазнала відчутних втрат: залишили її В. Турянчик, Й. Сабо, В. Банников, С. Круликовський. Крім того, за команду в іграх всесоюзної першості не виступали провідні футболісти, які поїхали на світовий чемпіонат. Після повернення з Мексіки вони не відразу зуміли увійти в стрій. Після завершення сезону пішов з команди її наставник В. О. Маслов, який повернувся до Москви.

У сезоні 1971 року динамівцями керував новий старший тренер О. О. Севидов. Прийшли в колектив і здібні новачки: півзахисник В. Колотов, захисник С. Решко, правий захисник С. Доценко, лівий захисник В. Матвієнко. Закріпився в півзахисті В. Веремеев, який в попередньому сезону спробував свої сили у нападі.

Поява групи хороших гравців додала команді нових сил. Поліпшилася обстановка в колективі. Динамівці

грали з піднесенням, здобули 17 перемог, 10 матчів звели вничю і тільки три програли. Нагородою стали золоті медалі чемпіонів СРСР. Головний «секрет» нового сходження киян на чемпіонську вершину полягав у тому, що вони зуміли швидко подолати такий болісний завжди період зміни поколінь, створили атмосферу дружби і взаємодопомоги.

Оскільки в невдалому попередньому сезоні було пропущено 32 м'ячі, старший тренер О. Севидов передусім подбав про організацію надійної оборони. В «золотому» сезоні-71 кияни пропустили тільки 17 м'ячів. Граючи надійно в обороні, захисники активно підтримували атакуючі зусилля команди. Вони рішуче відмовилися від навісних передач на штрафний майданчик суперників, так званих «парашутів», бо гострих голевих ситуацій вони не створюють. Підключаючись до атаки, захисники використовували прострільні передачі, розігравали з партнерами комбінації, били по воротах, мов форварди.

Завжди були заряджені на атаку й півзахисники, лідером серед яких став Віктор Колотов. До речі, півзахисники забили 20 м'ячів, а нападаючі — 18.

У чемпіонаті СРСР 1971 року брали участь: воротарі Є. Рудаков, О. Прохоров; захисники С. Доценко, С. Решко, В. Матвієнко, В. Соснихін, Р. Журавський, Б. Білоус; півзахисники В. Трошкін, В. Колотов, Ф. Медвідь, В. Мунтян, А. Боговик; нападаючі В. Хмельницький, В. Веремєєв, А. Пузач, А. Бишовець, В. Онищенко, О. Блохін (зіграв один матч), В. Серебренников.

У 1972 і 1973 роках динамівці Києва здобували в чемпіонатах країни срібні медалі. До того ж, у 1973-му вони були ще й фіналістами Кубка СРСР. Для будь-якої команди це був би безперечний успіх. Киян же звикли бачити тільки першими. Програш у вирішальному кубковому матчі ереванському «Арарату» було розцінено як серйозну невдачу. В сезоні 1974 року команду очолили нові тренери — колишні її гравці В. Лобановський і

О. Базилевич. Перейшов на тренерську роботу і А. Пузач.

Це був рік нового злету київського «Динамо», рік подвійного тріумфу наших земляків, які стали шестиразовими чемпіонами країни і чотириразовими володарями Кубка СРСР. Знову, вдруге (після 1966 року) було зроблено почесний дубль! Відмінно виступили кияни й на міжнародній арені, завоювавши путівку до чвертьфіналу Кубка володарів кубків європейських країн.

Підбиваючи підсумки сезону, спеціалісти й оглядачі відзначили головне: молоді наставники команди проявили себе вдумливими педагогами, які використовують у своїй роботі не тільки практичний досвід, а й нові досягнення психології, фізіології, біомеханіки, медицини. Вони взяли на озброєння інтенсифікацію занять, наближення їх до ігрової обстановки, також впритул зайнялися важливою проблемою відновлення сил після напружених матчів.

У багатьох інших видах спорту науковці, медики, психологи цим займалися давно. Тепер за їх прикладом (найяскравіший і найближчий — робота тренера В. В. Петровського з видатним київським спринтером Валерієм Борзовим) В. В. Лобановський і О. П. Базилевич вирішили так змодельювати тренування, щоб високі навантаження на заняттях оберталися згодом на легку, невинуватену гру на полі. Акцент робився на створення оптимальних співвідношень високого рівня фізичних якостей і ефективних тактико-технічних дій. Добивалися цього тренери застосуванням різноманітних, чітко розроблених і спланованих моделей тренувальних занять.

Вони запровадили також теоретичні заняття, щоб футболісти могли засвоїти запропоновані наставниками принципи організації гри. А вони вважали, що необхідно, за прикладом кращих зарубіжних клубів і збірних, йти шляхом універсалізації гравців, розширення їх функцій. Цього вимагали колективні принципи гри. На футбольному

полі завдання вирішуються не окремими захисниками і нападаючими, вважали тренери динамівців, а всією командою, в обороні і нападі.

У створенні сильного в усіх відношеннях футбольного клубу важлива роль належала й лікарям команди. Кандидат медичних наук В. Малюта і лікар В. Берковський організували на замиській динамівській базі у Кончі-Заспі реабілітаційний центр. Усе це було спрямовано на доведення до потрібних кондицій функціонального рівня гравців.

У тому сезоні всі з інтересом спостерігали ігри у ФРН на фінальному турнірі світового чемпіонату. Заговорили про так званий тотальний футбол, який демонстрували збірні ФРН, Голландії та інших країн. Але ж і в нашій команді були виконавці, що вміли грамотно діяти в будь-якій ситуації, на будь-якій ділянці поля,— в обороні, під час контратак і штурму воріт суперників. Справжніми універсалами зарекомендували себе Володимир Трошкін, Віктор Колотов, Леонід Буряк, Володимир Веремеев, Володимир Мунтян, здатні блиснути майстерністю на будь-якій позиції. Навіть Олег Блохін у цьому сезоні не тільки завершував свої атаки коронними швидкісними ривками, а й підігрував партнерам у центрі поля, з'являвся в лінії захисту.

У 1974 році футболісти київського «Динамо» заклали фундамент майбутніх перемог на міжнародній арені. Перед виходом на неї непоганою репетицією був фінальний матч на Кубок СРСР з ворошиловградською «Зорею», що відбувся в Москві у серпні. Невідпорні удари В. Мунтяна, О. Блохіна і В. Онищенко принесли динамівцям почесний кришталевий трофей.

Зіграли так само перекопливо і в розигранні Кубка володарів кубків. Спочатку двічі обіграли болгарський клуб ЦСКА «Септемврійсько знаме» (1 : 0, 1 : 0), згодом виграли обидва матчі у західнонімецького «Ейнтрахта» (3 : 2, 2 : 1), у складі якого грали чемпіони світу.

У фіналі Кубка СРСР і в згаданих матчах на Кубок кубків уже визначився бойовий склад київського «Динамо», який в 1975 році заявив про себе на весь футбольний світ: Є. Рудаков, В. Трошкін, С. Решко, М. Фоменко, В. Матвієнко, В. Колотов, В. Мунтян, В. Веремєєв, Л. Буряк, О. Блохін, В. Онищенко. А в сезоні-74 усі вони, крім Решка, Мунтяна та Буряка, увійшли до списку 33 найкращих.

Особливо вирізнявся Олег Блохін. Він удруге підряд став найкращим футболістом країни, втретє підряд очолив список головних бомбардирів чемпіонату, забивши в 29 матчах 20 голів. Відзначимо, що 22-річний київський форвард до цього мав дві срібні медалі всесоюзної першості, разом з Є. Рудаковим і В. Колотовим став бронзовим призером Олімпійських ігор 1972 року, забив у фінальному турнірі 6 м'ячів (його випередив за результативністю тільки нападаючий збірної Польщі К. Дейна). У 1974 році О. Блохін одержав свою першу золоту медаль чемпіона країни та був у числі володарів Кубка СРСР.

У чемпіонаті країни брали участь: воротарі Є. Рудаков, В. Самохін; захисники С. Решко, М. Фоменко, В. Матвієнко, В. Трошкін, В. Зуєв, В. Кондратов, С. Кочубинський, О. Дамін, Р. Ашибоків, В. Головін; півзахисники Л. Буряк, В. Колотов, В. Веремєєв, В. Мунтян, В. Маслов, Ю. Ковальов; нападаючі О. Блохін, В. Онищенко, А. Шепель, В. Шевченко.

РІК ТРИУМФІВ

Сезон 1975 року мав бути надзвичайно напруженим і складним, бо футболісти київського «Динамо» готувалися до виступів на багатьох фронтах — у чемпіонаті й розіграші Кубка СРСР, у європейському турнірі на Кубок володарів кубків, у відбіркових іграх чемпіонату Європи («Динамо» стало базовим клубом збірної

СРСР) і, нарешті, восени — в Кубку європейських чемпіонів.

Головна складність полягала в тому, що треба було ранньої весни досягти такої спортивної форми, яка дозволила б на рівних грати з професіональними зарубіжними клубами. Адже для тих рання весна — розпал сезону. Досі жодній радянській команді, в тому числі й київському «Динамо», не вдавалося добитися успіхів у європейських кубкових турнірах саме через цю різницю в тренуваності.

Київські тренери так спланували підготовку своїх підопічних, щоб вони вже на початку весни могли заграти по-літньому. Чвертьфінальні бар'єри Кубка кубків кияни подолали 5 і 19 березня, двічі обігравши турецьку команду «Бурсаспор» — 1 : 0 і 2 : 0.

Сильний суперник дістався динамівцям у півфіналі — голландський клуб «Ейндховен», лідер першості своєї країни, який на фініші сезону (голландський чемпіонат проходить за формулою осінь — весна) був у чудовій спортивній формі. Одне слово, міцний горішок на шляху до фіналу.

Сто тисяч глядачів на Республіканському стадіоні та мільйони болельників біля своїх телевізійних екранів 9 квітня 1975 року дістали незабутні враження від матчу «Динамо» — «Ейндховен». Голландці демонстрували гру екстра-класу, хороше взаєморозуміння, віртуозну техніку, вміння захищатися й атакувати великими силами. Тим більш приємно було бачити, що футболісти київського «Динамо» не поступаються перед ними ні в ігрових якостях, ні в атлетизмі, ні в бойовому настрої. І це у квітні, до початку чемпіонату СРСР.

Стрімкі рейди, флангові прориви — ось яким ключем відкрили динамівці шлях до воріт голландської команди. Одержавши м'яч від Мунтяна, Трошкін стрімким ривком випередив голландських захисників, і з його про-

стрільної передачі Колотов відкрив рахунок, спрямувавши м'яч головою у сітку воріт «Ейндховена».

На лівому фланзі активно діяв інший крайній захисник — Матвієнко. Один з його рейдів зупинив недозволеним прийомом Нордквіст. Штрафний б'є Мунтян, воротар Ван Беверен парирує м'яч, та до нього раніше за всіх встигає Онищенко, 2 : 0. А третій гол був повторенням першого: рейд і прострільна передача Трошкіна, невідпорний удар Блохіна, і м'яч — у сітці. 3 : 0.

У післяматчовому інтерв'ю арбітр з Англії П. Петрідж, який багато що бачив на футбольних полях світу, сказав: «Мені довелося бути на матчі, в якому «Ейндховен» узяв гору над славнозвісним «Аяксом», після чого його поставили в класифікації на перше місце в Європі. Сьогодні київські футболісти грали в тотальний футбол по-голландському, навіть краще, ніж голландці!».

23 квітня. Повторний півфінальний матч. Динамівці розуміють, що на своєму полі голландські футболісти постараються дати їм бій, взяти реванш за київську поразку. Так, путівку до фіналу ще треба було завоювати. Потенційні можливості «Ейндховена» величезні (в тому сезоні він став-таки чемпіоном Голландії), і на киян чекало нелегке випробування. Повторний матч виграли голландці — 2 : 1 (два м'ячі забив шведський велетень Едстрем, сквитав один гол Буряк). Та звернімо увагу на те, як оцінила цю гру голландська преса: «Незважаючи на поразку, «Динамо» демонструє високий клас». Спортивні коментатори відзначили надійну гру радянської команди, яка впевнено відбила штурм нідерландських футболістів. Здобувши в двох матчах перемогу із загальним рахунком 4 : 2, кияни стали фіналістами розиграшу Кубка володарів кубків.

Динамівці заслужили найвищих похвал передусім за мужність і стійкість, за волю і витримку, за вміння втілювати в життя всі сміливі задуми, за те, що тієї весни високо піднесли престиж радянського футболу.

14 травня 1975 року в швейцарському місті Базелі відбувся фінал, у якому зустрілися київське «Динамо» та угорський «Ференцварош» з Будапешта. Це був справді великий футбол, який приніс київським футболістам один з найпочесніших на континенті спортивних трофеїв. Виграти Кубок кубків красивіше, впевненіше, ніж наша команда, просто неможливо. Про це сказав і президент Європейського союзу футбольних асоціацій Артеміо Франкі, вручивши динамівцям почесну нагороду:

— Київське «Динамо» — клуб справді найвищого міжнародного класу. Давно я не бачив фіналів, де б одна з команд так переконливо доводила свою перевагу над іншою.

Власне, київські прихильники команди вірили в успіх своїх улюбленців, бо вже знали, на що вони здатні. Але ж за грою в Базелі стежили мільйони інших глядачів, матч транслювався в 32 країни Європи. Для них матч цей став одкровенням. Динамівці атакували натхненно, широко, нестримно. Блохін точним пасом виводить уперед Онищенко, і той без обробки точним і сильним ударом відкриває рахунок. Динамівці підкріплюють успіх фейєрверком атакуючих ходів. Уважно, з цілковитою самовіддачею відбиває контратаки угорців динамівська оборона — Рудаков, Матвієнко, Решко, Фоменко, Трошкін. Кияни вдало міняють ритм гри, чергуючи тримання м'яча з швидкими маневрами. Атака лівим флангом, довга передача праворуч, на Онищенко, що рветься вперед, і він, не входячи в штрафний майданчик, посилає м'яч у самісіньку «дев'ятку». 2 : 0! А в другому таймі Блохін, майстерно обігравши трьох угорських захисників, бездоганним ударом завершив прорив. 3 : 0! Ось так динамівці перемогли команду, яка до цього не програла в розіграші Кубка кубків жодного матчу. В історію нашого футболу вписано красиву, яскраву сторінку.

Ми вірили в цю радісну перемогу, і вона прийшла. Ми були підготовлені до неї і кришталєво-золотим дуб-

лем динамівців у 1974 році, і всією блискучою серією команди в поєдинках за цей чудовий приз, який вперше дістав радянську прописку. Героями цих кубкових баталій були: воротар Є. Рудаков, захисники В. Трошкін, М. Фоменко, С. Решко, В. Матвієнко, півзахисники Л. Буряк, В. Веремєєв, В. Колотов, В. Мунтян, А. Коньков, нападаючі В. Онищенко і О. Блохін. Тренери — В. Лобановський, О. Базилевич, А. Пузач.

Узявши навесні потужний розгін, київські футболісти продовжили переможну ходу на міжнародній і всесоюзній аренах під прапорами свого динамівського клубу і збірної СРСР. Вони завоювали в 1975 році золоті медалі чемпіонів СРСР, забезпечили головній команді країни путівку до чвертьфіналу чемпіонату Європи, випередивши в своїй підгрупі футболістів Туреччини, Ірландії та Швейцарії, стали володарями Суперкубка УЄФА, двічі обігравши уславлену мюнхенську «Баварію» (ФРН), що володіла Кубком європейських чемпіонів, а восени пробилися до чвертьфіналу Кубка європейських чемпіонів.

Здобутих того сезону динамівцями призів було стільки, що вони ледь вміщувалися на стендах музею спортивної слави. А напередодні нового 1976 року всіх порадувала ще одна почесна нагорода. Проведений тижневиком «Франс футбол» референдум назвав 23-річного форварда київського «Динамо» і збірної СРСР Олега Блохіна найкращим футболістом Європи 1975 року і присудив йому приз «Золотий м'яч».

Цього сезону талант київського бомбардира розкрився особливо яскраво. Пресу всіх країн світу обійшло описання його голів, забитих у ворота «Баварії» в матчах за Суперкубок. Їх так і назвали: «суперголами».

У першому матчі, що відбувся в Мюнхені 9 вересня 1975 року, динамівці перемогли — 1 : 0. Як це було? Телебачення показало в запису фрагмент поєдинку, в якому Олег Блохін забив свій супергол. Йшла 66-а хвилина гри. Одержавши м'яч, форвард обманним рухом зали-

шив за спиною свого опікуна Шварценбека, обіграв Руменіге, що забарився, проскочив між Вайсом і Цобелем і точно пробив у дальній від голкіпера Майера кут воріт. І в повторному матчі, який відбувся в Києві 6 жовтня, знову на вістрі атак був Блохін, і два його влучних удари на 40-й і 63-й хвилинах досягли мети. 2 : 0.

У матчах за Суперкубок УЄФА за київське «Динамо» виступали такі гравці: Рудаков, Трошкін, Дамін, Решко, Фоменко, Зуєв, Коньков, Колотов, Мунтян, Буряк, Веремеев, Слободян, Онищенко, Блохін.

Заслужений майстер спорту СРСР О. Блохін (народився в 1952 році) володіє всіма можливими футбольними рекордами в нашій країні. Йому належать найвищі досягнення за кількістю проведених матчів (432) і забитих голів (211) у чемпіонатах СРСР 1972—1987 років. Він — чемпіон СРСР 1974, 1975, 1977, 1980, 1981, 1985, 1986 років, володар Кубка СРСР 1974, 1978, 1982, 1985, 1987 років. У складі збірної СРСР О. Блохін брав участь у 112 зустрічах, забив 39 м'ячів. Його тричі (в 1973, 1974 і 1975 роках) було визнано найкращим футболістом країни. Він 15 разів входив до списків «33 кращих».

Вихованець «Юного динамівця», О. Блохін грав тільки в рідному клубі. Його головна зброя — швидкість, його улюблений прийом — гра на випередження, ривок. За останні роки О. Блохін навчився чудово взаємодіяти з партнерами. Втім, розповідати багато про Олега Блохіна не буду, бо він уже сам написав про себе, про футбол три книги.

Медалі і кубки динамівців Києва в 1975 році сяяли особливо яскравим, мажорним блиском. Адже вони, герої сезону, відновили в усіх правах футбол як гру — іскрометну, динамічну, результативну. Динамівці Києва, йдучи в ногу з часом, поєднавши алгебру з гармонією, зробили футбол справді сучасним, і в їхньому виконанні він став прикладом поєднання справжнього колективізму з висотами спортивної майстерності й доблесті. У кожного



Найкращий бомбардир вітчизняного футболу заслужений майстер спорту СРСР Олег Блохін забиває свій черговий м'яч

футболіста була своя «вузька спеціальність», але вони стали справжніми універсалами, навчилися бути корисними на будь-якій ділянці поля в залежності від ігрової обстановки. Ми бачили Колотова у захисті і нападі, Ко-

нькова — в ролі «вільного» захисника і центрфорварда, Матвієнка — на лівому фланзі оборони і на «крилі» атаки.

ЗМІНА ПОКОЛІНЬ

Сезон 1976 року був експериментальним: в інтересах збірної СРСР, яка готувалася до чемпіонату Європи і Олімпійських ігор, проводилися два чемпіонати СРСР — весняний та осінній. У весняному гравці збірної (під її прапором виступав основний склад київського «Динамо») не брали участі, і молоді наші динамівці посіли восьме місце. Відрив від клубу, від дому і сім'ї негативно позначився й на виступах збірної. Вона поступилася у чвертьфіналі майбутнім чемпіонам Європи — футболістам Чехословаччини, а на Олімпійських іграх у півфіналі програла збірній НДР, а в матчі за третє місце переграла бразильців, і футболісти були нагороджені бронзовими медалями.

Восени кияни виправили свої справи, завоювавши срібні медалі в чемпіонаті СРСР і здобувши путівку до чвертьфіналу Кубка європейських чемпіонів. Та цікаво ось що: від київського «Динамо» після тріумфального 1975-го чекають тільки переможних фінішів у турнірах будь-якого рангу. Тому бронзові олімпійські медалі і срібні у всесоюзній першості розцінили як невдачу.

Що ж, киянам лишалося довести, що спад у них тимчасовий. І вони повернули собі титули чемпіонів Радянського Союзу, відзначивши 50-річчя свого клубу здобуттям восьмого комплекту золотих медалей. Нелегко дався їм цей успіх, але вони досягли його, маючи в своєму активі найбільшу кількість перемог, забитих м'ячів, лише один програш.

Давалися взнаки прорахунки й надмірні навантаження попереднього сезону. До того ж, надовго вибули з гри ключові гравці середини поля Віктор Қолотов і Во-

лодимир Веремєєв. Обидва перенесли серйозні операції, й потрібні були місяці ретельного лікування. Після травм не могли тривалий час виступати Олег Блохін, Володимир Мунтян, Володимир Трошкін, Олександр Бережний. Довелося терміново вводити в стрій резервістів: за основний склад грали вчорашні дублери — воротар Віктор Юрковський, захисник Володимир Лозинський, півзахисник Володимир Безсонов.

Нерідко зміна поколінь у футболі — процес болісний, що веде до різкого зниження якості гри всієї команди. А от київське «Динамо» пододало труднощі досить впевнено, маючи великий запас міцності. В команді велася ретельна селекційна робота, було запроваджено чіткий тренувальний і реабілітаційний режими. У 1977 році перемоги в своєму турнірі добився також дублюючий склад команди, і вже в наступному сезоні міцне місце в основному зайняли молоді, здібні гравці О. Хапсаліс і С. Балтача.

У чемпіонаті СРСР брали участь: воротарі В. Юрковський, Є. Рудаков, М. Москаленко (двоє останніх зіграли по одному матчу); захисники В. Зуєв, В. Трошкін, М. Фоменко, С. Решко, В. Матвієнко, В. Лозинський, О. Бережний, С. Кузнецов; півзахисники А. Коньков, Л. Буряк, В. Колотов, В. Мунтян, В. Веремєєв, В. Безсонов, нападаючі В. Онищенко, О. Блохін, П. Слободян, О. Хапсаліс.

Приз газети «Труд» «Найкращому бомбардиру» вп'яте завоював Олег Блохін, який забив 17 м'ячів.

Утримати чемпіонські титули в 1978 році київським футболістам не вдалося, їх випередили динамівці Тбілісі. Ну, а наші земляки одержали срібні медалі і завоювали Кубок СРСР. Це була їх п'ята перемога в кубкових турнірах, а срібними призерами вони стали вде-в'яте.

Команда почала сезон, зазнавши відчутних втрат: з різних причин її залишили такі видатні майстри, як

В. Мунтян, В. Трошкін, В. Матвієнко. Перейшов до іншого клубу захисник С. Кузнецов. Давні ігрові зв'язки порушилися, нові не вимальовувалися. Лише на фініші кияни позбулися однотонності в грі, почали потужний осінній спурт. Вони заграли азартно, змістовно і набрали в другому колі 21 очко — більше за всіх.

На шляху до фіналу Кубка СРСР динамівці Києва подолали опір спартаківців Рязані, одеського «Чорноморця», ленінградського «Зеніту» і московського «Торпедо». А суперником киян у вирішальному матчі став донецький «Шахтар», випробуваний кубковий боець. Потрібен був додатковий час, щоб здолати опір гірників у гострій, напруженій боротьбі, що тривала 120 хвилин.

Першими добилися успіху донечани: Віталій Старухін, неперевершений майстер гри головою, своїм коронним ударом послав м'яч у сітку воріт, які захищав Віктор Юрковський. Захисники «Шахтаря» цілком справедливо вважали найнебезпечнішим для своїх воріт Олега Блохіна, пильно опікали його. Та київський віртуоз багато зробив для перемоги і як лідер атак, і як капітан команди, ведучи товаришів за собою. На початку другого тайму, випередивши своїх «сторожів», Блохін прийняв м'яч від Володимира Онищенка і м'яко послав його над воротарем Дегтярьовим під перекладину. Відзначився Олег Блохін і на перших же хвилинах додаткового часу. М'яч після його підступного удару відскочив від землі перед воротами і перестрибнув над воротарем, що впав, у сітку. Це був «кришталевий» гол, який приніс динамівцям п'яту перемогу в кубкових турнірах.

У фінальному матчі розіграшу Кубка СРСР 1978 року брали участь В. Юрковський, В. Безсонов, С. Балтача, М. Фоменко, С. Решко (В. Колотов), В. Лозинський, Л. Буряк, В. Онищенко (О. Хапсаліс), О. Бережний, В. Веремєєв, О. Блохін.

Процес зміни поколінь у команді тривав і в 1979 році. Динамівцям вдалося фінішувати в чемпіонаті СРСР лише третіми, пропустивши вперед футболістів московського «Спартака» і донецького «Шахтаря». В сезоні 1980 року в лавах київського «Динамо» із старої гвардії, що підкорила серця шанувальників футболу нашого континенту за п'ять років до цього, лишилося тільки п'ятеро — В. Веремєєв, А. Коньков, В. Колотов, О. Блохін і Л. Буряк.

Київське «Динамо» називали командою заслужених майстрів спорту, та лави їх поступово танули. Дебютував в основному складі нападаючий Вадим Євтушенко, закріпилися тут Анатолій Дем'яненко, Сергій Балтача, Сергій Журавльов, Віктор Каплун, Олександр Бойко. Вони поступово оволодівають ігровими принципами, що культивуються в «Динамо», і вірять у надійність такої гри, коли в організації оборони, конструюванні атаки, в контролі над важливими тактичними позиціями беруть участь усі польові гравці. Жорсткі єдиноборства за м'яч, колективне відбирання м'яча — ось що прагнув прищепити своїм підопічним старший тренер команди В. В. Лобановський.

Гравці київського «Динамо» вийшли в лідери на початку другого кола. Відчайдушний опір чинили їм чемпіони — футболісти московського «Спартака». Перед матчем між ними, який відбувся на Республіканському стадіоні в присутності 100 тисяч глядачів 31 жовтня, спартаківці відставали від киян на три очка. Перемога над динамівцями давала їм змогу відстояти свій титул. Та динамівці довели свою перевагу, і два м'ячі Леоніда Буряка принесли господарям поля перемогу, відкривши їм шлях до золотих медалей. Останню «крапку» київські футболісти поставили 17 листопада 1980 року, перемігши на своєму полі московських одноклубників з рахунком 2 : 0. Кияни вдев'яте піднялися на чемпіонську вершину. Про їх незаперечну перевагу свідчить турнірна

таблиця. Ось як розташувалися в ній три призери все-союзної першості 1980 року:

	В	Н	П	М	О
«Динамо» (Київ)	21	9	4	63—23	51
«Спартак» (Москва)	18	9	7	49—26	45
«Зеніт» (Ленінград)	16	10	8	51—42	42

Перевагу чемпіонів видно, як кажуть, неозброєним оком: кияни частіше перемагали, забили більше голів, пропустили найменше. Успішно завершували атаки 12 футболістів київського «Динамо», найрезультатнішими з них були: О. Блохін — 19 м'ячів, Л. Буряк — 9, В. Євтушенко — 7, В. Веремєєв — 6, В. Безсонов і О. Бойко — по 5. Одне слово, суперники не знали, звідки під час атак динамівців Києва чекати загрози воротам.

У чемпіонаті СРСР 1980 року брали участь: воротарі Ю. Роменський і М. Михайлов; захисники В. Лозинський, С. Журавльов, В. Каплун; О. Сорокалет, О. Бойко, С. Балтача; півзахисники В. Безсонов, А. Дем'яненко, Л. Буряк, В. Веремєєв, А. Коньков, В. Колотов; нападаючі О. Блохін, В. Євтушенко, О. Хапсаліс, О. Таран, В. Хлус. Не поступилися першістю динамівці Києва і в наступному сезоні, зійшовши в 1981 році на десяту чемпіонську вершину.

Основним конкурентом киян у боротьбі за золоті медалі був московський «Спартак». Зустрічі динамівців із спартаківцями привернули увагу мільйонів любителів футболу. Тривав спір найкращих радянських команд, провідних тренерів — Валерія Лобановського і Костянтина Бескова, двох футбольних шкіл. Київська команда перемогла і вдома (2 : 0, голи — Буряк і Блохін), і в гостях (2 : 1, голи — Блохін, Хлус).

Цікаво, що саме в київському матчі із «Спартаком» Олег Блохін став рекордсменом радянського футболу за кількістю голів, забитих у всесоюзних чемпіонатах. Досі цим рекордом володів Олександр Пономарьов — 152

м'ячі. Гол, забитий Блохіним 14 червня 1981 року у ворота «Спартака», став 153-м. На фініші сезону чудовий київський бомбардир записав у свій актив 163-й гол, забитий, між іншим, у ворота московського «Спартака».

Козирі Олега Блохіна — швидкість, помножена на техніку, тобто швидкісна техніка. А ще — добре поставлений удар. Його атлетична підготовка дозволяла йому виконувати великий обсяг роботи на полі. В останні роки ми дедалі частіше спостерігали не тільки чудові голи Блохіна, а й витончені голеві передачі. Олег — бомбардир за покликом, але він, універсал, перестав бути індивідуалістом і став індивідуальністю.

Цього сезону київські динамівці встановили своєрідний всесоюзний рекорд, провівши серію з 25 безпрограшних матчів. Попереднє досягнення (21 гра без поразок) належало з 1945 року динамівцям Москви.

Втім, якщо вже говорити про рекорди, то був у киян ще вагоміший: після завершення сезону-81 киян по праву назвали чемпіонами останнього двадцятиріччя. На їх рахунок за цей період було десять перших, шість других і одне третє місце в чемпіонатах країни, чотири перемоги в розиграшах Кубка СРСР, завоювання Кубка володарів кубків європейських країн і Суперкубка УЄФА.

У 1936—1960 роках відбулося 22 чемпіонати СРСР з футболу. Ось хто виходив у ці роки переможцями: «Динамо» (Москва) — 9 разів, «Спартак» (Москва) — 7, ЦСКА (Москва) — 5, «Торпедо» (Москва) — 1.

У 1961—1981 роках всесоюзні першості також проводилися 22 рази. Чемпіонські титули здобували: «Динамо» (Київ) — 10 разів, «Спартак» (Москва) — 3, «Динамо» (Москва) — 2, «Динамо» (Тбілісі) — 2, «Торпедо» (Москва) — 2, ЦСКА (Москва) — 1, «Зоря» (Ворошиловград) — 1, «Арарат» (Єреван) — 1. Як бачимо, протягом цього десятиліття у радянському футболі з'явився новий лідер — київське «Динамо», яке впевнено порушило гегемонію московських команд.

На чому ж ґрунтувалися успіхи динамівців Києва? В колективі успішно поєднувався багатий досвід ветеранів і бойове завзяття молодих. Наставникам В. Лобановському, М. Коману, А. Пузачу і М. Фоменку вдалося створити мобільний ансамбль, підпорядкований єдиній меті — боротися за перемогу в поєдинку з будь-яким суперником. Успішно розв'язувати різні тактичні завдання динамівцям допомагало те, що практично всі гравці мали оптимальний рівень універсалізації, уміли варіювати ритми гри, атакувати і захищатися великими силами залежно від ситуації, яка виникає на полі.

На чемпіонське довголіття київського «Динамо» впливає й ретельна праця з молоддю, органічне поєднання навчально-тренувальної роботи основного й дублюючого складів, навчання юної зміни на прикладі ветеранів. Можна додати, що в сезоні 1981 року дублюючий склад команди одинадцятье вийшов переможцем турніру резервістів вищої ліги.

У тому сезоні всі відзначали помітний прогрес у грі молодих гравців основного складу — 22-річного Анатолія Дем'яненка, 23-річних Сергія Балтачі, Володимира Безсонова. Добре вписалися в ансамбль Андрій Баль, Віктор Хлус, воротар Михайло Михайлов. Закріпився в ньому Вадим Євтушенко.

Не останню роль в успіхах команди відіграє й те, що вона оточена в Києві особливою увагою з боку всіх міських організацій. Мені це дуже приємно відзначити, бо за час виступів за «Динамо» всяке доводилося бачити й пережити.

Хто ж завоював у 1981 році золоті медалі чемпіонів СРСР? Це воротар М. Михайлов, захисники В. Лозинський, С. Балтача, А. Қоньков, А. Дем'яненко, півзахисники О. Бойко, Л. Буряк, В. Веремеев, В. Безсонов, А. Баль, нападаючі О. Блохін, В. Євтушенко, В. Хлус, О. Хапсаліс. З різних причин не зіграли належної кількості матчів для нагород, але зробили свій внесок у перемогу

команди В. Колотов, Я. Думанський, С. Журавльов, Ю. Роменський, О. Сорокалет, В. Каплун, Ю. Махиня, В. Рац, С. Юрчишин.

Нелегко підібрати, навчити й підготувати команду, яка б відповідала складним вимогам сучасного футболу. В київському «Динамо» ставиться саме така мета.

Здавалося, що з таким складом футболісти київського «Динамо» і в наступному сезоні зуміють піднятися на чемпіонську вершину і повторять досягнення своїх попередників, які під керівництвом В. О. Маслова здобували чемпіонські титули три сезони підряд. Проте, завоювавши навесні Кубок СРСР, кияни восени фінішували у всесоюзній першості другими, пропустивши вперед мінське «Динамо».

Підкорити одинадцятую чемпіонську вершину динамівцям Києва вдалося у 1985 році, причому вони зробили в цьому сезоні так званий дубль, завоювавши також і Кубок СРСР. Відзначимо ще одну важливу деталь: кияни завоювали «Кубок прогресу», здійснивши в турнірній таблиці стрибок з десятого місця, зайнятого, в попередньому сезоні, на перше.

Але чим пояснити відступ київського «Динамо» з передових рубежів у тили діючої футбольної армії (у 1983 році — сьоме місце в чемпіонаті, у 1984-му — десяте)? Сезон-83 команда провела під керівництвом нового тренера Ю. Морозова, бо В. Лобановський очолив збірну СРСР, яка мала вирішити важливе завдання — завоювати путівку на фінальний турнір чемпіонату Європи. Зробити це не вдалося, В. Лобановський повернувся до київського «Динамо», знову запровадив у команді жорсткий тренувальний режим, почав поступово вводити до основного складу молодих футболістів; деяким ветеранам це не дуже сподобалося, вони вважали, що місце в бойовому ансамблі їм заброньовано назавжди...

Рішуче оновлення в складі «Динамо» відбулося в 1985 році. Міцно закріпилися в команді Василь Рац, Олег

Кузнецов, Павло Яковенко, Олексій Михайличенко, вчорашні дублери, які набралися досвіду ще в другому колі попереднього сезону. Добре вписалися в ансамбль нападаючий Ігор Беланов, який раніше грав у одеському «Чорноморці», та півзахисник Іван Яремчук. Останнього В. Лобановський запросив на збір з команди другої ліги — київського СКА, та після перших же контрольних матчів зрозумів: Яремчук підходить команді, він може одягати динамівську футболку.

Окрилені довір'ям молоді гравці та новачки самовіддано й ефективно діяли протягом усього сезону. Їх енергія і завзятість, здорове честолюбство і самовідданість, прагнення закріпитися в основному складі усталеної команди стимулювали гру решти футболістів, бо послабилась конкуренція за місця в команді. Болільники побачили в усьому блиску завжди націленого на ворота Олександра Заварова. Почав винахідливо регулювати гру колективу найдосвідченіший Олег Блохін. Подолавши чимало труднощів, повернувся в лінію нападу «вибуховий» Вадим Євтушенко.

Одне слово, від матчу до матчу дедалі активніше дія-



Динамо́вський дует — заслужені майстри спорту Павло Яковенко і Олег Блохін

ли всі футболісти. Майже зникли відпасовки назад, уповільнені розиграші в центрі поля, довгі безадресні передачі. Гра стала змістовною, логічною, швидкою і винахідливою. Важливо й те, що динамівцям вдалося уникнути травм (а це трапляється зрідка), завдяки чому стабілізувався склад, було гармонійно збалансовано завдання захисту й нападу.

Стрижнем динамівської гри була висока мобільність усіх без винятку футболістів, що дозволяла їм створювати чисельну перевагу і в наступі, і в обороні. Які б маневри не здійснювали групи гравців, базувалися вони на швидкості, на випередженні суперника, на прагненні загострити ігрову ситуацію, примусити суперників діяти в екстремальній обстановці, при дефіциті часу і простору. Цей постійний пресинг примушував суперників поспішати, помилятися і втрачати м'яч.

Найбільше оплесків у тому сезоні летіло з трибун на адресу Олександра Заварова. Нова обстановка в команді, вихід на перші ролі молодих гравців примусили його підтягнутися, додати в працьовитості на тренуваннях, серйозніше ставитись до ігрової дисципліни. Олександр проявив себе як форвард широкого діапазону, один з найкращих гравців у команді за кількістю тактико-технічних дій — надійному показникові активності. Йому були до снаги і віртуозний дриблінг, і несподіваний точний удар по воротах з далекої дистанції, і нейтралізація суперників під час захисних дій своєї команди.

І представники «нової хвилі», і їх старші товариші повірили в свої сили, успішно зіграли на фініші другого кола і, завдавши в Москві поразки основним своїм конкурентам — спартаківцям, завоювали золоті медалі чемпіонів СРСР. Водинадцятье!

У чемпіонаті СРСР 1985 року брали участь: воротарі М. Михайлов, В. Чанов; захисники В. Безсонов, С. Балтача, О. Кузнецов, А. Дем'яненко, В. Євсеев; півзахисни-

ки А. Баль, В. Рац, П. Яковенко, О. Михайличенко; нападаючі О. Блохін, О. Заваров, І. Беланов, В. Євтушенко, В. Хлус. Керували командою: старший тренер В. Лобановський, В. Веремєєв, А. Пузач, В. Колотов.

За результатами референдуму тижневика «Футбол — Хоккей» найкращим футболістом 1985 року було названо захисника київського «Динамо» і збірної СРСР, триразового чемпіона країни Анатолія Дем'яненка.

КУБОК КУБКІВ — ВДРУГЕ

У новому сезоні на команду чекали серйозні випробування. Та вона витримала їх з честю, і 1986 рік став для київського «Динамо» справді тріумфальним. 11 квітня динамівці завоювали Кубок сезону; 2 травня у французькому місті Ліоні вони у фіналі Кубка володарів кубків європейських країн повністю переграли мадрідський клуб «Атлетіко» з рахунком 3:0 і вдруге в своїй історії заволоділи почесним призом; у червні дюжина динамівців під керівництвом Валерія Лобановського виступили на чемпіонаті світу в Мексичі; у серпні команда виграла представницькі міжнародні турніри в Голландії та Іспанії; наприкінці вересня вийшла до чвертьфіналу розіграшу Кубка СРСР 1986—1987 років, на початку листопада кияни стали чвертьфіналістами розіграшу Кубка європейських чемпіонів, а 7 грудня удванадцятье завоювали золоті медалі чемпіонів СРСР. Крім того, київські футболісти в складі збірної СРСР успішно грали у відбіркових матчах чемпіонату Європи.

Отак протягом сезону динамівці Києва взяли участь у дев'яти всесоюзних і міжнародних турнірах і в усіх виступили пристойно. Про деякі з них слід розповісти докладніше.

На першому етапі розіграшу Кубка кубків восени 1985 року киянам довелося зустрітися з грізним суперником — голландським клубом «Утрехт». Стартовий матч

динамівці зіграли на виїзді і зазнали поразки — 1:2 (гол у ворота господарів поля забив А. Дем'яненко). Програш не засмутив наших футболістів, адже попереду була повторна зустріч у Києві, де вони сподівалися взяти реванш. Ці сподівання справдилися. При заповненому вщерть 100-тисячному Республіканському стадіоні кияни впевнено перемогли голландців — 4 : 1. Голи у переможців забили О. Блохін, І. Яремчук, О. Заваров і В. Євтушенко.

Перший матч $\frac{1}{8}$ фіналу цього турніру динамівці також зіграли в гостях — з румунським клубом «Університатя» з міста Крайова. Нічия з рахунком 2:2 (обидва м'ячі у ворота румунської команди послав О. Заваров) цілком влаштувала киян. У себе вдома вони здобули переконливу перемогу — 3:0. Цього разу відзначилися В. Рац, І. Беланов і А. Дем'яненко.

Ранньої весни у чвертьфінальних матчах динамівці «схрестили зброю» з австрійським «Рапідом». На віденському стадіоні киянам у першому таймі довелося стримувати штурм австрійських футболістів. Та воротар В. Чанов, гравці оборони й середини поля зуміли стримати цей натиск. А в другому таймі гості, які мали в запасі невитрачені ресурси, самі пішли в наступ і розтрощили захисні редути «Рапіда». І. Беланов відкрив рахунок, а згодом подвоїв його. Потім В. Рац забив третій гол, а П. Яковенко — четвертий. Австрійцям вдалося відповісти на них лише одним голом — 1:4. Отакою гучною перемогою розпочали київські футболісти 1986 рік.

Повторна зустріч у Києві принесла динамівцям ще переконливіший успіх — 5:1. Голи забили І. Яремчук (два), І. Беланов, О. Блохін і В. Євтушенко.

Суперником київського «Динамо» у півфіналі став чехословацький клуб «Дукла» з Праги. Перший матч відбувся в Києві. Динамівці прагнули зіграти так, щоб на своєму стадіоні дістати солідну фору перед повторним матчем. Уже на початку зустрічі стало ясно, що гостям буде скрутно: на ворота «Дукли» одна за одною накочу-

валися хвилі потужних атак. Коли ж м'ячем оволодівали пражани, вони відразу ж потрапляли в лещата жорсткого пресингу. Динамівці діяли на високих швидкостях, часто обстрілювали ворота. Вже на сьомій хвилині гри О. Блохін влучним ударом відкрив рахунок. Потім О. Заваров і знову Блохін послали у ворота «Дукли» ще два м'ячі — 3:0.

І на празькому стадіоні динамівці не лишили суперникам ніяких надій на реванш. Більше того, кияни повели в рахунку (гол з 11-метрового забив І. Беланов), і господарям поля довелося докласти відчайдушних зусиль, щоб у «рідних стінах» добитися престижної нічиєї — 1:1.

Київські футболісти пробилися у фінал популярного європейського турніру.

Фінальний матч на Кубок кубків між командами «Динамо» (Київ) і «Атлетіко» (Мадрид) відбувся у французькому місті Ліоні 2 травня 1986 року. Перевага динамівців у вирішальному поединку була цілковитою. Відкрили вони рахунок уже на шостій хвилині: після гарматного удару І. Беланова воротар іспанської команди Філлол парирував м'яч, але до нього раніше за всіх устиг О. Заваров і головою спрямував у сітку. Мадридці були приголомшені і таким початком, і стрімкими атаками киян, і мужньою боротьбою динамівців за м'яч на всіх ділянках поля.

Іспанці відповіли жорсткою, а часом просто грубою грою. Та вибити киян з рівноваги їм не вдалося. Не пішла в них і гра на контратаках, на вістрі яких були уругваець да Сільва та його партнери по нападу Кабреро і Прієто. Їх спробам пробитися до воріт гравці динамівської оборони протиставили не тільки чітку індивідуальну гру, а й надійну взаємодію. Ну, а вирішальне слово знову сказали нападаючі. Блохін подвоїв рахунок, а Євтушенко за дві хвилини до фінального свистка поставив останню крапку — 3:0.

Так футболісти київського «Динамо» вдруге в історії своєї команди завоювали почесний спортивний трофей — Кубок володарів кубків європейських країн.

За успішні виступи в цьому престижному турнірі почесне звання «Заслужений майстер спорту СРСР» було присвоєно М. Михайлову, В. Чанову, А. Балю, С. Балтачі, О. Кузнецову, А. Дем'яненку, В. Безсонову, І. Яремчуку, П. Яковенку, В. Рацу, О. Заварову, В. Євтушенку, І. Беланову. Дворазовим володарем Кубка кубків став О. Блохін, заслужений майстер спорту з 1975 року.

Київські футболісти високо піднесли престиж вітчизняного футболу. Та він ще більше зріс після виступу на чемпіонаті світу збірної СРСР, яку представляли переважно гравці київського «Динамо» та їх наставник В. В. Лобановський (його призначили старшим тренером головної команди країни буквально напередодні вильоту до Мексики).

У стартовому матчі радянські футболісти дощенту розгромили збірну Угорщини — 6:0. Гру нашої команди назвали «парадом сучасного футболу», «голіадою радянських футболістів». Найпопулярнішими на світовому чемпіонаті стали прізвиська київських футболістів Безсонова, Кузнецова, Дем'яненка, Яремчука, Яковенка, Заварова, Раца, Беланова, які продемонстрували в цьому матчі високі атлетичні й бійцівські якості, технічну майстерність. Крім динамівців, у матчі також взяли участь московські спартаківці Дасаєв і Родіонов, лєнінградець Ларіонов і мінчанин Алейников.

Потім збірна СРСР зіграла внічию (1:1) з чемпіонами Європи футболістами Франції (голами обмінялися Рац і Фернандес). Результат був мирний, але матч цей назвали одним з найкращих на світовій першості, — такою напруженою і цікавою була боротьба. Французи, побоюючись стрімких атакуючих комбінацій радянських футболістів, зміцнили оборону, не поспішали вести наступ великими силами. Дебютанти змагань світового рангу

Заваров, Яремчук, Яковенко та інші київські футболісти, що виступали за збірну, ні в чому не поступалися перед такими досвідченими зірками, як Платіні, Тігана, Жі-ресс.

На гру з канадськими футболістами наші тренери виставили другий склад збірної. Та й він забезпечив радянській команді не тільки перемогу в матчі (2:0, Блохін і Заваров), а й перше місце в третій групі фінального турніру. На жаль, в 1/8 фіналу збірна СРСР програла команді Бельгії в додатковий час — 3:4 (1:0, 1:2, 1:2). Усі три голи у ворота бельгійців забив Ігор Беланов. Відзначу, що перемогли бельгійці не без допомоги бригади арбітрів, яка дозволила забити два голи у ворота радянської команди з явного офсайду.

Незважаючи на невдачу, радянську збірну було названо однією з кращих на світовому чемпіонаті в Мексиці. Англійська «Бі-бі-сі-1» гру з бельгійцями прорецензувала так: «Це був один з найвеличніших матчів за всю історію чемпіонатів світу. Збірна СРСР показала в ньому свою могутність і майстерність. Її гравці атакували без втоми всі 120 хвилин гри».

Трохи пізніше, коли вже завершився сезон, усі найбільші інформаційні агентства поширили повідомлення з Лондона про те, що один з найпопулярніших футбольних журналів — англійський «Уорлд Соккер», провівши опит спортивних журналістів з різних країн, визнав кращим футболістом світу аргентинця Дієго Марадону. На другому місці — київський динамівець Ігор Беланов, на третьому — кращий бомбардир мексиканського чемпіонату світу англієць Гаррі Лінекер.

Трійка кращих тренерів, на думку журналістів, мала такий вигляд: Пі Тіс (збірна Бельгії), Валерій Лобановський (київське «Динамо» і збірна СРСР) і Кенні Далгліш («Ліверпуль», Англія). Найсильнішою командою названа збірна Аргентини — чемпіон світу. Слідом за нею йдуть «Динамо» (Київ) і збірна Данії.

Можу з усією відповідальністю сказати, що за всю історію вітчизняного футболу такої високої оцінки не здобувала жодна радянська команда.

Не менш приємна звістка наприкінці року надійшла з Франції: тижневик «Франс футбол» за результатами опитування спортивних оглядачів нашого континенту визнав найкращим футболістом Європи з врученням йому «Золотого м'яча» нападаючого київського «Динамо» Ігоря Беланова. Його було включено до символічної збірної світу.

— Люблю футбол швидкий, енергійний, заплутаний, з несподіваними «ходами», коли можна вигадати щось не передбачене суперниками,— каже форвард.

У сезоні 1986 року Ігор став найрезультативнішим гравцем команди, забивши 24 голи, в тому числі: в чемпіонаті країни — 10, у розиграші Кубка кубків — 4, у міжнародних товариських матчах — 4, у складі першої збірної СРСР — 6.

Його вибуховому старту можуть позаздрити й спринтери. Та козирами Беланова є не тільки швидкісні якості, ривки до воріт. Він діє по всій ширині поля, бере на себе й функції організатора гри, не обмежуючись обов'язками снайпера. Він не цурався «чорнової» роботи на полі і, втративши м'яч, тут же намагається знову оволодіти ним. Одне слово, в київському «Динамо» Ігор Беланов став універсальним гравцем, який бере участь у колективній боротьбі на будь-якій ділянці поля.

27 липня 1986 року Ігор Беланов у складі збірної світу на полі стадіону американського міста Пасадена грав проти збірної Америки. Цей матч організували Міжнародна федерація футболу (ФІФА) і дитячий фонд ООН ЮНІСЕФ з нагоди 40-річчя цієї організації. Увесь збір від гри пішов у фонд допомоги мексиканським дітям, що постраждали від землетрусу.

Мені імпонує, що Ігор прийшов у футбол шляхом, схожим на мій. Грав на Молдаванці в Одесі за свій двір,

потім за вулицю Комітетську. В дворовій команді ЖЕК-46 виступав у турнірі на приз клубу «Шкіряний м'яч». Потім потрапив до юнацького складу одеського «Чорноморця», пограв у дублюючому — взяли в основний.

У матчі з бельгійцями на мексиканському світовому чемпіонаті І. Беланов забив у ворота Пфаффа три голи, але, на жаль, для перемоги їх виявилось недостатньо. Збірна СРСР програла, пропустивши чотири м'ячі. Невдало діяли захисники й воротар Р. Дасаєв, необ'єктивно судили цю зустріч арбітри, дозволивши два м'ячі у ворота радянської команди забити з явного положення «поза грою». Ігор Беланов був справжнім героєм матчу, і його можна зрозуміти: після фінального свистка він упав на траву і заплакав...

РЕКОРД ЧЕМПІОНАТІВ

Повернувшись додому з Мексики, футболісти київського «Динамо» включилися в боротьбу за нагороди чемпіонату СРСР. Сил на світовій першості віддали чимало, і не так уже й легко було киянам триматися в лідерах. Усі команди чинили відчайдушний опір іменитим суперникам — одинадцятиразовим чемпіонам СРСР, дворазовим володарям Кубка кубків, які, до того ж, підтвердили свій високий клас на світовій першості (у збірній СРСР, нагадаю, виступали 12 київських футболістів).

Одне слово, учасники чемпіонату країни не стушувалися перед киянами, і ті почали зазнавати у всесоюзній першості незапланованих втрат. Помітно загальмували динамівці на початку другого кола, здобувши в серії з восьми матчів тільки 6 очок. Після невдач у зустрічах з вільнюським «Жальгірісом», алмаатинським «Кайратом», харківським «Металістом», тбіліським «Динамо», можливо, у будь-якої іншої команди настала б криза. До того ж багатьох гравців переслідували травми, а тут ще доводилося водночас виступати на міжнародній арені —

в іграх за збірну СРСР (у відбіркових змаганнях чемпіонату Європи) та в розіграші Кубка європейських чемпіонів.

Навантаження були надмірні, та у вихованців Валерія Лобановського руки не опустилися. З честю виконавши свої обов'язки в міжнародних турнірах (досить хоча б згадати переконливу перемогу збірної СРСР над чемпіонами Європи — футболістами Франції з рахунком 2:0 на їхньому полі, а також виграш динамівців у шотландського «Селтіка» — 3:1), київські футболісти віддали всі сили боротьбі на всесоюзній арені. В семи фінішних матчах їм вдалося здобути 11 очок.

Своєрідним фіналом чемпіонату країни стали дві заключні зустрічі між динамівцями Києва і Москви. Спочатку основні претенденти на золоті медалі «схрестили зброю» в столиці, на штучному газоні критого манежу. Після десятирічної перерви футболісти московського «Динамо» знову дістали найреальніші шанси стати чемпіонами. Вони демонстрували змістовний футбол. У складі команди виділялися здібні молоді футболісти, які швидко акліматизувалися у вищій лізі.

Зібрано, тактично грамотно провели кияни цей відповідальний матч на чужому полі, завершивши його нічию — 1:1. А через кілька днів, змінивши кросівки на бутси, вони знову вийшли на відкритий стадіон і здобули важливу перемогу над донецьким «Шахтарем».

Чемпіонат СРСР 1986 року виявився найтривалішим серед усіх 49 всесоюзних першостей з футболу: він тривав 282 дні. І тільки заключного дня, 7 грудня, на Республіканському стадіоні столиці України визначилися володарі золотих медалей. Ними стали динамівці Києва, які завдали поразки своїм московським одноклубникам з рахунком 2:1.

Київські футболісти удванадцятье в історії свого клубу завоювали золоті медалі чемпіонів СРСР. Такої кількості перемог у першостях країни не здобувала жодна

інша команда вищої ліги. Цікаво, що одинадцять разів до цього здобували чемпіонські титули московські динамівці, і навіть нічия в заключному матчі 7 грудня робила їх дванадцятиразовими, але успіху досягли кияни. Вони мали незаперечну перевагу в першому таймі, і Василь Рац та Ігор Беланов реалізували її, забивши два м'ячі у ворота москвичів. У другій половині зустрічі вперед рушили гості, але їм вдалося сквитати лише один гол.

Про гостроту боротьби на фініші чемпіонату СРСР 1986 року свідчить становище у підсумковій турнірній таблиці п'ятірки провідних команд: «Динамо» (Київ) — 39 очок, «Динамо» (Москва) — 38, «Спартак» (Москва) — 37, «Зеніт» (Ленінград) — 33, «Динамо» (Тбілісі) — 33 очка.

Золоті медалі чемпіонів СРСР одержали: вперше — В. Чанов і В. Горілий; вдруге — І. Беланов, О. Заваров, В. Рац, В. Євсєєв, О. Кузнецов, О. Михайличенко, І. Яремчук, П. Яковенко; втретє — А. Баль; вчетверте — В. Євтушенко, А. Дем'яненко, С. Балтача; вп'яте — В. Безсонов; усьоме — О. Блохін.

Нову висоту подолав і наставник київського «Динамо» В. В. Лобановський. Він усьоме привів команду до здобуття чемпіонських титулів. Це — своєрідне всесоюзне досягнення. В минулому по шість разів добивалися такого успіху Б. А. Аркадьєв і М. Й. Якушин. Правда, вони керували клубами вищої ліги відповідно 24 і 23 роки, а Лобановський — 14 сезонів.

Зовні суворий, стриманий, В. В. Лобановський вимагає від усіх — і підопічних, і своїх керівників — такої ж фанатичної відданості футболу, на яку здатний сам. Він не любить базікання, не поважає людей, у яких за словами немає діла. Вимагає чіткої організації навчально-тренувального процесу, точного планування роботи.

Можливо, це не всім подобається, тому дехто вважає його «надто принциповим і прискіпливим». А він просто випередив час. Очоливши київське «Динамо» восени 1973

року, Лобановський заявив: «Будувати тренувальний процес слід по-новому, треба інтенсифікувати всі заняття!».

Інтенсифікація занять, наближення їх до ігрової обстановки, створення медичного центру для відновлення сил після напружених матчів — усе це було поставлено на наукову основу, і в своїй роботі старший тренер керувався не тільки практичним досвідом, а й новітніми досягненнями психології, фізіології, біомеханіки. Перед кожним матчем Валерій Васильович вимагає від своїх підопічних: «Рухатися безперервно, дорожити м'ячем, боротися за нього до кінця. І пам'ятайте, наш м'яч — ми атакуємо, м'яч втрачено — починаємо оборону з боротьби за нього. Це і є сучасний футбол. Усі — в нападі, усі — в обороні».

Стрижень гри — висока мобільність усіх без винятку футболістів, яка й дозволяє їм створювати чисельну перевагу і в нападі, і в обороні. Які б маневри не здійснювали групи гравців, базуються вони на швидкості, на випередженні суперника, на прагненні загострити ігрову ситуацію, примусити суперника діяти в екстремальній обстановці, при дефіциті часу і простору.

Про високий клас дванадцятиразового чемпіона свідчив і широкий спектр його сучасних тактичних засобів, уміння динамівців у ході одного матчу застосовувати то силовий тиск з елементами пресингування по всьому полю та фланговими прострілами на штрафний майданчик, то комбінаційний розиграш м'яча із заключними передачами форвардам на вільне місце за спина захисників, то «закриті» тактичні варіанти з метою виманити суперників за центральне коло й створити умови для швидких проривів з глибини. А як зростав атакуючий потенціал команди, коли до наступу підключалися не тільки крайні, а й центральні захисники Олег Кузнецов і Сергій Балтача!

— Футбол приваблює глядачів тоді, — каже заслужений тренер СРСР, заслужений працівник фізичної куль-

тури УРСР В. В. Лобановський,— коли в ньому поєднуються краса і ефективність, колективні взаємодії та індивідуальна майстерність. Глядач завжди чекає від футболу чогось незвичайного. Але щоб таке «незвичайне» трапилося на полі, тренер має знати можливості кожного гравця окремо, можливості команди в цілому, вміти передбачити її майбутнє. Футбол не може тупцювати на місці. Потрібні постійний пошук, невпинний рух уперед, бо те, що вчора принесло успіх, сьогодні може гальмувати всю справу. Але життєві принципи мають лишатися незмінними. І якщо кожен член колективу усвідомлює все це, поділяє тренерські задуми і прагне реалізувати їх, тоді це та команда, заради якої є сенс жити і працювати...

Динамівці Києва того сезону високо піднесли престиж вітчизняного футболу. Для підтвердження цього наведу висловлювання зарубіжних газет.

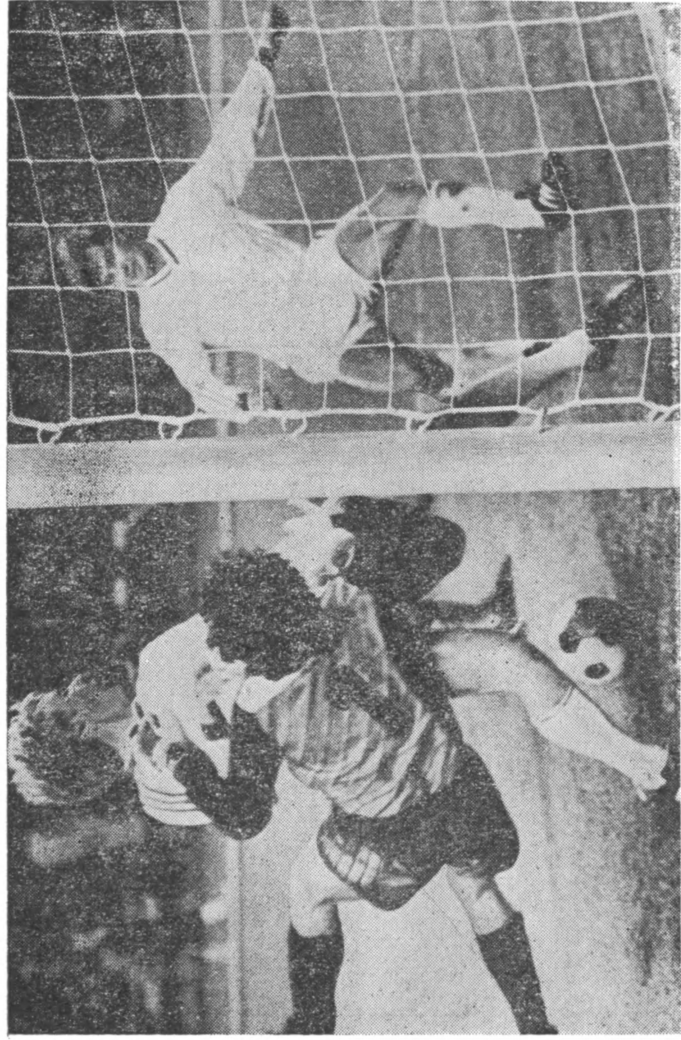
«Валерій Лобановський — один з найкращих стратегів сучасного футболу,— написав наприкінці 1986 року оглядач англійської газети «Таймс» Сімон О'Хейган.— Йому вдалося створити команду, яка поєднує традиційні для радянського футболу хорошу фізичну підготовку й організацію гри з імпровізацією і винахідливістю. Таким чином, Лобановський розвінчує наше уявлення про радянський футбол як про щось замкнуте, сковане. Йому судилося сповнене драматизму повернення до керівництва збірною СРСР лише за три тижні до початку чемпіонату світу в Мексиці. Матч з угорцями, у якому в складі головної команди країни було не більше, не менше — дев'ятеро киян, а також наступні ігри розкрили світові гри динамівців, які складали кістяк збірної Радянського Союзу, у всій її красі: швидкість, пресинг, безпомилкова техніка, пересування по полю, які можливо порівняти хіба що з рухом електронів у електричному полі, потужне завершення атаки і надзвичайна витривалість, без якої неможливим був би їх безперервний потяг до атаки

в мексиканську спеку. Це була колективна робота із запальністю й віртуозністю танцювального ансамблю українських козаків».

«Київське «Динамо» — команда, що вміє надзвичайно швидко і тонко розбиратися в ситуації на футбольному полі,— підкреслює інший англійський оглядач Джон Грейг.— Високий рівень мобільності, віртуозне володіння м'ячем кожного гравця дозволяють команді мати в своєму розпорядженні цілий спектр варіантів гри на кожному відрізку матчу. Гравцями, що висуваються у гострих атаках до штрафного майданчика суперника, часто виявляються захисники Дем'яненко, Кузнецов, Безсонов, Баль. Тоді ми й бачимо тотальний футбол з притаманним йому всеперекидаючим на своєму шляху рухом з глибини поля».

Ще один футбольний оглядач лондонської «Таймс» Девід Міллер виділяє передусім прекрасну гру середньої лінії київського «Динамо». На його думку, «Павло Яковенко — півзахисник з вражаючою інтуїцією та уявою. Разом із Заваровим — центрфорвардом, відтягнутим до середини поля, Рацом та Євтушенком, Яковенко неодноразово демонстрував гостроту першого пасу. А як не відзначити самовіддачу, рішучість, бажання гравців київського «Динамо» працювати на полі!».

Я вже казав, що наприкінці сезону популярний французький тижневик «Франс футбол» за результатами опитування назвав найкращим футболістом Європи і володарем «Золотого м'яча» нападаючого київського «Динамо» Ігоря Беланова. А от у домашньому конкурсі «журналістських симпатій» наш тижневик «Футбол — Хоккей» назвав найкращим футболістом країни в сезоні-86 іншого нападаючого київського «Динамо» Олександра Заварова. Він набрав 357 очок, а Беланов, що посів друге місце,— 313. Не вбачаю в цьому протиріччя. Обидва тижневики авторитетні в спортивних колах. Однак у Парижі підсумовують голоси окремих видань, а в Москві враховують



Ворота суперників атакують кийівські динамівці — заслужені майстри спорту Олексій Михайличенко і Василь Радц



Чертовий «рейд з м'ячем» здійснює найкращий футболіст країни 1986 року заслуженний майстер спорту Олександр Заваров

думки окремих оглядачів. Отож розбіжності, як на мене, зрозумілі. Та головне, що обидва футболісти стали лауреатами й обидва представляли ту ж саму команду, яка сповідує сучасний футбол, і чия популярність, як удома, так і за рубежом, у великій мірі обумовила визначення володарів особистих призів.

В офіційному звіті Міжнародної федерації футболу (ФІФА) про підсумки мексиканського чемпіонату світу наводиться список провідних виконавців. Є в ньому й ім'я Олександра Заварова. А після матчу збірних Франції та СРСР у відбірковому турнірі чемпіонату Європи на стадіоні «Парк де Пренс» у Парижі один з керівників нашої збірної Микита Симонян написав у газеті «Правда», що Олександр Заваров продемонстрував клас, який не поступається класу Дієго Марадони, названого після мексиканської світової першості найкращим футболістом світу.

Завдяки майстерному дриблінгу, цей невисокий, на зріст, прудконогий форвард здатний не тільки самостійно обіграти кількох захисників, а й підіграти партнерові, вивести точним пасом на зручну, ударну позицію. Здається, немає такої гарячої точки на полі, куди б Заваров



1986 рік. Найкращий футболіст Європи, володар «Золотого м'яча», заслужений майстер спорту Ігор Беланов

не кидався в гущу подій, щоб розпочати колективну атаку чи груповий відбір м'яча. А який величезний обсяг роботи виконує він на полі в кожному матчі, діючи від штрафного до штрафного!

ДИНАМІВСЬКА ЕСТАФЕТА

Протягом 1961—1986 років динамівці Києва дванадцять разів були першими у всесоюзних турнірах, не раз добивалися успіхів на міжнародній арені. Тому й не дивно, що кожен дебютант команди — і юний дублер, і запрошений з іншого колективу відомий футболіст — одразу відчує особливу атмосферу, яка визначає ставлення до улюбленої гри, до своїх товаришів, до тренерів. Він розуміє, що працювати тут, у київському «Динамо», треба наполегливо й охоче, грати надійно і винахідливо, вчитися у досвідчених майстрів і, в свою чергу, навчати новачків. Ось так і передається динамівська естафета від покоління до покоління.

Київське «Динамо» лишається законодавцем мод у вітчизняному футболі. У сходженні на футбольні вершини брали участь представники багатьох поколінь. І я пишаюсь тим, що й моя гра та організаційна діяльність були закладені у фундамент нинішніх перемог динамівців.

Оглядаючись назад і згадуючи, як ми починали в двадцятих роках, я бачу наші «стадіони» в Замоскворіччі, Сокольниках, на Красній Пресні, Великій Полянці. Самодіяльні поля лише умовно можна назвати стадіонами. Проте футбол на них був справжній!

Кожне покоління радянських футболістів, прийнявши естафету від попередників, вносило щось нове, своє, збагачуючи улюблену гру. Мінялися техніка, тактика, швидкості, фізичні навантаження, системи. Та мені, колишньому нападаючому, сьогодні дуже приємно говорити про те, що лишилося незмінним за більш як шістдесяти-

річне існування динамівського клубу, — атакуючий стиль, уміння знаходити шляхи до воріт суперників, органічне поєднання індивідуальних зусиль з колективними діями.

Кожне покоління надстроювало свій поверх у висотній динамівській споруді, піднімаючи київський футбол на дедалі більшу висоту. Нинішня команда не тільки продовжує традиції своїх ушавлених попередників, а й збагачує футбол. Грати в такій команді — велика честь для молоді гідно зберігати й примножувати славні традиції динамівського клубу.

ЗАМІСТЬ ПІСЛЯМОВИ

Костянтин Васильович Шегоцький з хвилюванням чекав виходу в світ другого видання його спогадів і роздумів «У грі та поза грою». Не дочекався, трохи не дожив до свого 80-річчя. Отож не судилося йому потримати в руках цю книжечку, перегорнути її сторінки, пригадати свою буремну молодість.

Нині мало хто з «діючих» болільників пам'ятає (надто багато часу сплигло відтоді), як саме грав цей знаменитий форвард, як він виходив на поле. Однак його прізвище завжди вимовляють з повагою. Не випадково, коли в 1988 році з нагоди 60-річчя динамівської команди проводився болілиничий референдум для визначення збірної «Динамо» всіх часів, ушавлений капітан увійшов до основного складу цього символічного бойового ансамблю.

Він був справжнім рицарем футбольної гри, одним з тих, хто творив славу київської школи майстрів шкіряного м'яча, хто закладав фундамент динамівських триумфів. Костянтина Шегоцького називали «грозою воротарів», бо він частенько псував їм настрої, посилаючи м'яч у сітку з будь-яких дистанцій і позицій. «Розкусити», зрозуміти його гру захисникам було майже немож-

ливо. Здавалося, нічого не загрожує воротам суперників, та ось м'яч у Кості, і лишається за спиною один захисник, другий. А потім — «стінка» з партнером, віртуозний фінт, і перед ним лише воротар, дуель з яким завершується на користь іскрометного форварда. Витончений і коректний, він викликав мимовільні симпатії навіть у своїх персональних опікунів. Проти нього просто неможливо було грати грубо. Та й сам Костянтин Васильович найбільше цінував у футболістах технічність і коректність.

Коли ми зустрічалися з ним після цікавих матчів, він захоплено говорив про нападаючого, який цього разу полонив його серце. «Ти бачив цього хлопця? Ти бачив, як він забиває? Ось таким «технарям» у футболі я аплодую! А не те що «бий-біжи»...».

Незважаючи на хворобу, Костянтин Васильович до останнього дня уважно стежив за всіма подіями, що відбувалися на футбольних аренах. Радів, коли його одноклубники добивалися успіхів, засмучувався після невдач команди, прискіпливо розбирав технічні й тактичні вади в діях окремих гравців. Особливо ображався, коли вони діяли пасивно, уникали боротьби за м'яч, за простір, ініціативу. Просто не терпів у грі байдужості. Сам він завжди, виходячи на поле, тратив себе до остатку. Вчив цього вихованців, коли був тренером київського «Динамо», донецького «Шахтаря», інших команд.

В одному з інтерв'ю заслужений майстер спорту Леонід Буряк, який тринадцять сезонів виступав за київське «Динамо», входив до ушлявленого складу 1975 року, розповів, що, прийшовши в московське «Торпедо», був просто збентежений байдужістю своїх нових партнерів до поразок. Нічого дивного: в пам'яті торпедівців немає великих перемог, а коли нічого згадати, то й справжньої старанності, самовіддачі від гравців не дочекаєшся.

Зате у футболістів київського «Динамо» є що згадати — існують свої традиції, своя пам'ять, бо ця команда

стала провідною не тільки в нашій країні, а й на міжнародній арені. Тринадцять разів здобувала вона чемпіонські нагороди, одинадцять — срібні, тричі — бронзові, дев'ять разів привозила додому Кубок СРСР, двічі перемогла в розиграшах Кубка володарів кубків європейських чемпіонів, здобувала Суперкубок УЄФА. Кияни успішно представляли нашу країну в складі збірної СРСР на чемпіонаті Європи 1988 року, де завоювали срібні медалі, а Олексій Михайличенко того ж сезону став ще й олімпійським чемпіоном.

У сходженні на ці вершини брали участь представники багатьох поколінь. Шегоцький був щасливий з того, що і його гра та організаційна діяльність теж закладені у фундамент нинішніх перемог київського «Динамо».

Уявляю собі, як би радів він новому злету рідної команди, яка в сезоні 1990 року стала абсолютним чемпіоном Радянського Союзу — спочатку завоювала кришталевий Кубок СРСР, а потім, восени, поклала в нього золоті медалі переможців всесоюзної першості. Болільники називають таку подвійну перемогу «золотим дублем». Додамо, що тринадцять перемог у чемпіонатах — це рекорд, і киян з повним правом можна назвати рекордсменами серед чемпіонів.

Подолавши на попередніх етапах опір тбіліського «Динамо», харківського «Металіста», столичного ЦСКА, динамівці Києва вийшли до фіналу Кубка СРСР і святкового дня 2 травня зустрілися в Лужниках з московським «Локомотивом» у вирішальному поєдинку.

У нашому житті, на жаль, останнім часом не так уже й багато радощів. Добре, хоч спортсмени іноді приносять їх нам. Справді радісні миттєвості пережили ми того весняного дня, спостерігаючи винахідливу й артистичну, потужну й результативну гру київського «Динамо» проти залізничників. Навіть найпалкіші прихильники нашого клубу не могли передбачити такого концерту «віртуозів Києва», такої зливи голів у ворота москвичів.

Київська команда ніби дала святкову травневу виставу, грала азартно, весело, із задоволенням. Швидкими переміщеннями, потужними ривками, передачами в один дотик Василь Рац, Олексій Михайличенко, Геннадій Литовченко, Олег Протасов, Олег Саленко «розрізали» захисні лави суперників з тією ж легкістю, з якою розрізають стрічку на відкритті виставок.

Після швидкої комбінації на 22-й хвилині гри м'яч опинився у Михайличенка. Він вийшов один на один з голкіпером Біджієвим. Той намагався в падінні вибити м'яч ногою, та Олексій віртуозно обвів його і під гострим кутом послав м'яч у ворота. Це був дуже важливий гол, дуже потрібний початок. Після гри Олексій Михайличенко сказав:

— Усі грали добре в цьому відповідальному матчі. І все ж відзначу три м'ячі, які майстерно забив Олег Саленко. Він нарешті акліматизувався в команді, переїхавши з берегів Неви на берег Дніпра. Не менш майстерно завершили голами атаки своїх партнерів Василь Рац і Геннадій Литовченко. 6 : 1 — такий результат фінальної гри на Кубок СРСР.

Футбольні статистики після цього матчу зафіксували своєрідний рекорд київського клубу: в жодному з 48 попередніх фіналів переможець не забивав такої кількості голів.

Ця перемога динамівців Києва в розигранні Кубка СРСР — дев'ята в історії клубу. Таким чином, за кількістю кубкових тріумфів вони наздогнали московських спартаківців.

Переможці роблять традиційне коло пошани доріжкою Лужників. Попереду з Кубком — капітан команди Анатолій Дем'яненко, за ним усі учасники фінального матчу — Віктор Чанов, Сергій Шматоваленко, Ахрік Цвейба, Олег Кузнецов, Василь Рац, Олексій Михайличенко, Геннадій Литовченко, Олег Саленко, Олег Протасов, Сергій Заєць, Сергій Ковалець, Олег Лужний.

Ще довго згадуватимуть болільники і святковий вечір 7 жовтня: пролунав фінальний свисток — і злетіли в небо барвисті вогні фейерверку, спалахнули на трибунах імпровізовані факели. Здобувши переконливу перемогу над головними конкурентами — футболістами ЦСКА з рахунком 4 : 1, кияни достроково, за два тури до фінішу чемпіонату країни, стали недосяжними для суперників і забезпечили собі найвищі нагороди. Болільники не бажали відпускати своїх улюбленців, оточили їх на полі, дружно скандували: «Мо-лод-ці-», «Ки-їв — чем-пі-он!»

Після жорсткої, напруженої гри команди пішли на перерву при рахунку 1:1. Ніхто не бажав поступатися, і в серця болільників закралися сумніви — чи зуміють динамівці переграти армійців, які теж мріють про «золото»?

У другому таймі динамівці рішуче спростували будь-які сумніви, пішли на штурм армійської фортеці, і вона розсипалася, мов картковий будиночок. Сміливо пробившись крізь стрій захисників, Сергій Юран влучним ударом повз воротаря забиває другий гол. Через хвилину Борис Деркач гарматним пострілом метрів з 35 посилає м'яч у «дев'ятку», і рахунок стає 3 : 1. А потім з пенальті золоту крапку ставить Олег Саленко, і число «13» стає щасливим для футболістів київського «Динамо».

А тепер подивіться склад, у якому провела цю пам'ятну гру наша команда: Віктор Чанов, Борис Деркач, Ахрік Цвейба, Олег Кузнецов, Сергій Шматоваленко, Василь Рац, Андрій Анненков, Геннадій Литовченко, Олег Саленко, Сергій Ковалець, Сергій Юран, а також Сергій Заєць та Іван Яремчук, які виходили на заміну.

Якщо порівняти цей склад з тим, який грав кубковий фінал, стане ясно: в команді сталися помітні зміни, починали сезон одні футболісти, завершували його інші. Молодь упевнено зайняла місця ветеранів.

З яким би задоволенням спостерігав Костянтин Васильович Шегоцький гру нового яскравого форварда

Сергія Юрана! Влітку його ще ніхто й не знав, бо виступав він за дублюючий склад. А восени про нього заговорив увесь футбольний світ. Замінивши в нападі Олега Протасова, який став гравцем професіонального грецького клубу «Олімпіакос», дебютант майже в кожному матчі забивав голи, одразу потрапив до складу збірної СРСР і в першому ж поєдинку послав два м'ячі у ворота збірної Ізраїлю.

Його футбольна доля складалася нелегко. Незважаючи на молодість (Сергієві 21 рік), він змушений був тривалий час заліковувати тяжкі травми. Втім, дисципліною цей хлопець теж не відзначався. А тут, віддамо йому належне, зумів перебороти себе, зосередитися на футболі. Тепер його працьовитості й цілеспрямованості можна позаздрити. Він спалахнув восени так, як і італієць Сальваторе Скіллачі під час світового чемпіонату, а на всесоюзній арені з його стрімким злетом асоціюються тільки Едуард Стрельцов і Олег Блохін.

Зустрівшись із Сергієм Юраном, я запитав його:

— Ти знаєш, що в київському «Динамо» грав до війни видатний нападаючий Костянтин Шегоцький? Він так само красиво забивав голи, був центрфорвардом збірної СРСР, але ніколи не задирав носа...

— Я теж особливо не тішусь популярністю,— відповів Сергій.— Мене вже й «зіркою» називають, а я прагну на це не звертати увагу і грати в тому ж дусі. А дух цей я розумію так, щоб виходити на поле і радувати болільників, а головне — бути корисним команді.

Наприкінці сезону вже не грали в команді захисники Володимир Безсонов, Анатолій Дем'яненко, Андрій Баль, поїхав до Шотландії Олег Кузнецов, почав виступати за італійську «Сампдорію» півзахисник Олексій Михайличенко, подався до Греції головний бомбардир клубу Олег Протасов, який встиг у 16 матчах чемпіонату забити 12 м'ячів. Нарешті, став головним тренером збірної Об'єднаних Арабських Еміратів багаторічний наставник киян

Валерій Лобановський. Йому, до речі, не шукали заміни з числа іменитих «варягів». Командою продовжували керувати його здібні учні й наступники Анатолій Пузач і Володимир Веремеев.

Після завершення сезону блискучий в минулому віртуоз-півзахисник, шестиразовий чемпіон країни, триразовий володар Кубка СРСР, переможець Кубка кубків і Суперкубка УЄФА 1975 року, заслужений майстер спорту Володимир Григорович Веремеев сказав мені:

— Наша команда здійснила справді рекордну серію з 16 безпрограшних матчів, але хай не складеться у вас враження, що нам було легко крокувати до чемпіонської вершини. Згадайте шалену конкуренцію з боку чотирьох московських команд, які не зазнали таких серйозних змін у складі і над якими не тяжіла відповідальність за невдалий виступ на чемпіонаті світу (в збірній СРСР було багато княн).

Цілеспрямована праця, добір тих гравців, які необхідні саме київському «Динамо». Передусім тих, хто бажає трудитися серйозно, у яких є мета не просто пограти у футбол, а пограти на високому професіональному рівні. Це — принципи нашого клубу. Вони лишаються незмінними, хоча й прийшло в основний склад багато молоді.

— Я чув,— сказав на завершення Володимир Веремеев,— що невдовзі має вийти друге видання книжки Костянтина Васильовича Шегоцького «У грі та поза грою». Знаю, що перше видання розійшлося миттєво. Отож хай читає молодь, ця книжка дуже повчальна для юних футболістів, а динамівський клуб нині найбільшу свою увагу приділятиме розвитку дитячо-юнацького футболу.

Що ж, хай завжди щастить динамівській молоді, хай дружить вона з перемогами.

ЗМІСТ

Від автора . . .	3	Шторм на полі й на морі.	105
ЛПЧМ і полянські	5	Перший чемпіонат СРСР.	114
Кумири і партнери	10	На полі й на екрані	124
Найдорожчі бутси	13	Призери . . .	131
Як ми тренувалися .	16	Іспанський урок	146
Перше турне	19	Назрілі реформи	163
На порозі великого фут- болу	26	Нові випробування .	170
Чемпіони Москви .	35	Грізний час	179
З АМО — в «Динамо» .	39	Від Києва до Ростова	190
Перед новим сезоном	46	Здрастуй, футбол! .	200
Харківські іспити	48	Знахідки і втрати . .	210
У складі збірної .	52	Тринадцять вершин .	216
Дуелі з воротарями	62	Срібло і золото .	220
Капітан команди	70	Славне триріччя	224
Найважчий рік .	76	Нові вершини	233
Пека	81	Рік тріумфів	238
Приймаємо гостей	86	Зміна поколінь	245
Наш наставник	92	Кубок кубків — вдруге.	255
Суперник киян — «Ред- стар»	96	Рекорд чемпіонатів .	261
		Динамівська естафета .	270
		Замість післямови . .	271

Массовое спортивное издание

Шегоцкий Константин Васильевич

**В ИГРЕ
И ВЧЕ ИГРЫ**

2-е издание, переработанное
и дополненное

Литературная записка
К. Михайленко

Киев, «Здоровья»

(На украинском языке)

Завідуючий редакцією Б. А. Нартовський
Художник обкладинки В. Г. Самсонов
Художній редактор М. Ф. Кормило
Технічний редактор Л. О. Запольська
Коректори Н. К. Сопіженко,
В. І. Коваль

ІБ № 4362

Здано на складання 22.01.91. Підп. до друку, 22.05.91.
Формат 70×108^{1/32}. Папір друк. № 1. Гарн. літ. Друк вис.
Ум. друк. арк. 12,25. Ум. фарб.-відб. 12,47. Обл.-вид.
арк. 13,35. Тираж 10 000 прим. Зам. 441. Ціна 1 крб.
50 к.

Видавництво «Здоров'я». 252601, МСП, Київ-1, вул. Чка-
лова, 65.

Білоцерківська книжкова фабрика, 256400, Біла Церква,
вул. Карла Маркса, 4.

Шегоцький К. В.

Ш38 У грі та поза грою.— 2-е вид., перероб. і доп.— К.: Здоров'я, 1991.— 280 с.: іл.

ISBN 5-311-02491-7

У книжці відомий форвард і капітан футбольної команди київського «Динамо» розповідає про своє життя у спорті, про славне покоління відомих майстрів шкіряного м'яча.

420400000-064

Ш — **15С.91**

ББК 75.578

М209(04)-91

